

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ»**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
«Οδυσσέας: Η απόδοση του ήρωα της Ιλιάδας στην τραγωδία»**

‘Odysseus: the rendering of the hero of the Iliad in Tragedy’

ΜΑΚΡΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

A.M.: 437019010

Ρόδος, Ιούνιος 2021

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΜΑΚΡΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

A.M.: 437019010

«Οδυσσέας: Η απόδοση του ήρωα της Ιλιάδας στην τραγωδία»

‘Odysseus: the rendering of the hero of the Iliad in Tragedy’

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ:

ΣΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠ.

Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΜΙΚΕΛΑΚΗ Μ.

Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΠΑΠΠΑΣ Θ.

Καθηγητής, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Ρόδος, Ιούνιος 2021.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Πρόλογος – Η λογοτεχνική οδύσσεια του ήρωα, σελίδες 1 – 5.
2. Η απόδοση του Οδυσσέα στα έργα του Σοφοκλή, σελίδες 5 – 16.
3. Η απόδοση του Οδυσσέα στα έργα του Ευριπίδη, σελίδες 16 – 21.
4. Αναφορές στον Οδυσσέα σε τραγωδίες, σελίδες 21- 30.
5. Ο χαρακτήρας του Οδυσσέα στην Ιλιάδα, σελίδες 30 – 32.
6. Ο χαρακτήρας του Οδυσσέα στην τραγωδία, σελίδες 32 – 37.
7. Η σχέση του Οδυσσέα με την ανθρώπινη εξουσία, σελίδες 37 – 43.
8. Η σχέση του Οδυσσέα με την θεά Αθηνά, σελίδες 43 – 49.
9. Το θέμα του κρυμμένου Οδυσσέα, σελίδες 49 – 57.
10. Το κίνητρο του Οδυσσέα, σελίδες 57 – 70.
11. Επίλογος - Λαερτιάδης ή Σισυφόςπορος, σελίδες 71 – 77.
12. Βιβλιογραφία, σελίδες 77 – 78.

Περίληψη

Ο Οδυσσέας είναι μια μυθολογική προσωπικότητα η οποία απασχόλησε και απασχολεί την λογοτεχνία από τον 8^ο αιώνα π.Χ. έως και την εποχή μας. Ο Όμηρος εν μέρει έθεσε την βάση του χαρακτήρα του ήρωα μέσω των επών του, Ιλιάδας και Οδύσσειας. Στις σωζόμενες τραγωδίες των Αισχύλου, Σοφοκλή και Ευριπίδη ο Οδυσσέας αναφέρεται ή συμμετέχει ως δρών πρόσωπο σε καταστάσεις οι οποίες πηγάζουν από τον Τρωικό κύκλο. Η εργασία, χωρίζοντας σε θεματικούς πυλώνες την έρευνα για τον Οδυσσέα, εξετάζει τις ομοιότητες και διαφορές μεταξύ του επικού ήρωα της Ιλιάδας και του αντίστοιχου τραγικού όπως παρουσιάζεται στα έργα, αλλά και τα αίτια πίσω από αυτές. Μια έρευνα η οποία εστιάζει στην μεταφορά του επικού ήρωα στην τραγωδία και αποκαλύπτει την πρόσληψη του Οδυσσέα από δημιουργούς και κοινό στις αντίστοιχες εποχές τους.

Summary

Odysseus is a mythological personality who kept the interest, and still does, from the eighth century B.C. until nowadays. Homer partly set the base for the hero's character through his epic poems, Iliad and Odyssey. In the surviving tragedies of Aeschylus, Sophocles and Euripides, Odysseus is mentioned or takes a part as an acting figure in situations which originate from the Troy sphere. This study by separating in basic themes the research about Odysseus is examining the similarities and differences between the epic hero of Iliad and the tragic counterpart, the way they are represented in these particular artworks and the reasons behind them as well. A research which is focused on the adaptation of the epic hero in tragedy and reveals the perception of Odysseus by the poets and the audience in their respective centuries.

Πρόλογος – Η λογοτεχνική οδύσσεια του ήρωα

Η οδύσσεια του βασιλιά της Ιθάκης, σύμφωνα με τον μύθο, ξεκίνησε μετά την αναχώρησή του από την κυριευμένη Τροία, όμως το ουσιαστικό τέρμα της δεν ήταν η άφιξη του ταλαιπωρημένου Οδυσσέα στην Ιθάκη και η αποκατάσταση της βασιλείας του. Ο νόστος του ήρωα σταμάτησε εκεί, όμως η λογοτεχνική του οδύσσεια συνεχίζεται απρόσκοπτη έως και τις ημέρες μας. Ο Οδυσσέας μοιάζει στην κυριολεξία να ζει, να εξελίσσεται και να διαφοροποιείται μέσα στους αιώνες από την αρχή της παρουσίας του στα κύκλια έπη, εν συνεχεία στα έπη του Ομήρου, έπειτα στα έργα των τραγικών ποιητών¹, στις διασκευές και μη των Λατίνων έως τον Δάντη, τον Shakespeare, τον James Joyce, τον Καζαντζάκη και τον Σεφέρη². Η σκυτάλη του πολύπαθου ήρωα δίνεται από δημιουργό σε δημιουργό, αποτελώντας αστείρευτη πηγή έμπνευσης³.

Είναι αδύνατο να απαντηθεί το ερώτημα αν ο Οδυσσέας ήταν ένα υπαρκτό πρόσωπο ή το αποκύημα της φαντασίας των ποιητών της εποχής, και δεν είναι τόσο σημαντικό να εξακριβωθεί η ληξιαρχική πράξη γέννησής του όσο το πώς ανδρώθηκε, εξαπλώθηκε και εξελίχθηκε ο μύθος του. Στα κύκλια έπη είναι ένας από τους καθοριστικούς ήρωες και για αυτό ο Όμηρος του δίνει έναν ιδιαίτερο ρόλο στην Ιλιάδα. Όχι πρωταγωνιστικό, όπως στην ομώνυμη Οδύσσεια, όμως αρκετά σημαντικό. Σε μια συνολική θεώρηση της Ιλιάδας ο Οδυσσέας έχει έναν υποστηρικτικό ρόλο στο έργο και αρκετές φορές οι πράξεις του ωθούν την πλοκή της⁴. Παρόμοιος είναι και ο ρόλος του στις περισσότερες σωζόμενες τραγωδίες, είτε συμμετέχει ως δρών πρόσωπο, είτε τα αποτελέσματα των λόγων και πράξεών του έχουν καίρια θέση στην τραγωδία. Ο Αριστοτέλης αποδίδει την επιρροή του Οδυσσέα του επικού κύκλου υποστηρίζοντας «Τοιγαροῦν ἐκ μὲν Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας μία τραγωδία ποιεῖται ἑκατέρας ἢ δύο μόναι, ἐκ δὲ Κυπρίων πολλαὶ καὶ τῆς μικρᾶς Ἰλιάδος πλέον ὀκτώ, οἷον ὄπλων κρίσις, Φιλοκτήτης, Νεοπτόλεμος, Εὐρύπυλος, πτωχεΐα, Λάκαιναι, Ἰλίου πέρσις καὶ ἀπόπλους καὶ Σίνων καὶ Τρωάδες»⁵.

Ο πολύτροπος ήρωας των επών φαίνεται ότι απασχόλησε και τους τρεις μεγάλους τραγικούς ποιητές καθώς όλοι τους καταπιάστηκαν μαζί του στα έργα τους. Ο Αισχύλος, ο οποίος ήταν θαυμαστής των επών, παρομοίαζε τις τραγωδίες του με «ψίχουλα από το πλούσιο

¹ «Ο Όμηρος ανοίγει τον δρόμο για την τραγωδία» αναφέρει η De Romilly 1997, *Συναντήσεις με την Αρχαία Ελλάδα*, 33, 36, 87-88.

² De Romilly 1997, 74. Stanford 1963, *The Ulysses Theme*, 1, 11, 165, 178.

³ Κακριδή 1988, *Η διδασκαλία των Ομηρικών επών*, 102. Stanford 1963, 210.

⁴ Κακριδής 1986, *Ελληνική Μυθολογία*, 5, 37.

⁵ Αριστοτέλης, *Ποιητική*, 23, 1459B

τραπέζι του Ομήρου»⁶. Συγκεκριμένα ο τραγικός ποιητής παρουσίασε τον Οδυσσέα στο κοινό του στα έργα του: Φιλοκτήτης, Κίρκη, Παλαμήδης, Όπλων κρίσις, Ψυχαγωγοί, Οστολόγοι, Μυρμιδόνες και Πηνελόπη, από τα οποία κανένα δεν έχει σωθεί, με αποτέλεσμα η εικόνα του Οδυσσέα μέσω του Αισχύλου να περιορίζεται σε λίγους στίχους στην τραγωδία *Αγαμέμνων*⁷. Ο Ευριπίδης με την σειρά του ασχολείται με τον ήρωα στα έργα του: Φιλοκτήτης, Εκάβη, Ρήσος, Κύκλωψ, Παλαμήδης, Σκύριοι και Τήλεφος από τα οποία έχουν σωθεί τα πρώτα τέσσερα. Ο Ευριπίδης εμφανίζει πρόσωπα να αναφέρονται στον Οδυσσέα και σε άλλες σωζόμενες τραγωδίες του, χωρίς όμως ο ίδιος να συμμετέχει ως δρών πρόσωπο. Τέλος ο Σοφοκλής, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως ο περισσότερο ομηρικός ποιητής από τους τραγικούς⁸, τον εντάσσει στα έργα του: Φιλοκτήτης, Αίας, Οδυσσεύς ακανθοπλήξ, Οδυσσεύς μαινόμενος, Νίπτρα, Παλαμήδης, Σύνων, Νεοπτόλεμος, Ευρύπυλος, Ναυσικά, Φαίακες, Σύνδειπνοι και Φιλοκτήτης στην Τροία, από τα οποία έχουν σωθεί μόνο ο Φιλοκτήτης και ο Αίας.

Είναι εμφανές ότι η προσωπικότητα του Οδυσσέα και η σημασία των πράξεών του απασχόλησε τους τραγικούς ποιητές σε μεγάλο βαθμό, όπως μαρτυρεί η συμμετοχή του ήρωα σε τόσα έργα τους. Η επιλογή του κάθε άλλο παρά τυχαία είναι, ειδικά το γεγονός ότι και οι τρεις μεγάλοι τραγικοί ποιητές είχαν συνθέσει τραγωδίες με τίτλο Φιλοκτήτης και Παλαμήδης. Αν και αυτούσια έχει διασωθεί μόνο ο Φιλοκτήτης του Σοφοκλή⁹, δεν είναι δύσκολο να εικάσουμε τον πρωταγωνιστικό ρόλο του Οδυσσέα σε εκείνες, καθώς ήταν καθοριστικός τόσο στον βίο του Φιλοκτήτη όσο και στον θάνατο του Παλαμήδη.

Είναι δεδομένο ότι οι ποιητές έκαναν επιλογή θεμάτων τα οποία ήταν αγαπητά και θα προκαλούσαν έντονα συναισθήματα στο κοινό τους, και δεν είναι τυχαίο ότι πλήθος από την πλοκή των τραγωδιών αντλείται από τον Τρωικό πόλεμο. Το δημοφιλές θέμα της επικής εκστρατείας απαντάται στις διασωθείσες τραγωδίες, στις οποίες ο Οδυσσέας είτε αναφέρεται απλώς, είτε συμμετέχει ως δρών πρόσωπο. Θεματική εξαίρεση αποτελεί ο Κύκλωψ του Ευριπίδη, καθώς εντάσσεται στο νόστο του ήρωα επομένως ανήκει ξεκάθαρα στην Οδύσεια, το έργο όμως είναι σατυρικό δράμα και όχι τραγωδία. Αυτοί οι δύο λόγοι αυτομάτως περιορίζουν την χρήση του συγκεκριμένου έργου του Ευριπίδη στην παρούσα εργασία.

Ο Όμηρος στην *Ιλιάδα* δεν αφηγείται την ιστορία του Τρωικού πολέμου, καθώς έχει επιλέξει ένα μέρος για να ξετυλίξει το επικό ποίημά του. Σε αυτό το διάστημα ο Οδυσσέας είναι ένα πρόσωπο το οποίο ο ποιητής παρουσιάζει με ιδιαίτερη επιμέλεια, ενώ η αξιοσημείωτη

⁶ Κακριδή 1988, 102.

⁷ Stanford 1963, 103.

⁸ Κακριδή 1988, 102.

⁹ Ο Δίων Χρυσόστομος, ο οποίος είχε μελετήσει τα έργα Φιλοκτήτης και του Σοφοκλή και του Ευριπίδη, θεωρούσε ανώτερο το έργο του Σοφοκλή. Μαρκαντωνάτος 1990 *Σοφοκλέους Φιλοκτήτης*, 17.

παρουσία του στο έργο αφήνει μια συνολικά θετική εικόνα για τον βασιλιά της Ιθάκης. Βέβαια αρκετά περιστατικά τα οποία είναι γνωστά από τα προγενέστερα έπη και στα οποία πρωταγωνιστεί ο Οδυσσέας, στην Ιλιάδα ο Όμηρος δεν τα αναφέρει. Ο επικός ποιητής δεν συνέθετε το έργο του ως ένας σχολαστικός ερευνητής, επομένως είναι δυσχερές να επαληθευτούν οι λαογραφικές γνώσεις του περί των μύθων του Οδυσσέα. Εν μέρει αρκετά τα γνώριζε και τα «αμέλησε» σκοπίμως, όμως η άγνοια άλλων είχε την δυνατότητα να ωθήσει τον ποιητή να συμπληρώσει ή να τα δέσει με το υπόλοιπο έργο του χρησιμοποιώντας την προσωπική του έμπνευση και δημιουργικότητα¹⁰.

Συνειδητά στην εργασία υπάρχει επικέντρωση στον ήρωα της Ιλιάδας και όχι της Οδύσσειας για δύο βασικούς λόγους: ο πρώτος είναι ότι τα θέματα των τραγικών ποιητών περιστρέφονται γύρω από επεισόδια σχετικά με τον Τρωικό πόλεμο και ο δεύτερος ότι η Οδύσεια σε μεγάλο μέρος της αφορά ένα νόστο που περιέχει πολλά εξωπραγματικά στοιχεία, τα οποία στην ανθρωποκεντρική τραγωδία απουσιάζουν¹¹. Σε δεύτερη σκέψη, τα γεγονότα της Ιλιάδας προηγούνται χρονικά της Οδύσσειας επομένως το διάστημα των ετών μεταξύ τους έχει την δύναμη να πλάσει έναν διαφορετικό άνθρωπο. Ειδικά τα περιστατικά τα οποία βιώνει ο ήρωας, είναι ικανά να τον σημαδέψουν για πάντα, όπως και συμβαίνει. Βέβαια αυτό το σκεπτικό υποσκελίζει το ομηρικό ζήτημα και εν μέρει εξετάζει τον βασιλιά της Ιθάκης ως ένα πρόσωπο στα όρια της πραγματικότητας. Αποτέλεσμα ο Οδυσσέας της Ιλιάδας να καθρεπτίζεται περισσότερο στην τραγωδία, χωρίς όμως να αγνοούνται τα σημεία όπου ο ήρωας παρουσιάζεται με χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του τα οποία είναι περισσότερο έντονα στην Οδύσεια. Η άγνοια ενός δημιουργού έχει την δυνατότητα να εξελιχθεί σε μια μητέρα έμπνευσης¹².

Μια εστιασμένη στον Οδυσσέα προσεκτική μελέτη της Ιλιάδας και των τραγωδιών γεννά αρκετά ερωτήματα. Η σύγκριση του επικού και τραγικού ήρωα εμφανίζει ορισμένες ομοιότητες ωστόσο στο μεγαλύτερο μέρος υπάρχουν μείζονες αποκλίσεις. Με σκοπό αυτός ο παραλληλισμός να γίνει περισσότερο ευδιάκριτος, η ανάλυση θα ακολουθήσει βασικούς θεματικούς πυλώνες. Αρχικά τον χαρακτήρα του Οδυσσέα όπως καθρεπτίζεται στις τραγωδίες, παραλληλίζοντάς τον με όμοιες ή παρόμοιες καταστάσεις στην Ιλιάδα, αλλά και τις σχέσεις του με τα ίδια πρόσωπα τα οποία συναντώνται στα δύο λογοτεχνικά είδη. Αναλύεται η σύγκριση και αποτύπωση του χαρακτήρα του ήρωα ανά έργο, ομαδοποιώντας τις τραγωδίες ανά ποιητή και δίνοντας στο τέλος μια επισκόπηση του χαρακτήρα του Οδυσσέα σε Σοφοκλή

¹⁰ Stanford 1963, 3.

¹¹ De Romilly 1997, 26-27, 31-32, 46.

¹² Stanford 1963, 4.

και Ευριπίδη. Αυτή η μέθοδος θα τονίζει τις πρώτες ομοιότητες και διαφορές μεταξύ τραγικού και επικού Οδυσσέα και θα ενισχύσει την ανάλυση, η οποία θα ακολουθήσει εξειδικευμένα θέματα όπως τις σχέσεις του με την πολιτική-ανθρώπινη εξουσία και την θρησκευτική-θεική εξουσία. Ο ήρωας ξεδιπλώνει ένα ενδιαφέρον πλέγμα σχέσης με τους Ατρείδες, την κυρίαρχη ανθρώπινη πολιτική εξουσία η οποία του επιβάλλεται, όπως και τον ιδιαίτερο υπερφυσικό δεσμό του με την θεά Αθηνά. Ακολουθεί το σύνθημα θέμα, κυρίως στην τραγωδία, ο Οδυσσέας να κρύβεται παραμονεύοντας τους αντιπάλους του. Σε αυτό το σημείο εξετάζεται κατά πόσο ο ήρωας κρύβεται λόγω δειλίας ή τακτικής και το ερώτημα επεκτείνεται στο κατά πόσο ο ήρωας είναι δειλός ή συνετός σε τραγωδία και έπος. Τέλος θα γίνει μια εξέταση των κινήτρων πίσω από τις πράξεις του Οδυσσέα σε έπος και τραγωδία, πλαισιωμένη με το μυθολογικό πλαίσιο το οποίο ήταν γνωστό στους τραγικούς ποιητές και στον Όμηρο. Έχοντας αναλύσει τον χαρακτήρα, τις σχέσεις του με ανθρώπους και θεούς, τον βαθμό ευψυχίας του και την κινητήρια δύναμη πίσω από τις πράξεις, η δομή του πολύχρωμου ψηφιδωτού του πολυμήχανου ήρωα θα έχει ολοκληρωθεί. Μέσα από καταστάσεις με επίκεντρο τον ήρωα, οι οποίες υπάρχουν σε όλες τις εξεταζόμενες τραγωδίες και φυσικά στην Ιλιάδα, καλύπτεται η σχέση του ήρωα με το θείο, τον άνθρωπο, τον τραγικό και επικό ποιητή όπως και το κοινό τους, καθώς αναλύονται στο σύνολο η δράση του και η επιρροή του.

Θα ήταν επισφαλές να γίνει αναφορά σε διασκευή του επικού Οδυσσέα από τους τραγικούς ποιητές καθώς με αυτό το σκεπτικό πρέπει τα έπη, και στην παρούσα μελέτη η Ιλιάδα, να θεωρηθούν ως το δόγμα του Οδυσσέα. Δογματισμός στην αρχαία Ελλάδα δεν εμφανίζεται στην θρησκεία, πόσο μάλλον στους ήρωες ή το μυθολογικό και λογοτεχνικό πλαίσιο τους¹³. Ασφαλές είναι να θεωρήσουμε τους τραγικούς ποιητές και το κοινό τους ως γνώστες των ετών και σίγουρα οι τραγικοί δημιουργοί ήταν επηρεασμένοι από την Ομηρική παρουσίαση του Οδυσσέα¹⁴. Σε καμία περίπτωση όμως δεν ήταν αναγκασμένοι να ακολουθήσουν το Ομηρικό πρότυπο του Οδυσσέα όπως θα αποδειχθεί και στην πορεία¹⁵.

Η συγκεκριμένη εργασία έχει ως σκοπό να εξετάσει το ταξίδι του επικού ήρωα της Ιλιάδας κυρίως στις τραγωδίες Εκάβη και Ρήσο του Ευριπίδη και στις τραγωδίες Φιλοκτήτη, Αίαντα και Οδυσσέα Μαινόμενο του Σοφοκλή, ενώ παράλληλα εξετάζονται οι αναφορές για τον ήρωα στις τραγωδίες των Ευριπίδη και Αισχύλου όπως και στα σπαράγματα από τις μη διασωθείσες τραγωδίες. Στο πορτραίτο του Οδυσσέα από τους Όμηρο, Ευριπίδη και Σοφοκλή οι ομοιότητες και οι διαφορές μεταξύ τους ως προς την πρόσληψή του πρόκειται να υποδείξουν

¹³ De Romilly 1997, 56.

¹⁴ De Romilly 1997, 88-89. Stanford 1963, 7.

¹⁵ De Romilly 1997, 57.

περισσότερες πληροφορίες για τους δημιουργούς, το κοινό και την εποχή τους παρά για τον ίδιο τον ήρωα. Όταν ξεκινούσε με τα δώδεκά του πλοία από την Ιθάκη, δεν γνώριζε ότι το λογοτεχνικό του ταξίδι θα διαρκούσε περισσότερο από ήρωες οι οποίοι ήταν περισσότερο δημοφιλείς στην αρχαιότητα όπως ο Αχιλλέας, ο Έκτορας, ο Αίαντας, ο Πάτροκλος, ο Διομήδης, ο Θησέας ή ο Ηρακλής. Ο Οδυσσέας είναι ένας βαθιά ανθρώπινος ήρωας, του οποίου ο βίος αποτελεί μια διαρκή πάλη ποτισμένη με το ηθικό δράμα¹⁶. Μαζί με τον Οιδίποδα και τον Προμηθέα παρέμεινε στα ενδιαφέροντα δημιουργών, κοινού και μελετητών επιδεικνύοντας μια αξιοπρόσεκτη ανθεκτικότητα, η οποία δεν διαφέρει από την ίδια ανθεκτικότητα την οποία επέδειξαν στους βίους τους.

Η απόδοση του Οδυσσέα στα έργα του Σοφοκλή.

Η άδικη στάση του Οδυσσέα σε τρία περιστατικά απέναντι σε συμπολεμιστές του στην Τρωική εκστρατεία, τον στιγματίσαν αρνητικά στην συνείδηση των Ελλήνων. Συγκεκριμένα η εγκατάλειψη του τραυματισμένου Φιλοκτήτη, η μηχανορραφία της καταδίκης του Παλαμήδη¹⁷ και η ηθική αυτουργία στον θάνατο του Αίαντα είναι τα γεγονότα τα οποία βαραίνουν τον ήρωα. Ο Σοφοκλής είναι ο μοναδικός από τους τραγικούς ποιητές, ο οποίος δραματοποίησε και τα τρία θέματα, ωστόσο σε αυτούσιο έργο σώζεται μόνο ο Αίας.

Το περιστατικό δεν αναφέρεται από τον Όμηρο καθώς βρίσκεται εκτός της χρονικής ακολουθίας της Ιλιάδας. Η τραγωδία Ω-Έκτορος λύτρα ολοκληρώνει το έπος με την απόδοση του νεκρού Έκτορα από τον Αχιλλέα στον Πρίαμο και την ταφή του, ενώ η τραγωδία πραγματεύεται το επακόλουθο της άδικης απόδοσης του οπλισμού του νεκρού Αχιλλέα στον Οδυσσέα, παραμερίζοντας τον Αίαντα¹⁸.

Η σύσταση των πρωταγωνιστών του Τρωικού πολέμου έχει μεταβληθεί στο θέμα της τραγωδίας, ο θάνατος των Έκτορα και Αχιλλέα σημαίνει ότι οι ισχυρότεροι πολεμιστές και από τα δύο στρατόπεδα δεν βρίσκονται εν ζωή. Η ισορροπία στο στρατόπεδο των Αχαιών μεταβάλλεται και ουσιαστικά είναι η στιγμή για κάποιον από τους υπάρχοντες αριστοκράτες βασιλείς να αδράξει την ευκαιρία ώστε να αναρριχηθεί στην ιεραρχία. Η διεκδίκηση του οπλισμού του Αχιλλέα ανάμεσα σε όλους τους ήρωες καταλήγει να είναι μια «μονομαχία» ανάμεσα στον Αίαντα και στον Οδυσσέα. Οι ερευνητές διχάζονται για το αν ο οπλισμός καταλήγει δικαίως ή με δόλο στον Οδυσσέα και κατά πόσο ο Αίας είναι αδικημένος ή

¹⁶ Κομνηνού - Κακριδή 1978, *Σχέδιο και τεχνική της Ιλιάδας*, 48. Stanford 1963, 244.

¹⁷ Κακριδή 1988, 67. Stanford 1963, 83-84.

¹⁸ Κακριδή 1988, 69-70.

τυφλωμένος από τον εγωισμό του¹⁹. Το γεγονός είναι ότι την δεκαετία 450-440 π.Χ., οπότε εικάζεται ότι διδάχθηκε η τραγωδία του Σοφοκλή, η άποψη ότι ο Οδυσσεύς απέκτησε τον οπλισμό με δόλια μέσα και ουσιαστικά όπλισε το χέρι του αυτόχειρα Αίαντα, είναι αδιαμφισβήτητη, ενώ η μάταιη απόπειρα του Οδυσσεύα στην Νέκυια της Οδύσσειας για συμφιλίωση με την σκιά του Τελαμώνιου στον Άδη αποτελεί την μεγαλύτερη απόδειξη και παραδοχή της ενοχής του²⁰.

Ο Αίας έπρεπε να γίνει αποδέκτης του οπλισμού του Αχιλλέα για δύο βασικούς λόγους: εξαιτίας της στενής συγγένειάς του με τον εκλιπόντα ήρωα και εξαιτίας της ανδρείας και δεινότητάς του στην μάχη. Και στα δύο ο Οδυσσεύς δεν έχει ουσιαστική απάντηση καθώς δεν συγγενεύει με τον Αχιλλέα, ενώ στην μάχη ήταν υποδεέστερος του Αίαντα²¹. Δεν ήταν δειλός ή λιγότερο ανδρείος, όμως δεν μπορούσε να συγκριθεί στην μάχη με την ικανότητα του Τελαμώνιου, τον οποίο ο Όμηρος παρουσιάζει ως «το μέγα στήριγμα των Αιχαιών²²».

Ίσως αυτός να είναι ένας από τους λόγους που οδηγούν τον Σοφοκλή να εμφανίζει τον Οδυσσεύα να παρακολουθεί από απόσταση ασφαλείας τον Αίαντα²³. Ο Λαερτιάδης γνώριζε ότι η προσέγγιση του Αίαντα σε αυτό το σημείο εκ μέρους του, πιθανότατα να κατέληγε σε μια θανάσιμη μονομαχία μεταξύ τους²⁴. Το γεγονός ότι επιλέγει να είναι κρυμμένος δεν σημαίνει απαραίτητα μόνο λιγοψυχία²⁵. Ο μύθος θέλει τις σχέσεις των δύο ηρώων να φθείρονται ανεπανόρθωτα, ωστόσο στην Ιλιάδα είναι αρκετά στενές. Αν και συνεργάζονται εξαιρετικά στην μάχη και στην πρεσβεία προς τον Αχιλλέα²⁶, το θέμα του συναγωνισμού τους είναι γνώριμο στο έπος. Στην ραψωδία Ψ έρχονται αντιμέτωποι στους αθλητικούς αγώνες προς τιμή της ταφής του Πατρόκλου. Συναγωνίζονται στο αγώνισμα της πάλης, που ο Οδυσσεύς αν και υστερούσε σε όγκο και ύψος στέκεται επάξια απέναντι στον Αίαντα με τον Αχιλλέα να κρίνει τον αγώνα ισόπαλο²⁷. Η επέμβαση του Πηλείδη είναι μάλλον σωτήρια καθώς ο αγώνας γινόταν όλο και σκληρότερος καθώς κανένας τους δεν παραιτείται²⁸. Όταν όμως ο Αχιλλέας θα είναι νεκρός και οι δύο αντιμάχονται για τον οπλισμό του, κανείς δεν κρίνει τον αγώνα ισόπαλο και τα χειρότερα δεν αποσοβούνται.

¹⁹ Κακριδής 1986, 5, 130.

²⁰ Όμηρος, *Οδύσσεια*, λ, 492-562. Stanford 1963, 92-93.

²¹ Stanford 1963, 25, 66.

²² Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ζ, 5.

²³ Σοφοκλής, *Αίας*, 4, 5, 11.

²⁴ Stanford 1963, 1050.

²⁵ Stanford 1963, 105.

²⁶ Μάλιστα ο Αίαντας τον προσφωνεί «διογενές Λαερτιάδη, πολυμήχαν' Ὀδυσσεῦ». Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ι, 624-26.

²⁷ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ψ 708-49.

²⁸ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ψ, 735-37.

Ο Τελαμώνιος φιλοφρονεί τον αντίπαλό του αποκαλώντας τον «διογενές Λαερτιάδη, πολυμήχαν' Ὀδυσσεῦ, ἤ μ' ἀνάειρ', ἢ ἐγὼ σέ· τὰ δ' αὖ Διὶ πάντα μελήσει»²⁹ μαρτυρώντας ότι η όποια αντιπαλότητα τους στην Ιλιάδα βρίσκεται στα όρια της ευγενούς άμιλλας των αριστοκρατικών ιδανικών της εποχής του Ομήρου. Το αξιοσημείωτο είναι η επιλογή του Οδυσσέα να σηκώσει το ανάστημά του μπροστά στον Αίαντα, το οποίο στην κυριολεξία είναι υποδεέστερο αλλά μεταφορικά αποδείχθηκε κάτι περισσότερο από αρκετό. Ο βασιλιάς της Ιθάκης για πρώτη φορά εκφράζει μια προσωπική φιλοδοξία στην Ιλιάδα να αναδειχθεί ανάμεσα στον Αχαιούς και να διεκδικήσει την πρωτιά στα αγωνίσματα της ταχύτητας και της πάλης³⁰. Μάλιστα το επιλέγει απέναντι στους δύο Αίαντες, ενώ απέχει από τον διαγωνισμό τοξοβολίας³¹. Ο Οδυσσέας φαίνεται αποφασισμένος και συγκεντρωμένος στην νίκη επί του Τελαμώνιου, χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι όταν ο Αίαντας του απευθύνει τον λόγο, εκείνος παραμένει σιωπηλός, κάτι το οποίο δεν συνηθίζει. Και οι δύο ήρωες ρίχνουν από μια φορά ο ένας τον άλλον στο έδαφος ενώ η περιγραφή της πάλης από τον Όμηρο μαρτυρεί το πόσο παθιασμένοι είναι και οι δύο για την νίκη. Στα σώματά τους έτρεχε ο ιδρώτας, το αίμα και οι πληγές χάρασαν τους ώμους τους και ο ήχος της πάλης τους ήταν εκκωφαντικός³². Η επιμονή και η ρώμη που επιδεικνύουν και οι δύο μαρτυρούν μια αντιπαλότητα μεταξύ τους, την οποία ο Όμηρος δεν αναφέρει σε κανένα άλλο σημείο της Ιλιάδας. Ο επικός ποιητής είναι απίθανο να αγνοούσε τον μύθο σχετικά την συμβολή του Οδυσσέα στο άδοξο τέλος του Αίαντα. Ο Όμηρος αποφεύγει ένα θέμα το οποίο δεν ταιριάζει στην αριστοκρατική ηθική της Ιλιάδας και παράλληλα δεν το προοικονομεί, αποκρύπτοντας άλλη μια νοσηρή ενέργεια του αγαπημένου του ήρωα. Η πάλη των δύο ηρώων σίγουρα δεν γίνεται για το τελικό έπαθλο του τρίποδα, δεν το είχαν τόσο ανάγκη, όσο μια νίκη με θεατές όλο το στράτευμα των Αχαιών. Η αιτία είναι ο ανταγωνισμός μεταξύ τους για τον οποίο δεν υπάρχει κάποια εμβάθυνση ούτε στα έπη, ούτε στον μύθο. Ο μελετητής οφείλει να αρκестεί στο ότι απλά υπάρχει. Ο ποιητής δεν κάνει νύξη στον θάνατο του Αίαντα, όμως υπονοεί ότι η αντιπαλότητά τους είναι κραταιή και άμεσα οι γνώστες του μύθου συνδέουν την σκηνή της πάλης με το τι έπεται μεταξύ των δύο ηρώων. Αυτό είναι και το θέμα της τραγωδίας Αίαντας του Σοφοκλή, η τελευταία πράξη στην διαμάχη τους, και αυτήν την φορά ο Οδυσσέας μένει όρθιος ενώ ο Τελαμώνιος δεν πρόκειται να ξανασηκωθεί.

²⁹ Όμηρος, Ιλιάδα, Ψ 723.

³⁰ Κομνηνού - Κακριδή 1978. 152-53

³¹ Στην τοξοβολία διαγωνίζονται ο Τεύκρος και ο Μηριόνης. Όμηρος, Ιλιάδα, Ψ, 850-83.

³² Όμηρος, Ιλιάδα, Ψ, 710-33.

Στην σκηνή του θεάτρου το κοινό του Σοφοκλή κατατοπίζεται από την θεά Αθηνά για την ταυτότητα των προσώπων και το περιβάλλον τους. Απευθύνεται στον κρυμμένο Οδυσσέα του αποκαλύπτει την εξαπάτησή της³³ προς τον Αίαντα με αποτέλεσμα να λυθεί το μυστήριο του σφαγιασμένου κοπαδιού και των νεκρών βοσκών του. Σε αντίθεση με το αγώνισμα ταχύτητας στην Ιλιάδα, εδώ η παρέμβαση της Αθηνάς δεν γίνεται μετά από αίτημα του ήρωα, αλλά η θεά δρα αυτοβούλως με σκοπό να προστατεύσει τους Αχαιούς και φυσικά τον Οδυσσέα από την δολοφονική μανία του Αίαντα³⁴. Στην Ιλιάδα δεν υπάρχει ένδειξη αν η θεά ένωσε ικανοποίηση από την κυριολεκτική πτώση του Λοκρού, ωστόσο ο Σοφοκλής δεν αφήνει περιθώρια παρερμηνεύσης, η Αθηνά απολαμβάνει την μεταφορική πτώση του Τελαμώνιου. Αυτή η στάση της έρχεται σε αντίθεση με την αποστασιοποιημένη θέση του Οδυσσέα, ο οποίος αν και παραδέχεται ότι ο Αίας είναι εχθρός³⁵ του, δεν εκφράζει χαιρεκακία για το θέαμα του ταπεινωμένου αντιπάλου του. Μάλιστα στην ερώτηση της θεάς αν νιώθει αγαλλίαση για αυτά τα οποία διαδραματίζονται στην σκηνή του εχθρού του, εκείνος αποκρίνεται ότι προτιμά ο Αίας να παραμείνει στην σκηνή του³⁶. Αντιληπτό είναι ότι δεν χαίρεται την κατάπτωση του συμπολεμιστή του, ωστόσο δεν το εκφράζει με σκοπό να απομακρυνθεί από μια πιθανή ύβρη. Ούτως ή άλλως το αποτέλεσμα της νέμεσης της θεάς το βλέπει μπροστά του. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο σκέψης δηλώνει ότι λυπάται και ανησυχεί για εκείνον, ενώ συλλογίζεται την ματαιότητα των ανθρώπων μπροστά στην θεϊκή βούληση³⁷. Ο Λαερτιάδης άκουσε τις ύβρεις του Αίαντα προς το πρόσωπό του και είδε την δολοφονία και τα βασανιστήρια τα οποία προορίζονταν για εκείνον, όμως προτιμά να εκφράσει συμπόνια και μια σιωπηρή απογοήτευση³⁸. Συμπόνια γιατί είναι σε θέση να αντιληφθεί ότι ο Αίας είναι ένα θύμα των καταστάσεων και έρμαιο στις αποφάσεις των θεών, απογοήτευση γιατί γνωρίζει το μερίδιο ευθύνης το οποίο του αναλογεί για την κατάσταση του Τελαμώνιου. Η άδικη κατάληξη του οπλισμού του Αχιλλέα στα χέρια του Οδυσσέα ήταν η αφετηρία της πτώσης του περήφανου ήρωα. Στην σιωπή του για το ζήτημα μαρτυρείται η ενοχή του ως ηθικού αυτουργού και κρύβεται η άρνησή του να παραδώσει τα όπλα ώστε να προλάβει την όποια τιμωρία του Αίαντα, αντίθετα επιλέγει να ενημερώσει τους Αχαιούς. Στην Ιλιάδα μετά την άδικη νίκη του Οδυσσέα στο αγώνισμα της ταχύτητας, ο Αντίλοχος επιβεβαιώνει ότι ο Λοκρός ήταν δεύτερος μετά τον Αχιλλέα στην ταχύτητα, στην τραγωδία³⁹ ο ίδιος ο Οδυσσέας επιβεβαιώνει ότι ο

³³ Σοφοκλής, *Αίας*, 39-67.

³⁴ Σοφοκλής, *Αίας*, 68-70.

³⁵ Σοφοκλής, *Αίας*, 78, 122.

³⁶ Σοφοκλής, *Αίας*, 80.

³⁷ Σοφοκλής, *Αίας*, 78, 121-26.

³⁸ Σοφοκλής, *Αίας*, 120-26.

³⁹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ψ, 787-92.

Τελαμώνιος ήταν ο δεύτερος σε ανδρεία μετά τον Αχιλλέα⁴⁰. Αν η ανδρεία ήταν ένα από τα κριτήρια για τον οπλισμό του Αχιλλέα, ο Οδυσσέας μέσω αυτής της παραδοχής αποδίδει μεταθανάτια δικαίωση στον Αίαντα. Η διαμεσολάβησή του για την ταφή του αλλά και η επιθυμία του να αποδώσει τιμές υπογραμμίζει την προσπάθειά του, έστω και τώρα, να εξιλεωθεί απέναντι στον νεκρό και την συνείδησή του. Ο Τεύκρος τού στερεί αυτό το δικαίωμα, όπως θα κάνει και ο αδερφός του όταν συναντήσει τον Οδυσσέα στον Άδη: είναι αργά για να αναιρέσει τα αποτελέσματα των πράξεών του.

Στον μύθο και στην τραγωδία του Σοφοκλή οι αδικίες του Οδυσσέα σε συνδυασμό με την παρέμβαση της Αθηνάς οδηγούν τον Αίαντα στην ταπείνωση⁴¹. Το θέμα και τα κινητήρια πρόσωπα είναι ίδια, η διαφορά είναι στην εμβάθυνση του περιστατικού και των χαρακτήρων. Στην τραγωδία οι χαρακτήρες αποκαλύπτουν πολύ περισσότερα για τον εαυτό τους σε σχέση με την Ιλιάδα. Και στα δύο έργα ο Οδυσσέας διατηρεί το έπαθλο από τους ηττημένους Αίαντες, όπως διατηρεί και τις ευθύνες για την επίδραση των πράξεών του σε αυτούς. Η διαφορά είναι ότι ο Σοφοκλής παρουσιάζει ξεκάθαρα μια χαιρέκακη Αθηνά η οποία έρχεται σε αντίθεση με την νηφαλιότητα και συμπόνια του Οδυσσέα⁴². Με αυτό το τέχνασμα ο Σοφοκλής αποδίδει το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης στην θεά, ενώ ο Οδυσσέας μοιάζει να προσπαθεί διαρκώς να αποσοβήσει τα χειρότερα και παρουσιάζεται τουλάχιστον ως συμπαθής στο κοινό. Ο τραγικός ποιητής διατηρεί το Ομηρικό στοιχείο που θέλει τους θεούς να αντιδρούν με παρορμητισμό και μένος, ενώ ο ψυχραιμος και λογικός Οδυσσέας ακολουθεί τον επικό του εαυτό.

Η σύνεση και η λογική που επιδεικνύει στις διαπραγματεύσεις με τον Αγαμέμνονα και τον Τεύκρο θυμίζουν τις συμμετοχές του στις πρεσβείες, που και εκείνες είχαν ως σκοπό να στηρίζουν το κοινό συμφέρον της εκστρατείας⁴³. Η στάση του μαρτυρεί μια μεγαλοψυχία προς τον αντίπαλο, ωστόσο αποτελεί ένα μέρος της πολιτικής του. Η περίφημη λογική και ικανότητα του να είναι σε θέση να αντιλαμβάνεται την μεγαλύτερη εικόνα των καταστάσεων, εντοπίζεται στην επιθυμία του να ταφεί ο Αίας. Αυτήν την ευρύτερη πρόσληψη της εικόνας αποτυγχάνει να αντιληφθεί ο Αγαμέμνονας, από ότι φαίνεται η εμπειρία της σύγκρουσής του με τον Αχιλλέα δεν ήταν διδακτική για εκείνον. Ο Οδυσσέας θέλει να αποφύγει μια πιθανή διχοτόμηση του στρατοπέδου των Αχαιών σε ένα τόσο καίριο σημείο του πολέμου. Η παράταξή τους έχει απωλέσει τους δύο ισχυρότερους πολεμιστές της και ο αντίκτυπος στο ηθικό του στρατού ήταν σημαντικός, επομένως γνωρίζει ότι πρέπει να γίνει μια έντιμη ταφή ώστε να επανέλθουν και

⁴⁰ Σοφοκλής, *Αίας*, 1340.

⁴¹ Κακριδής 1986, 5, 127-30.

⁴² Σοφοκλής, *Αίας*, 79, 118-20, 127-33. Stanford 1963, 104.

⁴³ Κακριδή 1988, 45.

να επικεντρωθούν σύντομα στην μάχη. Επιθυμεί να προλάβει μια πιθανή ανυπακοή του στρατού, όπως συμβαίνει στην Ιλιάδα στην διαμάχη του με τον Θερσίτη⁴⁴. Τόσο με τον Αγαμέμνονα όσο και με τον Τεύκρο διατηρεί την περίφημη ψυχραιμία του και μέσω του λόγου επιτυγχάνει τον σκοπό του, όπως προσπαθούσε στα συμβούλια και στις πρεσβείες στις οποίες συμμετείχε.

Ο Σοφοκλής στον Αίαντα παρουσιάζει έναν Οδυσσέα με όλα τα χαρακτηριστικά τα οποία αναμένει ο αναγνώστης της Ιλιάδας. Ένας ευφυής ηθικός Οδυσσέας, ο οποίος έχει έναν ρόλο απόσβεσης εντάσεων ανάμεσα στο ανταγωνιστικό κλίμα των αριστοκρατών⁴⁵. Ένας ήρωας τόσο ηρωικός όταν επιδεικνύει μεγαλοψυχία και σύνεση, όσο και ανθρώπινος όταν η φιλοδοξία του τον οδηγεί σε εσφαλμένες κρίσεις. Ένας πραγματικός ειρηνοποιός, ο οποίος αντιλαμβάνεται και χειρίζεται εξαιρετικά την σημασία της ταφής του Αίαντα⁴⁶. Ο τραγικός ποιητής φροντίζει στην συγκεκριμένη τραγωδία η Αθηνά όχι μόνο να τον προστατεύσει από την οργή του Αίαντα αλλά και από την αντιπάθεια του κοινού, καθώς εκείνη επωμίζεται την σκηνοθεσία της πτώσης του Τελαμώνιου, ενώ ο Οδυσσέας προσπαθεί να περισώσει ό,τι δύναται⁴⁷.

Το 409 π.Χ., σχεδόν τρεις δεκαετίες μετά τον Αίαντα, ο Σοφοκλής διδάσκει την τραγωδία Φιλοκτήτης, όπου ο Οδυσσέας είναι από τα κεντρικά πρόσωπα του έργου. Με την πάροδο των ετών ο Οδυσσέας του Σοφοκλή εξελίχθηκε σε έναν εντελώς διαφορετικό ήρωα από εκείνον που παρουσιάστηκε στον Αίαντα. Σε κάθε πτυχή του είναι ένα αρνητικό πρόσωπο, το οποίο χαρακτηρίζεται από την σοφιστική κυνικότητά του⁴⁸. Το επεισόδιο βρίσκεται εκτός της χρονολογικής αφήγησης της Ιλιάδας, με τον Οδυσσέα να είναι το μοναδικό πρόσωπο το οποίο έχει παρουσία στο έπος. Ο Νεοπτόλεμος και ο Φιλοκτήτης δεν συμμετέχουν στην Ιλιάδα⁴⁹, επομένως δεν υπάρχει η δυνατότητα να συγκριθούν οι σχέσεις τους ανάμεσα σε έπος και τραγωδία όπως στον Αίαντα.

Έμμεσα όμως μπορεί να γίνει η σύγκριση μεταξύ της σχέσης Οδυσσέα και Αχιλλέα παράλληλα με την σχέση Οδυσσέα και Νεοπτόλεμου. Ο γόνος του Αχιλλέα, ανεξάρτητα από το νεαρό της ηλικίας του, έχει αρκετές ομοιότητες στην συμπεριφορά και στην διάθεση με τον πατέρα του⁵⁰, αυτά τα στοιχεία έρχονται σε σύγκρουση με την επιρροή που αποπειράται να του

⁴⁴ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 212-269.

⁴⁵ Stanford 1963, 44, 102.

⁴⁶ Stanford 1963, 102.

⁴⁷ Stanford 1963, 104.

⁴⁸ Μαρκαντωνάτος 1990 64-67. Stanford 1963, 102.

⁴⁹ Υπάρχει αναφορά της αρχικής συμμετοχής του Φιλοκτήτη στην εκστρατεία, όμως δεν συμμετέχει ως δρών πρόσωπο στο έπος. Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 718-25.

⁵⁰ Το επιβεβαιώνει και ο Φιλοκτήτης «Τὴν φύσιν δ' ἔδειξας, ὦ τέκνον, ἐξ ἧς ἔβλαστες, οὐχὶ Σισύφου πατρός, ἀλλ' ἐξ Ἀχιλλέως» Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 1311-13.

ασκήσει ο Οδυσσέας. Βέβαια ο Νεοπτόλεμος, όπως παρουσιάζεται στην τραγωδία του Σοφοκλή, αποτελεί μια συνέχεια του πατέρα του ως ένας όμορφος νεαρός και ευθύς πολεμιστής, όμως εμφανίζουν και σημαντικές διαφορές. Ο Νεοπτόλεμος είναι ένας βαθιά ηθικός χαρακτήρας, ο οποίος ενδιαφέρεται πραγματικά για εκείνους οι οποίοι υποφέρουν, και δεν επιθυμεί να αποτελεί μέρος του μαρτυρίου τους αλλά μέρος της λύτρωσής τους⁵¹. Αρχικά ο Οδυσσέας καταφέρνει να τον χειραγωγήσει σε αντίθεση με την αποτυχία του στην πρεσβεία προς τον πατέρα⁵². Σε αυτό υποβόσκει μια βασική διαφορά μεταξύ πατέρα και γιού, ο δεύτερος είναι διαλλακτικός και όχι εγωιστικά επίμονος και αμετακίνητος στις απόψεις του⁵³. Αυτό δεν τον προστατεύει από τον αρχικό δόλο του Οδυσσέα, όμως στη συνέχεια βρίσκει το ηθικό μονοπάτι του μέσω της εκτίμησης της κατάστασης του Φιλοκτήτη και της συζήτησης μαζί του. Μάλιστα αντιλαμβάνεται το σφάλμα του και δεν διστάζει να εκδιώξει τον Οδυσσέα⁵⁴. Ουσιαστικά υπάρχουν δύο διαφορετικές φιλοσοφίες για την ζωή σε καιρό πολέμου και ειρήνης, τις οποίες εκφράζουν ο Οδυσσέας και οι Αχιλλέας-Νεοπτόλεμος. Σύμφωνα με τον μύθο, πριν την άφιξη στην Τροία ο Οδυσσέας με τον Αχιλλέα διαφώνησαν για τον τρόπο κυρίευσης της Τροίας, ο πρώτος πρότεινε σχέδιο με δόλο και ο δεύτερος μέσω μάχης⁵⁵. Οι δύο εκ διαμέτρου διαφορετικές αντιλήψεις των ηρώων συγκρούονται καθώς ο Αχιλλέας επιθυμεί την διάκριση στην μάχη και θεωρεί άνανδρη και ανούσια την επιλογή δόλιου σχεδίου που θα κρίνει το αποτέλεσμα της εκστρατείας. Αντίθετα ο πολυμήχανος Οδυσσέας προτιμά να παρακάμψει τον ευθύ δρόμο και να ακολουθήσουν ένα πρακτικό σχέδιο το οποίο θα τους χαρίσει μια ταχύτερη νίκη με τις λιγότερες δυνατές απώλειες. Τελικά μετά τον θάνατο του Αχιλλέα, το σχέδιο του Οδυσσέα επικρατεί και το τέχνασμα του Δούρειου Ίππου κυριεύει την Τροία⁵⁶.

Ανεξαρτήτως της συμβολής του Οδυσσέα στην νίκη των Αχαιών, ο Αχιλλέας ήταν μια μορφή κοινής αποδοχής στο Ελληνικό κοινό, ενώ ο Λαερτιάδης το αντίστροφο. Αυτό οφείλεται ότι στις αξίες της εποχής ο Αχιλλέας αντιπροσώπευε την γενναιότητα, την πολεμική αρετή και δεινότητα⁵⁷, ενώ ο Οδυσσέας υστερούσε σε πολεμική αξία, εμφανίζεται να έχει δεύτερες σκέψεις στην μάχη, οι πράξεις του είναι αντιαριστοκρατικές και το γεγονός ότι ήταν τόσο πονηρός δημιουργούσε ένα κλίμα επιφύλαξης απέναντί του. Η αγάπη των Ελλήνων για την εξωτερική ομορφιά ήταν άλλος ένας παράγοντας ο οποίος βάραινε υπέρ του ομορφότερου των

⁵¹ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 902-903, 1224, 1226, 1229. Μαρκαντωνάτος 1990 36.

⁵² Όμηρος, *Ιλιάδα*, I, 676-92. Μαρκαντωνάτος 1990 271.

⁵³ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 1249

⁵⁴ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 1257, 1260-61. Μαρκαντωνάτος 1990 44.

⁵⁵ Κακριδής 1986, 5, 24, 58-59. Κακριδή 1988, 65.

⁵⁶ Κακριδής 1986, 5, 144-48.

⁵⁷ Κακριδής 1986, 5, 48-49. Κακριδή 1988, 47-48.

Αχαιών Αχιλλέα⁵⁸, σε σχέση με την περίεργη σωματική διάπλαση του Οδυσσέα, τον οποίο η Αθηνά στην Οδύσσεια ουκ ολίγες φορές τον μεταμορφώνει ως όμορφο⁵⁹. Τελευταία αντίθεσή τους είναι ότι ο Αχιλλέας τιμά τον συμπολεμιστή του Πάτροκλο και εκδικείται τον θάνατό του, ενώ παρά τις συγκρούσεις του με τους υπόλοιπους Αχαιούς καταφέρνει να περιοριστεί στην δολοφονία του Θερσίτη, με τον οποίο στην Ιλιάδα συγκρούεται και ο Οδυσσέας. Αντίθετα ο βασιλιάς της Ιθάκης είναι το πρόσωπο το οποίο αδικεί τους συμπολεμιστές του όπως τον Παλαμήδη, τον Αίαντα και τον Φιλοκτήτη. Αυτή η σύγκριση είναι εντελώς υποκειμενική καθώς, τόσο εντός της Ιλιάδας όσο και στα κύκλια έπη, ο Αχιλλέας είναι ένα παρορμητικό εγωιστικό πρόσωπο, ο οποίος αδιαφορεί για τον θάνατο των συμπολεμιστών του θεωρώντας την τιμή του ανώτερης αξίας από τις ζωές τους, ενώ τα σημεία στα οποία προστρέχει στους θεούς για βοήθεια είναι ουκ ολίγα. Το κοινό της εποχής ωστόσο επέλεξε τα σημεία τα οποία ήθελε να τονίσει στους δύο χαρακτήρες, και στην σύγκρισή τους ο Οδυσσέας ήταν ο χαμένος.

Τα περιστατικά στα οποία οι δύο ήρωες διαφωνούν εντός τους έπους και φιλονικούν είναι δύο. Αρχικά ο Οδυσσέας ως μέλος της πρεσβείας προς τον Αχιλλέα, προσπαθεί με λογικά επιχειρήματα να τον πείσει να επανέλθει στην μάχη και να στηρίζει τον αγώνα τους⁶⁰. Δεν καταφέρνει να τον μεταπείσει και η ρητορική του Οδυσσέα δεν του δίνει το επιθυμητό αποτέλεσμα, καθώς ο συνομιλητής του είναι αμετακίνητος⁶¹. Η δεύτερη φιλονικία τους είναι όταν μετά τον θάνατο του Πατρόκλου, ο Αχιλλέας επιθυμεί άμεσα ο στρατός να χυθεί στην μάχη για να πάρει την προσωπική εκδίκησή του. Μπροστά στην γενναιότητα, την ανυπομονησία για την μάχη και την παρορμητικότητα του ο Οδυσσέας προσπαθεί να τον συγκρατήσει με την σύνεση και την ορθολογική σκέψη, τις δικές του αρετές⁶². Υπενθυμίζει στον Πηλείδη ότι το στράτευμα είναι εξαντλημένο και νηστικό, χρειάζονται ανάπαυση και τροφή ώστε να είναι αποτελεσματικοί⁶³. Αυτή είναι μια αντιρωϊκή θέση, όμως αφορά την πραγματικότητα και το μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα, ο Οδυσσέας προβάλλει το κοινό συμφέρον απέναντι στον εγωισμό του Αχιλλέα και αυτή την φορά επικρατεί. Βέβαια αυτό το επεισόδιο της Ιλιάδας μαζί με τα σημεία της Οδύσσειας όπου ως ναυαγός αναζητά τροφή, στιγμάτισαν αρνητικά τον βασιλιά της Ιθάκης και πολλές φορές χαρακτηρίζεται ως λαιμαργός στην αρχαιότητα⁶⁴. Πράγματι είναι ο μοναδικός ήρωας της Ιλιάδας ο οποίος αναφέρεται στην

⁵⁸ «Θεοῖς ἐπιείκελ' Ἀχιλλεῦ» τον αποκαλεί ο Φοίνικας. Όμηρος, *Ιλιάδα*, I, 485.

⁵⁹ Όμηρος, *Οδύσσεια*, ζ, 229-37, π, 172-76. Stanford 1963, 53, 57. Αντίθετα ο Κακριδής υποστηρίζει ότι ο Όμηρος τον παρουσιάζει όμορφο χωρίς να εμβραθύνει περαιτέρω. Κακριδής 1986, 5, 38.

⁶⁰ Όμηρος, *Ιλιάδα*, I, 223-306. Κομνηνού - Κακριδή 1978, 89. Κακριδή 1988, 187.

⁶¹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, I, 307-429. Κομνηνού - Κακριδή 1978, 91. Κακριδή 1988, 188, 192.

⁶² Κομνηνού - Κακριδή 1978, 152.

⁶³ Κακριδής 1986, 5, 40. Stanford 1963, 67-68.

⁶⁴ Stanford 1963, 69-70.

ανάγκη για τροφή⁶⁵, πιθανότατα να είναι μια μη αριστοκρατική σκέψη και επιθυμία, όμως παραμένει ανθρώπινη ανάγκη. Τα σημεία της Οδύσσειας τα οποία τον εμφανίζουν να αναζητά τροφή τον αιτιολογούν, αφού είναι ένας εξαντλημένος ναυαγός, καθιστώντας την ανάγκη του αναμενόμενη και απαραίτητη⁶⁶. Στο ίδιο έπος οι επικριτές του δεν προσμέτρησαν την εγκράτειά του τόσο στους πειρασμούς μπροστά στα βόδια του Ήλιου όσο και στην χώρα του Λωτοφάγων, και μάλιστα βρίσκεται σε έντονη αντίθεση με την στάση των συντρόφων του στα ίδια επεισόδια⁶⁷. Τελικά η υποκειμενική σύγκριση, σύμφωνα με τα ήθη της εποχής, του Αχιλλέα με τον Οδυσσέα ήταν τόσο άδικη προς τον τελευταίο όσο και η στάση του απέναντι στον Φιλοκτήτη σύμφωνα με τον Σοφοκλή.

Ο Φιλοκτήτης σύμφωνα με τον μύθο εγκαταλείφθηκε από τους συντρόφους του στο νησί της Λήμνου κατά την πορεία τους προς στην Τροία⁶⁸. Η αιτία ήταν μια πληγή που προκλήθηκε από το δάγκωμα ενός νερόφιδου, της οποίας οι αφόρητοι πόνοι τον έκαναν να σφαδάζει από τους πόνους χωρίς να υπάρχει ιατρικό. Οι κραυγές του σε συνδυασμό με την δυσσομία της πληγής εξανάγκασαν τους Αχαιοούς να συνεχίσουν χωρίς αυτόν⁶⁹. Ο Σοφοκλής για να μεγιστοποιήσει την τραγικότητα της εγκατάλειψης, παρουσιάζει την Λήμνο ακατοίκητη, μεταβολή η οποία επιβαρύνει περισσότερο την στάση του Οδυσσέα απέναντί του. Αν και η απόφαση ήταν των Ατρείδων, ο Φιλοκτήτης θεωρεί ως συνυπεύθυνο και τον Οδυσσέα, πιθανότατα ως εργαλείο της επιθυμίας τους⁷⁰. Το θέμα του Οδυσσέα ως εργαλείου της εξουσίας των Ατρείδων είναι συχνό στην Ιλιάδα και θα αναλυθεί ενδελεχώς στην συνέχεια της εργασίας. Στην τραγωδία επανέρχεται η σύγκρουση δόλου και αμεσότητας - ειλικρίνειας μεταξύ του ήρωα και του απόγονου του Αχιλλέα⁷¹. Προσπαθεί να χρησιμοποιήσει τον νεαρό, να τον διαφθείρει ώστε να επιτύχει τον σκοπό του, ενώ όταν εκείνος αντιστέκεται δεν διστάζει να προβάλει απειλές⁷². Αρχικά τον απειλεί με βία και όταν ο Νεοπτόλεμος δεν πτοείται, εκείνος αποχωρεί και κρύβεται πίσω από την δύναμη του στρατεύματος⁷³. Ο βασιλιάς της Ιθάκης εμφανίζεται ως δειλός τόσο απέναντι στον Φιλοκτήτη όσο και απέναντι στον Νεοπτόλεμο, αυτό απέχει κατά πολύ από την εικόνα την οποία έδωσε ο Όμηρος για αυτόν στην Ιλιάδα. Το ίδιο ισχύει και για την χρησιμοποίηση άλλων για να επιτύχει τον σκοπό του. Στο έπος

⁶⁵ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Τ, 153-82, 214-36.

⁶⁶ Όμηρος, *Οδύσσεια*, ζ, 246-50, η, 174-177, η, 215-221, ι, 85-89.

⁶⁷ Όμηρος, *Οδύσσεια*, ι, 82-104, μ, 271-402, κ, 375-87. Stanford 1963, 181.

⁶⁸ Κακριδής 1986, 5, 58.

⁶⁹ Κακριδής 1986, 5, 58. Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 718-25.

⁷⁰ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 258-60, 263-65, 314-16. Μαρκαντωνάτος 1990 45, 70, 272-73.

⁷¹ Μαρκαντωνάτος 1990 282-85

⁷² Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 1252, 1256-57. Μαρκαντωνάτος 1990 282-85. Stanford 1963, 108.

⁷³ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 1258-59.1293-94. Calder 1971, «Sophoclean Apologia: Philoctetes» στο *GRBS*, 12, 2, 163-64

χαρακτηρίζεται από την ευστοχία και ευφυΐα του, όμως δεν την χρησιμοποιεί για να κρυφθεί πίσω από τρίτους. Ο Σοφοκλής παρουσιάζει τόσο μελανό τον πολυμήχανο ήρωα, γιατί τον παρομοιάζει με τους κυνικούς φιλοσόφους και σοφιστές της εποχής οι οποίοι σύμφωνα με τον ίδιο διέφθειραν τους νέους και οδήγησαν στην παρακμή την Αθήνα⁷⁴. Ο Οδυσσεύς χρεώνεται την συμπάθεια των σοφιστών φιλοσόφων προς το πρόσωπό του⁷⁵ και πληρώνει την αντιπάθεια του τραγικού ποιητή προς αυτούς με το ίδιο νόμισμα.

Σε δύο ακόμη τραγωδίες του ο Σοφοκλής ασχολήθηκε με τον βασιλιά της Ιθάκης: Οδυσσεύς Μαινόμενος και Οδυσσεύς Ακανθοπλήξ. Ελάχιστοι είναι οι στίχοι οι οποίοι σώθηκαν, επομένως είναι εξαιρετικά δύσκολο να καταλήξει ο αναγνώστης τους σε δομημένα συμπεράσματα. Στην τραγωδία Οδυσσεύς Ακανθοπλήξ⁷⁶ ο Σοφοκλής πραγματεύεται τον θάνατο του ήρωα από τον γιό του με την Κίρκη, Τηλέγονο⁷⁷. Το πλαίσιο της απέχει πολύ από την Ιλιάδα και τον Τρωικό πόλεμο, ενώ είναι εγγύτερο προς την Οδύσεια και τον νόστο του ήρωα. Η υπόθεση του έργου δίνει λίγα στοιχεία για τον Λαερτιάδη και θυμίζει αρκετά τον μύθο του Οιδίποδα. Ο Οδυσσεύς είχε λάβει προφητεία ότι θα τον δολοφονούσε ο γιός του, οι υποψίες του επικεντρώθηκαν προς τον Τηλέμαχο καθώς κατά πάσα πιθανότητα αγνοούσε την ύπαρξη του γιού του με την Κίρκη, Τηλέγονου⁷⁸. Σε αντίθεση με τον Λαίο, ο Οδυσσεύς αναγνωρίζει τον γιό του πριν ξεψυχήσει και η τραγωδία τελειώνει με τους γάμους της Πηνελόπης με τον Τηλέγονο και της Κίρκης με τον Τηλέμαχο⁷⁹. Αυτά τα οποία μας σώζονται είναι τόσο ασαφή όσο και οι μετά θάνατον του Οδυσσεά οικογενειακοί δεσμοί μεταξύ των γιών του και των μητέρων τους.

Έρχεται σε αντίθεση με τον Οδυσσεά Μαινόμενο, ο οποίος αν και εκτός της αφήγησης της Ιλιάδας ρίχνει φως στον χαρακτήρα και στα κίνητρα των πράξεων του ήρωα σε έπη και τραγωδίες. Μια διαφορετική προφητεία είχε αποκαλύψει στον Οδυσσεά ότι αν συμμετάσχει στην Τρωική εκστρατεία θα επιστρέψει στην Ιθάκη μετά από είκοσι έτη μόνος του χωρίς τους συντρόφους του⁸⁰. Αν τον ήρωα τον έδενε ο όρκος ως μνηστήρα της Ελένης, δεν είναι ξεκάθαρο καθώς οι γνώμες δίστανται, αυτό για το οποίο δεν χωρεί αμφιβολία είναι ότι δεν

⁷⁴ De Romilly 1997, 74. Μαρκαντωνάτος 1990 53. Stanford 1963, 4, 96, 109, 12, 122.

⁷⁵ Stanford 1963, 79.

⁷⁶ Υπάρχει μια σύγχυση σχετικά με το αν η τραγωδία Οδυσσεύς Ακανθοπλήξ είχε εναλλακτικό τίτλο Νίπτρα ή αν πρόκειται για δύο διαφορετικά έργα, οι απόψεις των μελετητών δίστανται. Sophocles 1917, *The Fragments of Sophocles*, 2, 105.

⁷⁷ Sophocles 1917, *The Fragments of Sophocles*, 2, 106. Κακριδής 1986, 5, 303-305. Stanford 1963, 86.

⁷⁸ Sophocles 1917, *The Fragments of Sophocles*, 2, 106. Κακριδής 1988, 76. Stanford 1963, 154.

⁷⁹ Sophocles 1917, *The Fragments of Sophocles*, 2, 106-107.

⁸⁰ Sophocles 1917, *The Fragments of Sophocles*, 2, 115. Κακριδής 1986, 5, 37. Μαρκαντωνάτος 1990 216. Κακριδής 1988, 64.

επιθυμούσε να ακολουθήσει την εκστρατεία όπως επιβεβαιώνεται και στην Οδύσσεια⁸¹. Η πρεσβεία των Ατρείδων με την συνδρομή του Παλαμήδη έφθασαν στην Ιθάκη με σκοπό να τον μεταπείσουν και εκεί αντικρύζουν μια σκηνή η οποία τους αφήνει άφωνους⁸². Ο βασιλιάς της Ιθάκης φορούσε ένα «πιλίδιον» και με ένα άροτρο το οποίο έσερναν ένα βόδι και ένα άλογο έσπερνε αλάτι στα χωράφια του. Εκτός από την εμφανή ένδειξη της χρήσης του πιλιδίου⁸³, η χρήση δύο διαφορετικών ζώων στο άροτρο δυσχέραινε σημαντικά την εργασία, καθώς η κίνηση του αλόγου και του βοδιού διαφέρει, ενώ εκείνος έσπερνε το αλάτι, το οποίο καταστρέφει τα σπαρτά⁸⁴. Οι Ατρείδες ξεγελάστηκαν από το θέαμα, όμως όχι ο Παλαμήδης⁸⁵. Εκείνος αντιλήφθηκε ότι ο Οδυσσέας υποκρινόταν και αποφάσισε να τον αποκαλύψει, απειλώντας μπροστά στα μάτια του την ζωή του βρέφους Τηλέμαχου. Υπάρχουν δύο εκδοχές, η μια θέλει τον Παλαμήδη να απειλεί να σφάζει το βρέφος με το ξίφος και η δεύτερη να τοποθετεί τον Τηλέμαχο μπροστά στο άροτρο. Και οι δύο θέλουν τον πατέρα να σώζει τον γιό του, με αποτέλεσμα να αποκαλύπτεται η δολιότητά του⁸⁶. Σε εκείνο το μικρό χρονικό διάστημα στο οποίο κινδύνευσε ο Τηλέμαχος, δεν υπήρξε δίλημμα για τον πατέρα του, σώζει την ζωή του και παράλληλα αποδέχεται όχι μόνο την συμμετοχή του στην Τρωική εκστρατεία αλλά και την εικοσαετή εξορία του από την πατρίδα και τους αγαπημένους του. Ο Παλαμήδης λοιπόν εκβιάζει την στρατολόγησή του βασιλιά της Ιθάκης στην Τροία και την ίδια στιγμή δίνει επίσης το δικαίωμα στον Όμηρο να τον «στρατολογήσει» σε δύο έτη. Στην τραγωδία η άρνηση του ήρωα να ακολουθήσει τους Ατρείδες υπογραμμίζει την αγάπη του για την πατρίδα και την οικογένειά του, κάτι το οποίο διαχέεται σε όλη την έκταση της Οδύσσειας. Στην Ιλιάδα υπάρχουν δύο αναφορές του ίδιου του Οδυσσέα για τον Τηλέμαχο, όπου δηλώνει με περηφάνια την ιδιότητα του ως πατέρα του,⁸⁷ κι αυτό φαίνεται ότι το αξιολογεί περισσότερο από οποιοδήποτε αξίωμα θα μπορούσε να του αποδοθεί.

Αν και από την συγκεκριμένη τραγωδία σώζονται μόνο η περίληψη της υπόθεσης και ορισμένοι στίχοι, οι οποίοι δεν είναι σε καμία περίπτωση αρκετοί για εμβάθυνση στους

⁸¹ Όμηρος, *Οδύσσεια*, ω, 115. «Ο Νέστορας τον καλοδέχτηκε και ταξίδεψε μαζί του και έπειτα μαζί του να καλέσουν τους αδέσμευτους από τον όρκο, τον Οδυσσέα και τον Αχιλλέα». Κακριδής 1986, 5., 22, 30. Μαρκαντωνάτος 1990 250.

⁸¹ Stanford 1963, 79.

⁸² Κακριδής 1986, 5, 22, 91

⁸³ Το πιλίδιον αποτελεί ένα είδος καπέλου, το οποίο φορούσαν στους παράφρονες ώστε η ψυχική τους ασθένεια να υποδηλώνεται στους γύρω τους. Sophocles 1917, *The Fragments of Sophocles*, 2, 115.

⁸⁴ Sophocles 1917, *The Fragments of Sophocles*, 2, 115.

⁸⁵ Κακριδή 1988, 64.

⁸⁶ Sophocles 1917, *The Fragments of Sophocles*, 2, 115. Κακριδής 1986, 5, 22. Μαρκαντωνάτος 1990 274.

⁸⁷ «Μηδ' έτι Τηλεμάχοιο πατήρ κεκλημένος εϊην». Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 260. «Τηλεμάχοιο φίλον πατέρα προμάχοισι μιγέντα Τρώων ιπποδάμων· σὺ δὲ ταῦτ' άνεμώλια βάσεις» Όμηρος, *Ιλιάδα*, Δ, 353-54. Stanford 1963, 44, 59.

χαρακτήρες, η υπόθεσή της ρίχνει αρκετό φως στις αποφάσεις του Οδυσσέα. Η αγάπη του για τον Τηλέμαχο τον οδηγεί ακουσίως στην εκστρατεία η οποία αντιφατικά τον κρατά μακριά του. Μήπως δικαιολογεί την συχνή χρήση της ψυχρής λογικής και πίεσής του για να δοθεί το τέλος της εκστρατείας στην Ιλιάδα και στις τραγωδίες; Αν ο Αχιλλέας είχε ως κίνητρο την δόξα, ο Αγαμέμνονας την ηγεμονία, ο Αίας την αριστεία και ο Μενέλαος την αποκατάσταση της τιμής του, τότε ο Οδυσσέας ήθελε την αρχή του νόστου του όσο το δυνατόν συντομότερα⁸⁸. Ίσως για αυτό δεν συγχώρησε τον Παλαμίδα, ο οποίος του στέρησε ό,τι αγαπούσε, με αποτέλεσμα να τον εκδικηθεί ώστε να μην του ξανασταθεί εμπόδιο⁸⁹. Οι τραγικοί και το κοινό της εποχής δεν συμμερίστηκαν αυτό το βαθύτερο κίνητρο για τις εγκληματικές πράξεις του πολυμήχανου ήρωα εναντίον του Αίαντα, του Αστυάνακτα, της Ιφιγένειας, του Φιλοκτήτη και του Παλαμίδα, όμως εκείνος σώζει την ζωή του βρέφους του και γνωρίζει ότι σύμφωνα με την μαρτυρική προφητεία θα το συναντήσει ως νεαρό άνδρα.

Η απόδοση του Οδυσσέα στα έργα του Ευριπίδη.

Την σκληρότητα την οποία επέδειξε ο Παλαμίδης προς τον Τηλέμαχο, μιμήθηκε ο Οδυσσέας προς την κόρη του Αγαμέμνονα, τον γιο του Έκτορα και την κόρη της Εκάβης. Στην ομώνυμη τραγωδία του Ευριπίδη η οποία διδάχθηκε το 427 π.Χ., ο Οδυσσέας με την συνήθη και αναμενόμενη συμμετοχή του σε όλες τις πρεσβείες των Αχαιών⁹⁰, εμφανίζεται στην Εκάβη και της ανακοινώνει ότι ο νεκρός Αχιλλέας απαιτεί την ανθρωποθυσία της κόρης της, Πολυξένης. Αν και συνάντηση μεταξύ Εκάβης και Οδυσσέα υπάρχει στα κύκλια έπη, την οποία αναφέρει και ο ποιητής στο έργο του, ωστόσο ο Όμηρος δεν την παρουσιάζει στην Ιλιάδα, όπως ούτε κάποια άλλη συνάντηση μεταξύ αυτών των προσώπων.

Τα κύρια κοινά σημεία του Οδυσσέα στην τραγωδία του Ευριπίδη και στην Ιλιάδα είναι η συμμετοχή του στην πρεσβεία και η επιθυμία του για υστεροφημία. Αυτό το χαρακτηριστικό των ηρώων της επικής εποχής το αναλύει ο Οδυσσέας γενικά⁹¹ αλλά και προσωπικά⁹². Είναι θερμός υποστηρικτής αυτής της παράδοσης καθώς μέσω της ορθολογικής σκέψης του εξηγεί ότι αποτελεί σημαντικό κίνητρο για τους συμμετέχοντες στις μάχες, ο στρατός ριψοκινδυνεύει την ζωή του και το ενδεχόμενο μη απόδοσης τιμής στους πεσόντες αποτελεί διασάλευση των

⁸⁸ Ο Οδυσσέας αναφέρεται στην αγάπη του για την οικογένεια και τον τόπο του και τον πόνο να είναι μακριά τους. Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 289-98. Stanford 1963, 40.

⁸⁹ Κακριδής 1986, 5, 91-94. Κακριδή 1988, 67. Stanford 1963, 83.

⁹⁰ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Α, 145, 311, 440-45.

⁹¹ Ευριπίδης, *Εκάβη*, 307-16.

⁹² Ευριπίδης, *Εκάβη*, 317-20.

ισορροπιών στο στράτευμα. Αυτή η σκέψη του εντάσσεται στο ίδιο πλαίσιο με τις απόψεις του ήρωα στην Ιλιάδα όταν προσπαθεί να πείσει τον Αχιλλέα να επιστρέψει στην μάχη ή όταν υπενθυμίζει την ανάγκη του στρατού για τροφή και ανάπαυση. Ο πρακτικός τρόπος σκέψης του είναι η προσωπική του πυξίδα στην Ιλιάδα⁹³. Στην τραγωδία παραμένει αναλλοίωτος, όμως συγκρούεται με το συναισθηματικό αντίτιμο αυτών των αποφάσεων που καλείται να πάρει και να υποστηρίξει. Εκεί ο δραματικός πολυμήχανος ήρωας υστερεί, η έννοια του καθήκοντος ή η ανάγκη, ώστε να προχωρήσει η εκστρατεία, πάντοτε τον οδηγούν σε ορθολογικές σκέψεις οι οποίες πνίγουν το οποιοδήποτε συναίσθημα. Οι εκκλήσεις της Εκάβης για να δείξει έλεος και να σώσει την Πολυξένη είναι μάταιες⁹⁴. Ακόμη και όταν επικαλείται το περιστατικό όπου η παρέμβασή της του έσωσε την ζωή, εκείνος με κυνικότητα της απαντά ότι τότε ήταν απελπισμένος, ενώ έξυπνα ελίσσεται και την διαβεβαιώνει ότι, όπως του έσωσε ζωή, ομοίως θα πράξει ο ίδιος για εκείνη⁹⁵. Με αυτόν τον τρόπο δεν εμφανίζεται αγάριστος προς την παλαιότερη ευεργεσία της προς εκείνον, ούτε όμως αθετεί την απόδοση τιμής στον Αχιλλέα κατ' απαίτηση της έκπτωτης βασίλισσας της Τροίας. Η Εκάβη όμως έχοντας εμπιστοσύνη στην ρητορική του Οδυσσέα τον παρακαλεί να μεταβάλει την απόφαση των Αχαιών ή να δεχθούν την δική της θυσία στην θέση της Πολυξένης⁹⁶. Ο βασιλιάς της Ιθάκης είναι αμετάπειστος, ενώ τα αιτήματα της Εκάβης έχουν ορισμένα πρακτικά κωλύματα. Κατά πόσο θα ήταν δυνατόν ο Οδυσσέας να διαπραγματευτεί με το φάντασμα του Αχιλλέα; Και αν δεχόταν την εκούσια θυσία της Εκάβης δεν θα φαινόταν αγνώμονας στην παλαιότερη ευεργεσία της; Αντικειμενικά η στάση του ήρωα στο έργο είναι ότι εκφράζεται με σεβασμό και τηρεί τα προσχήματα, όμως σίγουρα δεν συμερίζεται τον πόνο της⁹⁷. Εν μέρει ο Ευριπίδης παρουσιάζει έναν Οδυσσέα με παρόμοια στοιχεία με αυτά της Ιλιάδας, όπως να συμμετέχει σε πρεσβείες, να χρησιμοποιεί την ρητορική του ενώ υπάρχει αναφορά σε επικό ιδεώδες, ωστόσο διατηρεί το τραγικό του μοτίβο να έχει ανάμιξη σε αρνητικές καταστάσεις. Αν και στην συγκεκριμένη τραγωδία του Ευριπίδη θα μπορούσε να κριθεί άμοιρος ευθυνών, καθώς λειτουργεί ως ένας αγγελιοφόρος⁹⁸.

Ο Ευριπίδης στην Εκάβη καταπιάνεται με ένα επεισόδιο εκτός των γεγονότων της Ιλιάδας, με αποτέλεσμα ο Οδυσσέας να ισορροπεί μεταξύ της επικής και της τραγικής του παρουσίας. Δεν συμβαίνει το ίδιο με την τραγωδία του Ρήσος την οποία διδάσκει το 453

⁹³ Κομνηνού - Κακριδή 1978, 152.

⁹⁴ Ευριπίδης, *Εκάβη*, 342-45, 394-95.

⁹⁵ Ευριπίδης, *Εκάβη*, 250, 301-02. Stanford 1963, 112-13.

⁹⁶ Ευριπίδης, *Εκάβη*, 293-94.

⁹⁷ Ευριπίδης, *Εκάβη*, 219-28. Stanford 1963, 112-13.

⁹⁸ Stanford 1963, 112.

π.Χ. και ουσιαστικά αντιστοιχεί στην ραψωδία Κ της Ιλιάδας⁹⁹. Η θεματική σύνδεσή τους είναι εμφανής και πρόκειται για την νυχτερινή επιχείρηση των Οδυσσέα και Διομήδη. Υπάρχει μια ουσιώδης διαφορά, ο Όμηρος επικεντρώνεται στον θάνατο του Δόλωνα, εξ ου και η ραψωδία ονομάζεται Δολώνεια, ενώ ο Σοφοκλής στον θάνατο του Ρήσου, εξ ου και η ομώνυμη τραγωδία του. Η εκδοχή του τραγικού ποιητή συμπεριλαμβάνει τα πρόσωπα των Πάρη και Αινεία τα οποία ο Όμηρος δεν αναφέρει στην συγκεκριμένη ραψωδία, ωστόσο δεν συνδιαλέγονται με τον Οδυσσέα και δεν επηρεάζουν την εργασία. Η δομή της νυχτερινής επιχείρησης είναι ίδια και μεταξύ τους συναντώνται τα ίδια πρόσωπα Οδυσσέας - Διομήδης από το στρατόπεδο των Αχαιών και Δόλων – Ρήσος από το στρατόπεδο των Τρώων. Η σιωπηλή καθοδήγηση της θεάς Αθηνάς στην Ιλιάδα έχει αντικατασταθεί από την δραστήρια παρουσία της, η οποία με λόγο και πράξεις παρακολουθεί και προστατεύει τον αγαπημένο της θνητό¹⁰⁰. Η συνεργασία Οδυσσέα και Διομήδη όπως παρουσιάζεται στην τραγωδία είναι συχνή στην Ιλιάδα, ενώ στα κύκλια έπη η συχνή επιχειρησιακή σχέση τους κλιμακώνεται στην καθοριστική αρπαγή του Παλλαδίου¹⁰¹. Εκεί ο Οδυσσέας δείχνει το δόλιο πρόσωπό του και μάλιστα για άλλη μια φορά έναντι συμπολεμιστή του¹⁰², ίσως να είναι η μοναδική προδοτική στάση η οποία, από όσο είναι γνωστό, δεν έχει διδαχθεί από του τραγικούς.

Ο βασιλιάς της Ιθάκης και ο βασιλιάς του Άργους εντός έπους και τραγωδίας συνεργάζονται εξαιρετικά, εκδηλώνοντας μια συντροφικότητα μεταξύ τους¹⁰³ ενώ χαρακτηριστικό είναι το σημείο που ο Οδυσσέας αφήνει τον Διομήδη να επιλέξει ανάμεσα στον ρόλο της δολοφονίας του Ρήσου ή της αρπαγής των αλόγων¹⁰⁴. Με βάση τον Οδυσσέα της Ιλιάδας, η κίνηση αυτή μπορεί να θεωρηθεί ως σεβασμός προς τον σύντροφό του, ωστόσο με βάση τον Οδυσσέα ο οποίος έχει παρουσιαστεί στην τραγωδία, μπορεί να θεωρηθεί ως σκηνοθετημένη κίνηση. Ο Λαερτιάδης γνώριζε ότι ο Τυδείδης αναζητούσε την διάκριση στις πράξεις του και εκείνος θα μπορούσε να κινδυνεύσει λιγότερο αρπάζοντας τα άλογα. Το αποτέλεσμα είναι ότι ο καθένας τους επέλεξε να κάνει αυτό το οποίο τους είναι περισσότερο ταιριαστό με βάση τις ικανότητές τους και αυτό επιβεβαιώνεται από την απόλυτη επιτυχία της αποστολής τους. Από τους δύο Αχαιούς ήρωες πάντως σίγουρα είναι ο Οδυσσέας αυτός ο

⁹⁹ Μια ραψωδία η οποία αν έλειπε από το έπος, η απουσία της δεν θα άφηνε νοηματικά κενά στο έργο. Σχόλιο αναφέρει ότι «φάσι την ραψωδιάν υπό Ομήρου ίδια τετάχθαι και μη είναι μέρος της Ιλιάδος, υπό δε Πεισιστράτου τετάχθαι εις την ποίησιν.» Κομνηνού - Κακριδή 1978, 96.

¹⁰⁰ Ευριπίδης. *Ρήσος*, 595-607, 627-29, 631-32, 634-41.646-52, 661-62. Μαρκαντωνάτος 1990 220. Stanford 1963, 25, 211.

¹⁰¹ Κακριδής 1986, 5, 139-44. Κακριδή 1988, 71.

¹⁰² Κακριδής 1986, 5, 141.

¹⁰³ Εκτός από την Δολώνεια, πολεμούν ο ένας δίπλα στον άλλον και στην Αγαμέμνονος Αριστεία. Μάλιστα όταν ο Διομήδης τραυματίζεται και σωριάζεται στο έδαφος, ο Οδυσσέας τον προστατεύει με κίνδυνο της ζωής του. Όμηρος, *Ιλιάδα*, Λ, 310-15, 322-48, 396-455.

¹⁰⁴ Ευριπίδης. *Ρήσος*, 622-23.

οποίος γνωρίζει καλύτερα τις δυνάμεις τους αλλά και την προοπτική αυτών. Ο Διομήδης προτείνει την δολοφονία του Έκτορα, αναζητώντας την ένδοξη πράξη να αφαιρέσει από το στράτευμα των Τρώων τον επικεφαλής τους και να απολαύσει την δόξα από το στράτευμα των Αχαιών¹⁰⁵. Το περιστατικό δεν αναφέρεται στην Δολώνεια, καθώς μόνο στην τραγωδία εντάσσεται ο Έκτορας στο επεισόδιο. Αυτό το οποίο όμως συναντάται και στα δύο έργα είναι η σύνεση και η αίσθηση του μέτρου του Οδυσσέα, Εκείνος γνωρίζει ότι δεν είναι γραφτό τους να διεκδικήσουν τον θάνατο του Έκτορα λόγω των δυνατοτήτων τους αλλά και της θέλησης των θεών¹⁰⁶. Ο Διομήδης και στις δύο εκδοχές έχει σημαντική συμβολή, όμως ο Οδυσσέας είναι εκείνος ο οποίος καταστρώνει και καθοδηγεί την επιτυχημένη δράση τους¹⁰⁷.

Κατά την διαδικασία της επιχείρησης στην Ιλιάδα, η εστίαση είναι στην δολοφονία του Δόλωνα από τους δύο ήρωες. Ο Δόλωνας παρουσιάζεται και από τους δύο ποιητές ως ένα πρόσωπο το οποίο με πρόφαση τις υπηρεσίες του προς την Τροία επιθυμεί ως ανταμοιβή τα άλογα του Αχιλλέα¹⁰⁸. Έναν αρκετά υστερόβουλο πρόσωπο, ενώ το γεγονός ότι κομπάζει ότι θα φέρει το κεφάλι του Οδυσσέα¹⁰⁹, δείχνει όχι μόνο ασέβεια προς τον νεκρό αντίπαλο αλλά και ότι δεν γνωρίζει το μέτρο και όριο των δυνατοτήτων του, αφού στην Ιλιάδα είναι ένας ασήμαντος πολεμιστής σε σύγκριση με άλλους Τρώες. Στην τραγωδία μάλιστα χρωματίζεται με σκοτεινά χρώματα όμοια με αυτά της τελευταίας νύκτας της ζωής του. Ο Όμηρος τον παρουσιάζει ως άσχημο, πλούσιο, κακομαθημένο ως το μοναδικό γιό ανάμεσα σε πέντε αδερφές, δειλό, ιδιοτελή και υπέρμετρα φιλόδοξο¹¹⁰. Ο Δόλωνας δεν καταφέρνει να ακολουθήσει τα πομπώδη λόγια του, υστερεί σε σχέση με τον Οδυσσέα ως ιχνηλάτης καθώς ο Λαερτιάδης τον αντιλαμβάνεται πρώτος¹¹¹. Υστερεί σε σύγκριση με τους διώκτες του και στην ταχύτητα καθώς όταν τρέχει για να σώσει την ζωή του ο Οδυσσέας με τον Διομήδη τον προλαβαίνουν και η απειλή του Τυδείδη τον αναγκάζει να παραδοθεί¹¹². Τα πομπώδη λόγια του στο έργο του Ευριπίδη φαντάζουν ως ύβρη στο κοινό, που γνωρίζει ότι στην πορεία του έπους ικετεύει δακρύζοντας για την ζωή του, ενώ προδίδει με χαρακτηριστική ευκολία τους Τρώες τους οποίους τόσο ένθερμα ήταν έτοιμος να υπηρετήσει¹¹³. Ο Οδυσσέας στην Ιλιάδα τον καθησυχάζει αφού του υπόσχεται ότι θα του σώσει την ζωή, για να αποσπάσει τις

¹⁰⁵ Ευριπίδης, *Ρήσος*, 575-76, 589-90.

¹⁰⁶ Ευριπίδης, *Ρήσος*, 582-84. Ομοίως όταν βρίσκεται στο δίλημμα να πολεμήσει τον Σαρπηδόνα ή τους Λυκίους, η Αθηνά τον ωθεί στους δεύτερους καθώς ο πρώτος ήταν γραφτό του να πεθάνει σε μάχη με τον Πάτροκλο. Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ε, 669-80.

¹⁰⁷ Stanford 1963, 15.

¹⁰⁸ Ευριπίδης, *Ρήσος*, 182-83. Όμηρος, *Ιλιάδα*, Κ, 391-93.

¹⁰⁹ Ευριπίδης, *Ρήσος*, 219-21.

¹¹⁰ Κομνηνού - Κακριδή 1978, 98.

¹¹¹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Κ, 339-48..

¹¹² Όμηρος, *Ιλιάδα*, Κ, 349-79..

¹¹³ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Κ, 377-81, 391-99, 414-22, 426-45.

πληροφορίες που χρειάζεται για να προχωρήσει η επιχείρηση, στο τέλος όμως εφόσον ο Δόλωνα εξάντλησε την χρησιμότητά του προς τους δύο ήρωες εκτελείται από τον Διομήδη¹¹⁴. Το «ατόπημα» του Οδυσσέα σε αυτό το σημείο είναι αθέτηση του λόγου του προς έναν ικέτη, όμως πρόκειται για μια ιδιάζουσα περίπτωση. Ο Δόλωνα σίγουρα θα έπραττε όπως ο Διομήδης, ίσως και με περισσότερο βέβηλο τρόπο προς το πτώμα του Οδυσσέα, σύμφωνα με τα λόγια του στην τραγωδία. Αυτή είναι η πρώτη κατακριτέα κίνηση του Οδυσσέα προς τον Δόλωνα, όμως σε ποιο βαθμό μπορεί να θεωρεί πραγματικά ένοχος για αυτήν; Πρόκειται για μια εκτέλεση εντός του πλαισίου του πολέμου, ενώ στο πρακτικό μέρος, αν τον αιχμαλώτιζαν θα έπρεπε να αναβάλουν την επιχείρηση καθώς η μεταφορά του θα δυσχέραινε την κίνησή τους, και ήταν πιθανό ο Δόλωνα να ειδοποιούσε τους Θράκες ώστε να σωθεί. Εκτός από την ιδιάζουσα κατάσταση της εξαπάτησης και της δολοφονίας του Δόλωνα, η προσωπικότητά του με την ιδιοτέλεια, την έλλειψη μέτρου, την δειλία και την αλαζονεία του τον στιγματίζουν και σκιαγραφούν έναν αρνητικό χαρακτήρα του οποίου η τιμωρία είναι δίκαιη τόσο με το επικό ηρωικό ιδεώδες όσο και με τις αξίες της κλασικής εποχής. Το αποτέλεσμα του δόλου του πολυμήχανου ήρωα στο συγκεκριμένο περιστατικό είχε σχεδόν λυτρωτικό χαρακτήρα για το κοινό των επών και σίγουρα της τραγωδίας, αν υπήρχε εμβάθυνση στο συγκεκριμένο επεισόδιο. Πιθανό είναι ότι εκτός του σκηνικού περιορισμού να μην εμφανίζεται δολοφονία επί σκηνής, το γεγονός ότι ο Δόλων δεν ήταν μια προσωπικότητα ιδιαίτερου δραματικού ενδιαφέροντος, απομακρύνει την πλοκή της τραγωδίας από τον θάνατό του και την περιορίζει σε ολιγόστιχες αναφορές επιβεβαίωσης του τέλους του.

Συνολικά ο Οδυσσέας θα μπορούσε να αθωωθεί για την συγκεκριμένη πράξη, ωστόσο υπάρχει ένας στίχος στην *Ιλιάδα*, ο οποίος είναι αρκετός για να τον στιγματίσει αρνητικά και φαίνεται να τον συνοδεύει στην πορεία της τραγωδίας, δηλαδή από το τέλος του Δόλωνα και μετά. Στον στίχο 400 ο Οδυσσέας ξεκινά την ουσιαστική ανάκριση του αιχμαλώτου με ένα χαμόγελο, πρόκειται για το μοναδικό χαμόγελο του ήρωα σε ολόκληρο το έπος¹¹⁵. Δεν είναι ένα αγνό μειδίαμα, είτε ο ήρωας χαμογελά με σκοπό να καθησυχάσει τον Δόλωνα και να αποσπάσει τις απαιτούμενες πληροφορίες, είτε χαμογελά επειδή γνωρίζει ήδη το επικείμενο τέλος του Τρώα κατασκόπου ή καθώς η εκτός μέτρων αξίωση του «ετοιμοθάνατου» για τα άλογα του Αχιλλέα μοιάζει αστεία¹¹⁶. Αυτή η έκφραση του προσώπου του στην *Ιλιάδα* υποδηλώνει την δολιότητα, η οποία τον συνοδεύει στην δραματική του πορεία. Στον Ρήσο, ακριβώς μετά την άφιξη των ηρώων στο Θρακικό στρατόπεδο ο Οδυσσέας ξεκινά με

¹¹⁴ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Κ, 383, 455-57..

¹¹⁵ «Τὸν δ' ἐπιμειδήσας προσέφη πολύμητις Ὀδυσσεύς». Όμηρος, *Ιλιάδα*, Κ, 400.

¹¹⁶ Κομνηνού - Κακριδή 1978, 98.

παραπλανητικό λόγο και υποκριτική ικανότητα, διόλου υποδεέστερη από τον ηθοποιό ο οποίος θα τον ενσάρκωνε στην σκηνή του έργου του Ευριπίδη, αρχικά να πείθει τους Θράκες ότι είναι ένας από τους συμμάχους τους, έπειτα να τους παραπλανά κατευθύνοντας τους σε κάποια υποτιθέμενα ίχνη και τέλος να τους παρακινεί να μην ξυπνήσουν το υπόλοιπο στράτευμα. Το μειδιάμα του Οδυσσέα στην ραψωδία θα ήταν αδύνατο να παρουσιασθεί επί σκηνής λόγω του προσωπείου του υποκριτή, ωστόσο πλανάται πάνω από την ερμηνεία του καθώς εξαπατά τους Θράκες.

Αναφορές στον Οδυσσέα σε τραγωδίες

Ο Ευριπίδης εκτός από τις τραγωδίες του Ρήσος και Εκάβη και το σατυρικό δράμα του Κύκλωπας, δεν εμφανίζει τον Οδυσσέα σε κάποιο από τα υπόλοιπα σωζόμενα έργα, ωστόσο εμφανίζει πρόσωπα σε τέσσερις τραγωδίες του να αναφέρονται σε αυτόν. Ο Σοφοκλής ασχολείται με τον Οδυσσέα μόνο ως δρών πρόσωπο, χωρίς να υπάρχει αναφορά σε κάποιο άλλο έργο του, ενώ ο Αισχύλος περιορίζεται μόνο σε μια αναφορά στην τραγωδία του Αγαμέμνων. Δυστυχώς τα σωζόμενα δράματα αποτελούν ένα μικρό τμήμα στο σύνολο του έργου των τριών μεγάλων τραγικών ποιητών, όμως συνάμα αποτελούν την μοναδική πηγή για μελέτη και έρευνα. Οι τίτλοι των υπόλοιπων έργων τους, όσοι είναι γνωστοί, προδίδουν ότι ο Οδυσσέας συμμετείχε και σε πλήθος άλλων δραμάτων.

Στις σωζόμενες τραγωδίες του Αισχύλου ο Οδυσσέας απουσιάζει, όμως ο τραγικός ποιητής τού είχε αφιερώσει μια ολόκληρη τετραλογία: Ψυχαγωγοί, Οστολόγοι, Πηνελόπη και το σατυρικό δράμα Κίρκη. Ο Ελευσίνιος ποιητής είναι αρκετά πιθανό ότι είχε δώσει σημαντικό ρόλο στον ήρωα και στις εξής τραγωδίες: Όπλων κρίσις, Μυρμιδόνες, Παλαμήδης και Φιλοκτήτης. Δυστυχώς από όλο αυτό το έργο του Αισχύλου γύρω από τον βασιλιά της Ιθάκης σώζεται μόνο μια αναφορά λίγων στίχων στην τραγωδία του Αγαμέμνων, η οποία διδάσκεται το 458 π.Χ. Ο ομώνυμος ήρωας του έργου αναφέρεται σε φιλίες οι οποίες εξελίχθηκαν και αποδείχθηκαν πρόσκαιρες και ρηχές, σε αντίθεση με την φιλία του με τον βασιλιά της Ιθάκης¹¹⁷. Ο Αγαμέμνων συνεχίζει να εξαίρει την προθυμία του προς τους σκοπούς της εκστρατείας, αν και όπως τονίζει δεν είχε δείξει την ίδια προθυμία κατά την στρατολόγησή του¹¹⁸. Η μη συναινετική συμμετοχή του Οδυσσέα αποσιωπάται στην Ιλιάδα. Το γεγονός όμως ότι, ανεξαρτήτως της αρχικής του άρνησης, αποτελεί τον ήρωα, ο οποίος σε όλη την διάρκεια του έπους έχει θετική συμβολή στην μάχη ενώ, μετά το αφηγηματικό τέλος του έπους, το

¹¹⁷ Αισχύλος, *Αγαμέμνων*, 838-41.

¹¹⁸ «μόνος δ' Ὀδυσσεύς, ὄσπερ οὐχ ἑκὼν ἔπλει». Αισχύλος, *Αγαμέμνων*, 841

τέχνασμα του θα είναι αυτό το οποίο θα λύσει την μακρά πολιορκία. Τελικά οι δύο ήρωες οι οποίοι δεν ήθελαν λόγω προφητειών να συμμετάσχουν στην εκστρατεία και φιλονίκησαν για την στρατηγική που θα έπρεπε να ακολουθήσουν, αποδεικνύεται ότι είχαν την μεγαλύτερη προσφορά στην νίκη των Αχαιών. Ο Οδυσσέας με την συνολικά θετική του παρουσία και ο Αχιλλέας με την δεινότητά του στην μάχη και την άκρως σημαντική επικράτησή του επί του ικανότερου πολεμιστή της Τροίας, Έκτορα. Αν επεκταθεί η επιλογή των αρνητών συμμετοχής στην εκστρατεία με καταλυτική παρουσία, μπορεί να προστεθεί ο Φιλοκτήτης με την διαφορά ότι μετέβαλε την στάση του μετά την εγκατάλειψή του¹¹⁹ και όχι εξ αρχής όπως οι προαναφερθέντες¹²⁰. Το σημαντικό στην σύντομη αναφορά του Αγαμέμνονα για την απροθυμία, η οποία εξελίχθηκε σε μια παραγωγική προθυμία, είναι το χαρακτηριστικό του Οδυσσέα να μεταβάλλει την θέση του με πυξίδα το προσωπικό του συμφέρον. Αυτό το οποίο δεν αντιλαμβάνεται ο αρχιστράτηγος είναι ότι η επιθυμία του βασιλιά της Ιθάκης υπηρετεί την αρχική του απροθυμία: όσο ταχύτερα κυριευθεί η Τροία, τόσο θα επισπευσθεί το ταξίδι του προς την Ιθάκη¹²¹. Αυτή η χαρακτηριστική ρευστότητα του Οδυσσέα είναι διάχυτη σε όλες τις τραγωδίες, επομένως είναι πιστός στην εκστρατεία εν μέρει υπηρετώντας τον μακροπρόθεσμο στόχο του, ωστόσο η φιλία του προς τον Αγαμέμνονα είναι αγνή ή αποτελεί μέρος του στόχου του;

Οι δύο βασιλείς δείχνουν να έχουν μια φιλική σχέση στην Ιλιάδα και ο Αγαμέμνων προσεκτικά προσεγγίζει το θέμα της συμβολής του Οδυσσέα στην εκστρατεία, καθώς με αυτήν την πρότασή του αναγνωρίζει ότι οι πράξεις του είχαν ως απώτερο σκοπό την κυρίευση της Τροίας και όχι την τυφλή υπηρετήση των επιθυμιών του. Σύμφωνα με αυτούς τους στίχους ο πολυμήχανος δρούσε ως προσωπικός του φίλος, ο οποίος δεν δίσταζε να τον υπηρετήσει ή να συγκρουστεί μαζί του όταν έκρινε ότι δεν συμφωνούσε μαζί του. Οι συγκρούσεις τους στην Ιλιάδα όμως φαίνεται να μην πληγώνουν τις σχέσεις τους, επιβεβαιώνοντας αυτούς τους στίχους της τραγωδίας. Οι δύο τους αν και διαφωνούν στην τραγωδία Αίας, αλληλοπροσφωνούνται ως φίλοι μαρτυρώντας την ιδιαίτερη σχέση τους¹²². Αν το κίνητρο του Οδυσσέα πίσω από την φιλία τους, όπως αναφέρεται στο έργο του Αισχύλου και του Ομήρου, έκρυβε μια βαθύτερη ιδιοτέλεια ή όχι, είναι ελάχιστονος σημασίας όταν ο ίδιος ο Αγαμέμνονας, ο οποίος την μοιραζόταν, παρουσιάζεται να την εξυμνεί και την αντιπαραβάλλει με αντίστοιχες ρηχές.

¹¹⁹ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 1366-67.

¹²⁰ Κακριδής 1986, 5, 22, 30.

¹²¹ Stanford 1963, 79.

¹²² Σοφοκλής, *Αίας*, 1328, 1331, 1351, 1353.

Ο Αγαμέμνονας του Αισχύλου, του Σοφοκλή και του Ομήρου έρχεται σε αντίθεση με τον Αγαμέμνονα του Ευριπίδη ως προς το θέμα της φιλίας του Οδυσσέα μαζί του. Το 405 π.Χ. διδάσκεται η νικηφόρα τραγωδία *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, στην οποία οι Ατρείδες δεν συμμερίζονται την άποψη του Αισχύλου για φιλία του Αγαμέμνονα με τον Οδυσσέα, αντιθέτως τον θεωρούν έναν συνωμότη, ο οποίος από το παρασκήνιο τους παρακολουθεί και καταστρώνει τα σχέδιά του¹²³. Συγκεκριμένα ο Αγαμέμνονας προσάπτει στον Οδυσσέα ότι είναι αναξιόπιστος, υποκριτής και δημαγωγός¹²⁴. Ένας λαϊκιστής ο οποίος ακολουθεί πάντα το μέρος του στρατεύματος και βρίσκεται αντιμέτωπος με τα δικά τους συμφέροντα. Στην αρχή του λόγου του μάλιστα τον αναφέρει ως «τὸ Σισύφειον σπέρμα»¹²⁵ ενισχύοντας το μέρος της μυθολογίας το οποίο υποστηρίζει ότι η Αντίκλεια είχε συλλάβει τον Οδυσσέα με τον Σίσυφο¹²⁶. Ο Σίσυφος είναι ένας ύπουλος, ασεβής, δόλιος χαρακτήρας ο οποίος ξεγέλασε τους θεούς ουκ ολίγες φορές προς όφελός του¹²⁷. Η μομφή αυτή είναι δίσημη καθώς πρώτα συνδέει τον Οδυσσέα με τον Σίσυφο υπονοώντας ότι έχει κληρονομήσει τις «αρετές» του¹²⁸ και έπειτα ότι είναι νόθος, πλήγμα προς την αριστοκρατικότητά του και το δικαίωμά του στον θρόνο του Λαέρτη¹²⁹. Ο Όμηρος γνωρίζει τον Σίσυφο καθώς τον αναφέρει στην ραψωδία Ζ, όμως ουδέποτε τον συνδέει με τον Οδυσσέα¹³⁰, ενώ ένα από τα βασικά προσωνύμια του Οδυσσέα είναι Λαερτιάδης επικυρώνοντας την καταγωγή του.

Ο Ευριπίδης απομακρύνεται πολύ από τον Όμηρο τόσο στην παρουσίαση του Οδυσσέα όσο και στην σχέση του με τους Ατρείδες, καθώς παρουσιάζει και τον Μενέλαο να καταφέρεται εναντίον του. Συγκεκριμένα ο έτερος Ατρείδης θεωρεί δεδομένο ότι ο Οδυσσέας θα επιδιώξει να βλάψει εκείνον και τον αδερφό του σε περίπτωση που δεν προχωρήσουν στην θυσία της νεαρής Ιφιγένειας και αναφέρεται στην υπέρμετρη φιλοδοξία¹³¹ του υπονοώντας ότι επιθυμεί την αρχιστρατηγία. Ο Ευριπίδειος Μενέλαος παρουσιάζει μια ανταγωνιστική σχέση με τον Οδυσσέα και έρχεται σε αντιδιαστολή με τον Ομηρικό εαυτό του. Ο Οδυσσέας είναι πιστός και ειλικρινής συμπαραστάτης του βασιλιά της Σπάρτης τόσο στην μονομαχία του με τον Πάρη, όσο και με την συμμετοχή του στην πρεσβεία για την απαίτηση της επιστροφής της συζύγου του από τους Τρώες¹³². Στο ίδιο μήκος κύματος ο τραγικός Αγαμέμνονας του Ευριπίδη

¹²³ Ευριπίδης, *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, 524-39. Stanford 1963, 19, 111.

¹²⁴ Ευριπίδης, *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, 527.

¹²⁵ Ευριπίδης, *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, 524.

¹²⁶ Μαρκαντωνάτος 1990 240.

¹²⁷ Κακριδής 1986, *Ελληνική Μυθολογία*, 3, 249-51. Stanford 1963, 103.

¹²⁸ Μαρκαντωνάτος 1990 240.

¹²⁹ Stanford 1963, 11.

¹³⁰ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ζ, 152-55. Stanford 1963, 11.

¹³¹ Ευριπίδης, *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, 525, 528. Stanford 1963, 115.

¹³² Όμηρος, *Ιλιάδα*, Γ, 215-24, 314-17, Λ, 140. Κακριδή 1988, 66.

προβλέπει το τέλος των Ατρείδων καθώς η «συναρπαστική ρητορική»¹³³ του Οδυσσέα θα κατεύθυνε τους δυσαρεστημένους Αχαιούς να κινηθούν εναντίον τους. Ο σοφιστής Οδυσσέας στον Φιλοκτήτη του Σοφοκλή έχει παρόμοια λειτουργία με τον ρήτορα Οδυσσέα του Ευριπίδη, την διαφθορά μέσω των λόγων του για να εξυπηρετήσει τα προσωπικά του συμφέροντα αδιαφορώντας για την ηθική¹³⁴. Βέβαια όταν ο επικός Οδυσσέας ανταποκρίνεται στο κέλευσμα του αρχιστράτηγου προς τους Αχαιούς για να ενεργοποιηθεί το στράτευμα εν όψει της επικείμενης μάχης, χρησιμοποιεί την ρητορεία του και πλάθει το στρατό σύμφωνα με την βούληση της ηγεσίας¹³⁵. Ο Αγαμέμνονας δεν παρουσιάζεται να κατακρίνει τον ήρωα εφόσον η δημαγωγία του τον υπηρετεί. Η ικανότητά του να παραπλανά τα πλήθη επιβεβαιώνεται και από την Κλυταιμνήστρα στην συζήτησή της με τον Αχιλλέα για τον «Σισύφου γόνον», όπως τον αποκαλεί και εκείνη¹³⁶. Η βασίλισσα αναρωτιέται αν η αναμενόμενη αποστασία του Οδυσσέα θα είναι πρωτοβουλία του ή πηγαία αντίδραση του στρατεύματος, με τον Αχιλλέα να της απαντά «κατόπιν εκλογής αλλά τη υποδειξί του»¹³⁷. Το αναχρονιστικό δικαίωμα εκλογής του λαού που αποδίδεται στο στράτευμα είναι εντελώς εικονικό όταν καταστρατηγείται και κατευθύνεται σε απόλυτο βαθμό από την δεινή ρητορεία του Οδυσσέα. Όλα τα πρόσωπα της τραγωδίας φαίνονται δέσμια μπροστά στον λαοπλάνο βασιλιά της Ιθάκης, ο οποίος αν και δεν είναι επικεφαλής του στρατεύματος παρουσιάζεται να έχει τον απόλυτο έλεγχο. Αγαμέμνονας, Μενέλαος, Αχιλλέας και Κλυταιμνήστρα συντάσσονται εναντίον του, όμως φαντάζουν λίγοι όσο εκείνος ελέγχει με την ρητορεία του τόσους πολλούς. Η απουσία του ήρωα από το έργο, ενώ τα λόγια και οι πράξεις του επηρεάζουν όλα τα υπόλοιπα πρόσωπα, δεν έγινε λόγω σκηνικής οικονομίας αλλά για να υπογραμμίσει τον καταχθόνιο χαρακτήρα του. Ο σισυφόσπορος κρυμμένος πίσω από τον εξαπατημένο στρατό κινεί τα νήματα, περιορίζοντας τα όποια περιθώρια αντίδρασης των προσώπων επί σκηνης¹³⁸. Σε δεύτερο χρόνο δίνεται η αίσθηση ότι βρίσκεται κρυμμένος, παρακολουθεί και σχεδιάζει ανάλογα με τις κινήσεις των αντιπάλων του, μια σκηνοθετική επινόηση του Ευριπίδη η οποία δεν περιοριζόταν επάνω στα πρόσωπα επί σκηνης αλλά επεκτεινόταν στο κοινό. Ο ρήτορας «Οδυσσέας» της εποχής τους παρατηρούσε και εκείνους, προετοιμάζοντας την εξαπάτησή τους στην επόμενη εκκλησία του δήμου.

¹³³ «Ξυναρπάσας στρατόν» Ευριπίδης, *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, 532.

¹³⁴ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 83-85, 96-99, 100-29

¹³⁵ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 73, 191-335.

¹³⁶ Ευριπίδης, *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, 1362.

¹³⁷ Ευριπίδης, *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, 1363-64.

¹³⁸ Stanford 1963, 111.

Η ίδια εικόνα του μηχανογράφου Οδυσσέα από τον Ευριπίδη προβάλλεται σύντομα στην *Ιφιγένεια εν Ταύροις* το 414 π.Χ. Σε αντίθεση με την *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, η *Ιφιγένεια* θα πάρει θέση για τον βασιλιά της Ιθάκης υποδεικνύοντας ότι οι «Όδυσσέως τέχνη»¹³⁹ ήταν αυτές οι οποίες εξαπάτησαν την ίδια και την μητέρα της σε έναν υποτιθέμενο γάμο της με τον Αχιλλέα. Εκείνος είναι ο ιθύνων νους πίσω από το ανήθικο σχέδιο να προετοιμασθεί το νεαρό κορίτσι για τον γάμο της με τον πρώτο των Αχαιών, ενώ την περίμενε ο θάνατος στα χέρια του αρχιστράτηγου των Αχαιών. Ο τραγικός ποιητής φροντίζει να είναι ο Οδυσσέας αυτός ο οποίος αναλαμβάνει την σύλληψη και εκτέλεση αυτής της ανόσιας πράξης. Παρουσιάζεται ως ένας κυνικός μηχανογράφος χωρίς κανέναν ηθικό περιορισμό, καθώς χρησιμοποιεί τους γονείς του παιδιού ώστε η μητέρα ουσιαστικά να την συνοδεύσει έως τον τόπο της θυσίας και εκεί ο πατέρας να γίνει ο θυσιαστής της.

Το θέμα του Οδυσσέα ως αδίστακτου ενορχηστρωτή παιδοκτονιών στον Ευριπίδη βρίσκεται συνέχεια και στην τραγωδία του *Τρωάδες*, η οποία διδάχθηκε το 415 π.Χ. Ο Όμηρος δεν αναφέρεται σε καμία παιδοκτονία στην *Ιλιάδα*, επομένως αυτομάτως «αγνοεί» και την συμμετοχή του πολυμήχανου ήρωα σε αυτές, ενώ και με τα πρόσωπα τα οποία συνδιαλέγεται ή αναφέρονται σε αυτόν στην τραγωδία δεν υπάρχει προηγούμενο στην *Ιλιάδα*. Ο Οδυσσέας δεν είναι δρών πρόσωπο στην τραγωδία και το κοινό πληροφορείται τις κινήσεις και αποφάσεις του κυρίως μέσω του Αχαιού αγγελιαφόρου, Ταλθύβιου¹⁴⁰. Η γνωστοποίηση των πράξεων του Οδυσσέα ξεκινά με τις αναγγελίες του Ταλθύβιου και τελειώνει με τις αντιδράσεις των ηττημένων Τρωάδων. Η Εκάβη του Ευριπίδη ακολουθεί το πνεύμα της Εκάβης του Σοφοκλή ως προς την προδιάθεσή της για τον Οδυσσέα, όμως οι οξυμμένες τους σχέσεις έχουν φθάσει στην απόλυτη κλιμάκωση¹⁴¹. Λογικό εκ μέρους της, ο Οδυσσέας είναι η αιτία που έχασε τα πάντα και μάλιστα η είδηση ότι θα τον υπηρετήσει ως σκλάβο προκαλεί την συναισθηματική της έκρηξη. Του αποδίδει τους χαρακτηρισμούς μισητός, άδικος, παράνομος, φαρμακερός, ο χειρότερος όλων των Αχαιών και τονίζει την ρητορική του ικανότητα¹⁴², η οποία τον βοηθά να πλάθει τα γεγονότα όπως επιθυμεί με αποτέλεσμα η πλάστιγγα να γέρνει πάντα υπέρ του. Η απέχθεια της Εκάβης προς τον Οδυσσέα είναι κατανοητή, αναμενόμενη, ανθρώπινη και βασισμένη στο γεγονός ότι ο δόλος του είναι η αιτία που από βασίλισσα της Τροίας καταλήγει σκλάβο σε εκείνον¹⁴³. Η ταπείνωση την οποία πρέπει να υποστεί δοκιμάζει τα ανθρώπινα όριά

¹³⁹ Ευριπίδης, *Ιφιγένεια εν Ταύροις*, 24-25.

¹⁴⁰ Ευριπίδης, *Τρωάδες*, 721, 723, 725.

¹⁴¹ Ευριπίδης, *Τρωάδες*, 279-291, 1224-25.

¹⁴² Συγκεκριμένα η Εκάβη τον αποκαλεί «μυσαρῶ δολίῳ λέλογχα φωτὶ δουλεύειν, πολεμῖῳ δίκας, παρανόμῳ δάκει, ὃς πάντα ἴτάκεισ' ἐνθάδ' ἀντίπαλ' αὔθις ἐκέϊσε† διπτύχῳ γλώσσα ἄφιλα τὰ πρότερα φίλα τιθέμενος πάντων». Ευριπίδης, *Τρωάδες*, 282-87.

¹⁴³ Stanford 1963, 112.

της, όμως ο σύζυγός της και οι υπόλοιποι Τρώες της Ιλιάδας δεν συμμερίζονταν την άποψή της. Χαρακτηριστική είναι η σκηνή που ο σύζυγός της, Πρίαμος, ξεχωρίζει τον Οδυσσέα ανάμεσα στον Αχαιούς αλλά και ο Αντήνωρ εκφράζεται εγκωμιαστικά για την ρητορική ικανότητα του¹⁴⁴ σε αντίθεση με όσα του προσάπτει η Εκάβη. Βέβαια οι κρίσεις των Τρώων του έπους πραγματοποιούνται σε εντελώς διαφορετικό περιβάλλον από το αντίστοιχο της Εκάβης, όμως δεν είναι ο μοναδικός παράγοντας ο οποίος επηρεάζει την στάση τους προς τον Οδυσσέα. Η βασίλισσα της Τροίας παρουσιάζεται στην Ιλιάδα ως μια ιδιαίτερη προσωπικότητα η οποία δεν τρέφει αγάπη προς στους Αχαιούς. Απόδειξη αποτελεί η στάση της προς την Ελένη. Σύμφωνα με την κόρη του Τυνδάρεω δεν ήταν λίγες οι φορές που ήταν εχθρική απέναντί της σε αντίθεση με τον Έκτορα, ο οποίος την αντιμετώπιζε με σεβασμό¹⁴⁵. Βέβαια εντός της τραγωδίας η Κασσάνδρα εκφράζει μια συμπόνοια για τον νικητή του Τρωικού πολέμου Οδυσσέα καθώς γνωρίζει πόσα ακόμη θα χάσει και θα υποστεί στον μελλοντικό του βίο¹⁴⁶. Επομένως η στάση της προσεγγίζει περισσότερο εκείνη του πατέρα της στην τραγωδία και λιγότερο την αντίστοιχη της μητέρας της στην τραγωδία.

Σχετικά με την ρητορική του δεινότητα, όπως την παρουσιάζει η Εκάβη, δεν διαφέρει από την Ιλιάδα, όμως η σκοπιμότητα και η χρήση της από τον Οδυσσέα διαφέρει εκ διαμέτρου. Ο Λαερτιάδης στην Ιλιάδα χρησιμοποιεί τον λόγο του και τα επιχειρήματά του μόνο προς το κοινό όφελος των Αχαιών και του σκοπού της εκστρατείας, σε κανένα σημείο δεν εμφανίζεται υπέρμετρα φιλόδοξος, καταχθόνιος ή φαύλος ενώ οι πράξεις του εντάσσονται στο αριστοκρατικό ηθικό πλαίσιο με μοναδικές παρεκκλίσεις τα περιστατικά με τον Δόλωνα και τον Θερσίτη. Αντίθετα στην τραγωδία Τρωάδες εμφανίζεται να προτείνει τον θάνατο του βρέφους Αστυάνακτα με σκοπό να δώσει τέλος στην δυναστεία του Έκτορα¹⁴⁷ και να μην υπάρξει κανείς ο οποίος θα αναζητήσει την εκδίκηση για την καταστροφή της Τροίας. Η πρόληψη του πολυμήχανου ήρωα είναι μια πολιτική δήλωση, δίνει το χαριστικό πλήγμα στους Τρώες καθώς μετά από αυτό δεν υπάρχει και ούτε θα υπάρξει ηγέτης τους. Ο κυνισμός και η ψυχρή ανήθικη λογική του Οδυσσέα για δεύτερη φορά στις τραγωδίες του Ευριπίδη τον οδηγούν να προτείνει παιδοκτονία με σκοπό την προώθηση των γεγονότων προς όφελος των Αχαιών. Άξιο αναφοράς είναι ότι για τον βασιλιά της Ιθάκης δεν έχει σημασία αν το παιδί ανήκει στο στρατόπεδο των Αχαιών όπως η Ιφιγένεια ή στο στρατόπεδο των Τρώων όπως ο Αστυάναξ, για εκείνον σημασία είχε να αρχίσει και να τελειώσει οριστικά η εκστρατεία. Το ότι

¹⁴⁴ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Γ, 191-224. Κακριδής 1986, 5, 38. Κομνηνού - Κακριδή 1978, 37. Stanford 1963, 71-72.

¹⁴⁵ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ω, 766-75.

¹⁴⁶ Ευριπίδης, *Τρωάδες*, 424-45.

¹⁴⁷ Ευριπίδης, *Τρωάδες*, 723.

αυτά τα δύο γεγονότα σχετίστηκαν με δύο παιδοκτονίες, και μάλιστα με την έντονη ανάμειξή του όπως υποδεικνύει ο Ευριπίδης, μάλλον είναι ελάχιστος σημασίας για εκείνον.

Ο Σαλαμίνιος ποιητής αναφέρεται στον Οδυσσέα και στην τραγωδία του Ορέστεια, η οποία διδάχθηκε το 408 π.Χ. Γίνεται νύξη σχετικά με τον Λαερτιάδη δύο φορές, από τον Ορέστη και τον αγγελιαφόρο¹⁴⁸, ενώ και με τους δύο δεν είναι δυνατή ουσιαστική αντιπαράθεση με περιστατικό της Ιλιάδας. Ο Ορέστης ηλικιακά δεν μπορούσε να συμμετάσχει στην Ιλιάδα και για αυτό δεν συναντάται με τον Οδυσσέα στο έπος, ενώ ο αγγελιαφόρος, αποτελεί ένα γενικό πρόσωπο το οποίο υπάρχει στο έργο για να υπηρετήσει τον θεατρικό σκοπό του και δεν είναι δυνατόν να ταυτοποιηθεί ή να ταυτιστεί με αντίστοιχο πρόσωπο της Ιλιάδας. Ο Ορέστης απευθυνόμενος προς τον Τυνδάρεω συγκρίνει τον εαυτό του με τον Τηλέμαχο και την αντίδραση του διαδόχου στον θρόνο της Ιθάκης προς την μητέρα του με την αντίστοιχη δική του προς την Κλυταιμνήστρα. Καταλήγει να επαινεί την Πηνελόπη για την συζυγική της πίστη και αφοσίωση¹⁴⁹, σε μια αναφορά η οποία επικεντρώνεται στον οίκο του Οδυσσέα και εντάσσεται στον κύκλο της Οδύσειας. Στον λόγο του αγγελιαφόρου υπάρχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τον ήρωα, καθώς παρομοιάζει τον κακόβουλο γιό του Στρόφιου, τον Πυλάδη, με τον Οδυσσέα ως προς την αρετή αλλά και την ανηθικότητά του¹⁵⁰. Ο αγγελιαφόρος δεν εκπλήσσει με τα αρνητικά στοιχεία τα οποία προσάπτει στον Οδυσσέα. Πιστεύει ότι εκτός από κακόβουλος είναι δόλιος ακόμη και όταν σωπαίνει καθώς μηχανεύεται την επόμενη του κίνηση, ενώ στο τέλος τον παρομοιάζει με θανατηφόρο φίδι¹⁵¹. Αυτός ο χαρακτηρισμός κάνει την απέχθεια του αγγελιαφόρου προς τον Οδυσσέα και τον γιό του Στρόφιου κάτι παραπάνω από έκδηλη. Και αν για τον δεύτερο αγνοείται κατά πόσο ευσταθεί, για τον Λαερτιάδη σύμφωνα με τον επικό ποιητή με εξαίρεση το επεισόδιο με τον Δόλωνα δεν συναντάται εντός της Ιλιάδας μια συμπεριφορά η οποία θα επιβεβαίωνε την παρομοίωση αυτή. Το θέμα του δόλιου Οδυσσέα σε αντίθεση με το έπος, επανεμφανίζεται έστω και σύντομα στην Ορέστεια, ωστόσο έρχεται σε μια αντίφαση. Όταν ο αγγελιαφόρος αναφέρει ότι είναι πιστός στους φίλους¹⁵², τότε το συμπέρασμα είναι ότι χρησιμοποιεί τον δόλο και τις μηχανορραφίες προς τους εχθρούς του. Στην Ιλιάδα επιβεβαιώνεται αυτή η κρίση για τον Οδυσσέα καθώς στηρίζει τους φίλους και συντρόφους του, ενώ χρησιμοποιεί τον δόλο για να εξαπατήσει τον εχθρό Τρώα κατάσκοπο στην νυκτερινή επιχείρηση στην Δολώνεια.

¹⁴⁸ Ευριπίδης, *Ορέστης*, 585-90, 1400-406.

¹⁴⁹ Ευριπίδης, *Ορέστης*, 588-590.

¹⁵⁰ Ευριπίδης, *Ορέστης*, 1403-406.

¹⁵¹ Ευριπίδης, *Ορέστης*, 1406.

¹⁵² Ευριπίδης, *Ορέστης*, 1405.

Στις αρετές του εντάσσει την πίστη στους φίλους, την γενναιότητα, την ορμή και την πολεμική αξία, όλα συναντώνται στην Ιλιάδα. Ο επικός Οδυσσέας φαίνεται άξιος και γενναίος πολεμιστής, αν και υποδεέστερος από τους Αχιλλέα, Αίαντα Τελαμώνιο, Διομήδη, Αγαμέμνονα και Μενέλαο¹⁵³, η συμβολή του στην μάχη παραμένει σημαντική. Ο Οδυσσέας εμφανίζεται ως γενναίος στις μάχες της Ιλιάδας, όμως υπάρχουν δύο σημεία τα οποία ρίχνουν σκιά στην λαμπρή γενναιότητα την οποία επιδεικνύει στην πλειονότητα των επεισοδίων του έπους. Στην ραψωδία Λ ο Οδυσσέας αν και έχει πολεμήσει γενναία προκαλώντας αρκετές απώλειες στους Τρώες, φθάνει στο σημείο που περικυκλώνεται από τους αντιπάλους και ο θάνατος του μοιάζει περισσότερο κοντά από ποτέ στο έπος¹⁵⁴. Εκείνη την στιγμή ο Όμηρος αποκαλύπτει έναν εσωτερικό μονόλογο του ήρωα που εκφράζει τον φόβο του μπροστά στον θάνατο. Στέκεται μπροστά στο δίλημμα να σωθεί και να φανεί δειλός ή να παραμείνει διεκδικώντας έναν ηρωικό θάνατο, τελικά επιλέγει το δεύτερο όπως θα ήταν αναμενόμενο για έναν από τους κεντρικούς ήρωες των Αχαιών εντός ενός επικού ποιήματος¹⁵⁵. Το εσωτερικό αυτό όμως δίλημμα καταδικάζει τον Οδυσσέα ως δειλό¹⁵⁶; Στο κοινό του Ομήρου, πιθανότατα να καθώς ο Αχιλλέας, ο Διομήδης ή ο Αίας ο Τελαμώνιος δεν εκφράζουν ποτέ ένα τέτοιο δίλημμα, για εκείνους ο ηρωικός θάνατος είναι μονόδρομος¹⁵⁷. Μια βαθύτερη ανάγνωση των στίχων όμως δεν υποδηλώνει δειλία αλλά την έντονη ανθρωπιά του Οδυσσέα, κάτι το οποίο δεν συναντάμε στους Αχιλλέα και Αίαντα. Ο Οδυσσέας αντιλαμβάνεται τον κίνδυνο, νιώθει τον θάνατο να πλησιάζει και η επιλογή του είναι να παραμείνει ακλόνητος στην θέση του. Αυτή είναι η ύψιστη πράξη γενναιότητας συγκριτικά με το να ξεχύνεται ο ήρωας στην μάχη μετρώντας τους θανάτους τους οποίους προκαλεί και κομπάζοντας για αυτούς ή να αναζητά την στήριξη των θεών όταν η πλάστιγγα γέρνει προς τους αντιπάλους. Ο Οδυσσέας είναι γενναίος γιατί αντιλαμβάνεται το μέγεθος του κινδύνου και το βάρος αυτού το επωμίζεται συνειδητά αντέχοντάς το με ηρωική αξιοπρέπεια¹⁵⁸. Στην ραψωδία Δ ο Αγαμέμνων κατηγορεί τον Οδυσσέα ότι δείχνει μια ολιγωρία στην σύγκρουση με τους Τρώες¹⁵⁹ και εκείνος με την σειρά του δεν αφήνει αναπάντητη την μομφή του αρχιστράτηγου. Ο πολυμήχανος ήρωας με επιθετικό λόγο ανταπαντά ότι η κατηγορία είναι άτοπη και ότι μόλις ξεκινήσει η μάχη θα αποδείξει την γενναιότητά του. Ο Αγαμέμνονας αμέσως ανακαλεί τα λόγια του και εξαίρει την

¹⁵³ Stanford 1963, 25, 66.

¹⁵⁴ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Λ, 411-19.

¹⁵⁵ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Λ, 404-10. Κομνηνού - Κακριδή 1978, 102-103. Κακριδή 1988, 331.

¹⁵⁶ Ο επικός ποιητής σίγουρα δεν είχε σκοπό να τον παρουσιάσει ως δειλό, για αυτό και ξεκινά τον μονόλογό του ως εξής «οχθήσας δ' ἄρα εἶπε πρὸς ὄν μεγαλήτορα θυμόν». Η ψυχή του παραμένει ανδρική και ανδρεία. Όμηρος, *Ιλιάδα*, Λ, 403.

¹⁵⁷ Κακριδή 1988, 331.

¹⁵⁸ Κακριδή 1988, 331. Stanford 1963, 72-73.

¹⁵⁹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Δ, 339. Κακριδής 1986, 5, 38-39.

φιλία τους¹⁶⁰. Τα λόγια του Οδυσσέα μετατρέπονται σε πράξεις όταν ο σύντροφός του Λεύκος σκοτώνεται από τον Αντιφώντα, και ο πολυμήχανος εκδικείται τον χαμό του σκοτώνοντας τον νόθο γιό του Πρίαμου, Δημοκόωντα¹⁶¹. Μια πράξη η οποία υπογραμμίζει την γενναιότητα και την ικανότητά του στην μάχη αλλά και την γνωστή αγάπη του για τους συντρόφους του, την οποία αναφέρει ο αγγελιαφόρος στην Ορέστεια και είναι έκδηλη στην Οδύσσεια αλλά και στο σατυρικό δράμα Κύκλωψ¹⁶². Τα λόγια του Αγαμέμνονα μπορεί να είχαν ξεστομιστεί σε κατάσταση ταραχής του και για αυτό να τα ανακάλεσε τόσο σύντομα, πράξη την οποία δεν συνηθίζει ο αρχιστράτηγος, ή τα εξέφρασε με σκοπό να προκαλέσουν τον φίλο του, ώστε να χυθεί με μεγαλύτερη ορμή στην μάχη, εκ του αποτελέσματος όμως ήταν άδικα. Νωρίτερα στο έπος, στην ραψωδία Θ υπάρχει ένα σημείο που η γενναιότητα του ήρωα βρίσκεται υπό αμφισβήτηση ξανά. Στην σύγκρουση με τους Τρώες ο Νέστορας τραυματίζεται και ο Διομήδης προκαλεί τον Οδυσσέα, ο οποίος υποχωρεί προς τα πλοία, να παραμείνει στο πλευρό του ώστε να προστατεύσουν το βασιλιά της Πύλου¹⁶³. Μάλιστα ο λόγος του Διομήδη είναι σε μεγάλο βαθμό περιπαικτικός προς τον συμπολεμιστή του, αποκαλώντας τον δειλό και τονίζοντας την προοπτική ενός αντιηρωικού θανάτου με ένα ακόντιο να του διαπερνά την πλάτη¹⁶⁴. Η έκκληση – πρόκληση του Διομήδη δεν λαμβάνει καμία απάντηση ούτε μέσω λόγου, ούτε μέσω πράξης από τον Οδυσσέα όπως στο αντίστοιχο περιστατικό με τον Αγαμέμνονα. Ο Όμηρος αναφέρει λιτά ότι δεν εισακούστηκε¹⁶⁵, κι αυτό έχει διττή ερμηνεία: είτε ο Οδυσσέας αγνόησε τον Διομήδη είτε απλά πράγματι δεν τον άκουσε και συνέχισε την φυγή του. Ο επικός ποιητής δεν δίνει διευκρινίσεις ούτε στην συνέχεια καθώς δεν εμβαθύνει περισσότερο στο τι συνέβη¹⁶⁶, με αποτέλεσμα η τελική κρίση για την στάση του Οδυσσέα να γίνεται από το κοινό. Ο Οδυσσέας δεν έχει δείξει σε άλλο σημείο στο έπος μια έκδηλη δειλία ενώ σε αντίστοιχο περιστατικό με τον Αγαμέμνονα αντέδρασε δυναμικά, πιθανό είναι κατά την αταξία της αποχώρησης να μην άκουσε. Δεν αποκλείεται η εκδοχή να άκουσε αλλά να υποκρίθηκε ότι δεν έφθασε στα αυτιά του η έκκληση, ούτως ή άλλως τι απάντηση θα μπορούσε να δώσει όταν η ορμή των Τρώων τον ώθησε σε φυγή; Η λογική του ίσως να του υπέδειξε ότι με την παραμονή του θα διακινδύνευε να απωλέσει πολύ περισσότερα από την τιμή του σε μια μικρής σημασίας σύρραξη. Με τα δύο ενδεχόμενα τόσο κοντά στην αλήθεια, την απάντηση θα την δώσει η

¹⁶⁰ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Δ, 349-64

¹⁶¹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Δ, 489-504.

¹⁶² Ευριπίδης, *Κύκλωψ*, 405-409, 478-82, 695.

¹⁶³ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Θ, 91-98.

¹⁶⁴ Του αναφωνεί «πῆ φεύγεις μετὰ νῶτα βαλὼν κακὸς ὧς ἐν ὀμίλῳ; μή τις τοι φεύγοντι μεταφρένω ἐν δόρῳ πῆξῃ». Όμηρος, *Ιλιάδα*, Θ, 94-95.

¹⁶⁵ «Ὡς ἔφατ', οὐδ' ἑσάκουσε πολὺτλας δῖος Ὀδυσσεύς, ἀλλὰ παρήϊξεν κοίλας ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν» Όμηρος, *Ιλιάδα*, Θ, 98. Κομνηνού - Κακριδῆ 1978, 82. Stanford 1963, 72.

¹⁶⁶ Κακριδῆς 1986, 5, 38.

υποκειμενικότητα του κάθε αναγνώστη σχετικά με την προσωπικότητα του Οδυσσέα: όσοι τον θεωρούν δειλό και όσοι τον θεωρούν γενναίο ήδη έχουν καταλήξει στην ερμηνεία της σιωπής του ήρωα.

Ο χαρακτήρας του Οδυσσέα στην Ιλιάδα

Πριν την συνολική θεώρηση του Οδυσσέα ανά τραγικό ποιητή είναι δόκιμο να μελετηθεί ο ήρωας της Ιλιάδας συγκεντρωτικά στο έπος ώστε να γίνει περισσότερο ευνόητη η σύγκριση μεταξύ του επικού και τραγικού Οδυσσέα.

Το θέμα της Ιλιάδας περιστρέφεται γύρω από τον Αχιλλέα, τον ίδιο και τις πράξεις του. Όταν είναι παρών, στην αντίστοιχη ραψωδία η πλοκή κορυφώνεται, ενώ στις περισσότερες ραψωδίες απουσιάζει. Η απουσία του πρωταγωνιστή από το κείμενο και παράλληλα από την μάχη δίνει την ευκαιρία στους υπόλοιπους βασιλείς των Αχαιών να συμπληρώσουν την θέση του τόσο στο έργο όσο και στην μάχη. Ο Οδυσσέας επωμίζεται αρκετό μερίδιο από την δράση του Αχιλλέα στις πολεμικές επιχειρήσεις αλλά και τους στίχους οι οποίοι του αναλογούν, αντιστρόφως όταν ο Πηλεΐδης κυριαρχεί στην ραψωδία η παρουσία του Λαερτιάδη βρίσκεται σε δεύτερη μοίρα. Αυτό αποδεικνύει την επιμέλεια και τη σημασία που αποδίδει ο δημιουργός της Ιλιάδας στον Οδυσσέα, ούτως ή άλλως ο Όμηρος έχει «κατηγορηθεί» ως «φιλοδυσσεύς» όχι μόνο από σύγχρονους επιστήμονες αλλά και από σχολιαστές και προσωπικότητες της αρχαιότητας. Ανεξαρτήτως του ομηρικού ζητήματος, είναι εμφανές ότι ο δημιουργός των επών έχει μια φιλική¹⁶⁷, σχεδόν πατρική στάση απέναντι στον Οδυσσέα. Το γεγονός ότι εκτός της Ιλιάδας, του αφιέρωσε ένα ολόκληρο έπος στο οποίο εξιστορεί και ξετυλίγει τον νόστο του, από μόνο του αποτελεί αδιάψευστη επιβεβαίωση της αγάπης του προς τον χαρακτήρα του Οδυσσέα. Ο επικός ποιητής παρουσιάζει έναν ήρωα εύστροφο¹⁶⁸, ο οποίος σέβεται θεούς και ανθρώπους ανεξαρτήτως στρατιωτικής παράταξης. Εμφανίζεται μετριοπαθής, συνετός και τόσο συνειδητοποιημένος ώστε ηθελημένα να αγνοεί πρωτόκολλα και μικρότητες μπροστά στον στόχο της επιτυχίας της εκστρατείας. Στην μάχη δεν είναι λίγες οι φορές στις οποίες αριστεύει. Αν και εκφράζει φόβο, παραμένει με αξιοπρέπεια στην μάχη όπου τραυματίζεται, με αποτέλεσμα να μείνει εκτός των ακόλουθων συγκρούσεων έως το τέλος του έπους¹⁶⁹. Στις πολεμικές μάχες μπορεί να μην καταφέρνει να είναι ο καλύτερος, στις ρητορικές μάχες όμως

¹⁶⁷ Κομνηνού - Κακριδή 1978, 27.

¹⁶⁸ Ο ποιητής αναφέρει για τον Οδυσσέα ότι «έκτον δ' αὐτ' Ὀδυσῆα, Διὶ μῆτιν ἀτάλαντον». Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 407, 636.

¹⁶⁹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Λ, 661, Ξ, 28-29

οι συνομιλητές του αποδέχονται την υπεροχή του. Αποτυγχάνει απέναντι στον πρωταγωνιστή Αχιλλέα, όταν η συμμετοχή του στην πρεσβεία και ο λόγος του αποδείχθηκε μάταιος μπροστά στην επιμονή του Πηλείδη¹⁷⁰. Βέβαια στην επόμενη λογομαχία τους σχετικά με την σίτιση και ανάπαυση ή μη του στρατεύματος, θα υπερισχύσει ο Λαερτιάδης. Ο ήρωας είναι απολύτως ισορροπημένος ως χαρακτήρας, επαρκής σε όλους τους τομείς, με την ευστροφία και την προνοητικότητα του να τον κάνουν να ξεχωρίζει ανάμεσα στους Αχαιούς.

Ο Όμηρος όμως παρουσιάζει τον Οδυσσέα εξωραϊσμένο και ουσιαστικά τον προστατεύει από οτιδήποτε είχε την δυνατότητα να φθείρει την υπόστασή του σε σχέση με τις πράξεις του εντός και εκτός της χρονολογικής σειράς των επών¹⁷¹. Ορισμένα από τα θέματα τα οποία βαραίνουν το «κατηγορητήριο» του ήρωα υπάρχει πιθανότητα να τα αγνοούσε, άλλα θα ήταν εκτός χρονολογικής σειράς της αφήγησης, όμως είναι αρκετά τα περιστατικά τα οποία τον βαραίνουν και το γεγονός ότι δεν αναφέρει κανένα, αναγκαστικά κινεί υποψίες. Βέβαια ορισμένα όπως παρουσιάζονται στις τραγωδίες μπορεί να αποτελούν επινοήσεις των τραγικών. Από την άλλη η μη αναφορά σε τουλάχιστον ένα περιστατικό της άδικης συμπεριφοράς του προς τον Αίαντα, τον Παλαμήδη, τον Διομήδη και τον Φιλοκτήτη ή ο ρόλος του στους θανάτους της Ιφιγένειας και του Αστυάνακτα υποδηλώνουν κάτι. Ο Όμηρος δεν είχε ως σκοπό την σκιαγράφηση της προσωπικότητας του Οδυσσέα στην Ιλιάδα, αφιέρωσε την Οδύσσεια σε αυτόν, όμως γενικά στα έργα του αποσιωπά σκοτεινά γεγονότα για τους περισσότερους χαρακτήρες. Η ηθικολογία του επικού ποιητή¹⁷² δεν σημαίνει ότι αθώωνε μόνο τον Οδυσσέα για την άδικη καταδίκη του Παλαμήδη¹⁷³, για την οποία δεν γίνεται καμία νύξη, ή την ηθική αυτουργία στον θάνατο του Αίαντα, για την οποία φαίνεται ότι γνώριζε την ενοχή του Οδυσσέα λαμβάνοντας υπ' όψιν το επεισόδιο της Οδύσσειας, αλλά επεκτείνεται και σε άλλους Αχαιούς. Η θυσία της Ιφιγένειας βαραίνει τους Ατρείδες, ενώ ο Αχιλλέας δολοφονεί τον Τρώιλο και τον Θερσίτη¹⁷⁴, εγκλήματα για τα οποία κατηγορείται από θεούς και ανθρώπους αντίστοιχα. Επίσης σχετικά με τον Θερσίτη τεχνηέντως ο Όμηρος, αν και είναι βαθύς γνώστης της γενεαλογίας των προσώπων του έπους, φροντίζει να μην αναφέρει την αριστοκρατική του καταγωγή και να τον παρουσιάσει τόσο φαύλο και θρασύ ώστε ο στοχευμένος και σκληρός εξευτελισμός του από τον Οδυσσέα να δικαιώσει τον τελευταίο¹⁷⁵.

¹⁷⁰ Όμηρος, *Ιλιάδα*, I, 310-11. Stanford 1963, 18.

¹⁷¹ Μαρκαντωνάτος 1990 220.

¹⁷² De Romilly 1997, 74.

¹⁷³ Κακριδή 1988, 67.

¹⁷⁴ Κακριδής 1986, 5, 87, 115-16.

¹⁷⁵ Ο Θερσίτης είναι θεϊός του Διομήδη. Κακριδή 1988, 68. Όμηρος, *Ιλιάδα*, B, 212-77. Κακριδή 1978, 21-22, 157.

Ο επικός ποιητής απάλειψε αρκετά σημεία στο έργο του τα οποία ίσως να απαιτούσαν μια ηθική λογοκρισία, όχι απαραίτητα για να προστατεύσει αποκλειστικά τον Οδυσσέα αλλά για να κάνει το έργο του περισσότερο ευχάριστο και επικεντρωμένο στις ηρωικές πολεμικές πράξεις των βασιλιάδων – αριστοκρατών. Την εποχή την οποία ο ραψωδός έπρεπε να απαγγείλει το έργο του, το κοινό του ήταν κυρίως οι αριστοκράτες και η αυλή τους με τα ήθη και τις αξίες τις οποίες αντιπροσώπευαν¹⁷⁶, επομένως το έργο έπρεπε να ήταν σχετικό με αυτές. Οι περισσότερες προσωπικότητες, μαζί με τον Οδυσσέα, παρουσιάζονται με μια διακριτική ευγένεια και ευαισθησία ανεξαρτήτως στρατιωτικής παράταξης και διατηρούν μια ισορροπία μεταξύ των θετικών και αρνητικών στοιχείων των προσωπικοτήτων τους, με αποτέλεσμα η πλειονότητά τους να γίνεται συμπαθής στο κοινό¹⁷⁷. Αντίθετα οι θεοί αντιδρούν υπερβολικά και ορισμένες φορές ανεξήγητα, αφήνοντας τους θνητούς να παρακολουθούν ανήμποροι τις εξελίξεις. Ειδικά η Αθηνά, η οποία απέχει από την υπόστασή της ως θεάς της σοφίας καθώς είναι εγγύτερη στην υπόστασή της ως θεάς του πολέμου αποσκοπώντας με κάθε τρόπο στην νίκη των Αχαιών¹⁷⁸. Στην Ιλιάδα ο Οδυσσέας παρουσιάζεται περισσότερο δόλιος και κακόβουλος από την προστάτιδα θεά του; Μάλλον όχι. Ο ήρωας έχει μια θετική παρουσία στο έπος, και οι αρνητικές στιγμές υπάρχουν βέβαια, αλλά δεν τον στιγματίζουν και δεν αμαυρώνουν την προσωπικότητά του σε μια συνολική θεώρησή της. Ο Οδυσσέας της Ιλιάδας είναι ένας έντιμος, γενναίος, ηθικός, συνετός και βαθιά ανθρώπινος ήρωας¹⁷⁹.

Ο χαρακτήρας του Οδυσσέα στην τραγωδία.

Η παρουσία του Οδυσσέα στις τέσσερις τραγωδίες των Σοφοκλή και Ευριπίδη, όπως και στις αναφορές των τριών τραγικών ποιητών στο σύνολο των έργων τους δεν παρουσιάζει σημαντικές διακυμάνσεις. Ο ήρωας διατηρεί τα βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του, τα οποία τον καθιστούν γνώριμο στο ευρύ κοινό και αποτελούν κοινά σημεία αναφοράς με την Ιλιάδα. Είναι εύστροφος, λύνει ή κόβει όποιον γόρδιο δεσμό εμφανιστεί στον δρόμο του και αποτελεί τον αγαπημένο θνητό της Αθηνάς. Στην μεταφορά του από την απαγγελία των ραψωδών στην δραματική απεικόνισή του όμως μεταλλάσσεται και στην πλειονότητα της δεν παρουσιάζεται βελτιωμένος σε σχέση με την εικόνα του στην Ιλιάδα¹⁸⁰. Σε αυτό συμβάλλει ότι

¹⁷⁶ «...ευγενείς που δεν διέφεραν από τους φεουδαρχικούς βαρόνους της μεσαιωνικής εποχής» αναφέρει για το κοινό του Ομήρου ο Rose 1980, *Ιστορία της λατινικής λογοτεχνίας*, 252.

¹⁷⁷ De Romilly 1997, 35.

¹⁷⁸ Stanford 1963, 37.

¹⁷⁹ Stanford 1963, 13-14. Κακριδή 1988, 45.

¹⁸⁰ De Romilly 1997, 74-78, 81.

η βασική ιδιότητα η οποία κάνει τον ήρωα να ξεχωρίζει είναι η ευφυΐα του και όχι η σωματική του ρώμη όπως ο Αϊάντας ή η γενναιότητα και ευθύτητά του όπως ο Αχιλλέας¹⁸¹. Οι αρετές των τελευταίων είναι μονοδιάστατες ενώ η ευστροφία του Οδυσσέα έχει διττή χρήση και αποτελέσματα¹⁸². Ο Οδυσσέας χρησιμοποιεί τον νου του στην Ιλιάδα εκφράζοντας σύνεση και δίνοντας λογικές λύσεις και στην τραγωδία καταστρώνοντας δόλια σχέδια με σκοπό να παραπλανήσει εχθρούς και συμμάχους. Το μυθολογικό υπόβαθρο για αρκετά θέματα τα οποία επέλεξαν οι τραγικοί υπήρχε, δεν κατασκεύασαν εκείνοι τα αρνητικά επεισόδια στα οποία συμμετείχε ο Οδυσσέας. Σκοπός τους δεν ήταν να αμαυρώσουν τον ήρωα, όμως είναι πιθανό να διασκεύασαν ορισμένα σημεία, όπως η παρασκηνιακή συμμετοχή του στους θανάτους της Ιφιγένειας, του Αστυνάκτα ή της Πολυξένης. Τελικά η ενασχόλησή τους με τον Οδυσσέα είναι εκ διαμέτρου αντίθετη με την αντίστοιχη του Ομήρου. Σε όποια σημεία το έπος σκοτεινίαζε και κάλυπτε τα αρνητικά του ήρωα¹⁸³, η τραγωδία τα φώτιζε τόσο έντονα ώστε το κοινό να τυφλώνεται μπροστά στα θετικά του. Τα λογοτεχνικά και πολιτικά κίνητρα τα οποία οδήγησαν τους Σοφοκλή και Ευριπίδη να απομακρύνουν τον Οδυσσέα από την επική του ταυτότητα και να του αποδώσουν μια νέα τραγική, θα αναλυθούν στην συνέχεια.

Ο Σοφοκλής στις σωζόμενες τραγωδίες του παρουσιάζει δύο φορές τον Οδυσσέα, οι δύο απεικονίσεις του ήρωα απέχουν αρκετά μεταξύ τους όσο και από τον αντίστοιχο επικό ήρωα. Στην τραγωδία Αϊάντας παρουσιάζεται η ευγενέστερη εκδοχή του Οδυσσέα στις σωζόμενες τραγωδίες¹⁸⁴, με εξαίρεση πάντα να αποτελεί η θετικότερη εμφάνιση του ήρωα στο σατυρικό δράμα του Ευριπίδη. Ο Λαερτιάδης, πολύ κοντά στο ομηρικό του καλούπι, εμφανίζεται μετριοπαθής και συνετός¹⁸⁵. Σε αντίθεση με την μνησικάκη Αθηνά, συμπονά την πτώση του συμπολεμιστή¹⁸⁶ και ίσως η σιωπή του εκτός από τύψεις να υποδηλώνει την έμμεση αποδοχή της ενοχής του για ότι έχει συμβεί. Η θέση του να μην επιτρέπει σε μικροπρέπειες και αριστοκρατικούς τύπους να είναι εμπόδια στην αντίληψη του ευρύτερου πλαισίου των γεγονότων, διέπει το έργο από την αρχή έως το τέλος του. Φροντίζει για την ταφή του αντιπάλου με αποτέλεσμα να εξισορροπεί την αρνητική του συμβολή στο περιστατικό. Μάλιστα αντιστρέφει το εχθρικό κλίμα απέναντί του τόσο από τον Τεύκρο όσο και από τον χορό, αλλά πιθανότητα και στα εδώλια του κοινού, το οποίο παρακολουθούσε την τραγωδία.

¹⁸¹ Κακριδή 1988, 46-48. Stanford 1963, 78.

¹⁸² Κακριδής 1986, 5, 37. Stanford 1963, 7.

¹⁸³ Κακριδής 1985, Το μήνυμα του Ομήρου, 33. Κακριδή 1988, 21.

¹⁸⁴ Stanford 1963, 159.

¹⁸⁵ Stanford 1963, 106.

¹⁸⁶ Σοφοκλής, *Αίας*, 80, 120-26. Stanford 1963, 104.

Αυτή είναι η συγγενέστερη με το Ομηρικό πρότυπο αποτύπωση του ήρωα και η μόνη αμιγώς μεγαλειώδης, όχι μόνο στα έργα του Σοφοκλή αλλά και στην τραγωδία συνολικά.

Περίπου σαράντα έτη μετά τον Αίαντα, ο τραγικός ποιητής διδάσκει τον Φιλοκτήτη όπου ο σκοτεινότερος σωζόμενος Οδυσσεάς της τραγωδίας κάνει την εμφάνισή του στο θέατρο του Διονύσου. Εν συνεχεία της τραγωδίας Αίαντας, διατηρεί την λογική και την επιμονή του να δίνει λύση στα προβλήματα της εκστρατείας. Όμως αν και ο σκοπός είναι ίδιος, τα μέσα διαφέρουν. Ο Οδυσσεάς στην τραγωδία Φιλοκτήτης είναι ανήθικος, χρησιμοποιεί την ρητορεία του με σκοπό να διαφθείρει τον νεαρό Νεοπτόλεμο, ενώ δεν επιδεικνύει την παραμικρή μεταμέλεια ή οίκτο για την αρχική εγκατάλειψη και τωρινή δυσχερή θέση του Φιλοκτήτη¹⁸⁷. Τι συνέβη στον Οδυσσέα του Σοφοκλή ώστε να μεταλλαχθεί τόσο από τον Αίαντα στον Φιλοκτήτη, ώστε να απομακρυνθεί σε τέτοιο βαθμό από τον αριστοκρατικό Ομηρικό εαυτό του; Το ερώτημα οφείλει να τεθεί διαφορετικά ώστε να δοθεί απάντηση: τι συνέβη στον Σοφοκλή ώστε να μεταβάλει τόσο την στάση του προς τον ήρωα; Αρχικά ο Σοφοκλής όπως και ο κάθε τραγικός ποιητής, διατηρεί το περίγραμμα των προσώπων τα οποία συμμετέχουν στα έργα του και τους μεταβάλλει ανάλογα με το πώς επιθυμεί να εξελιχθεί η πλοκή και το μήνυμα το οποίο θέλει να μεταφέρει από την σκηνή στα εδώλια. Επομένως δεν είναι απαραίτητο ένας χαρακτήρας να έχει συνέχεια μεταξύ των έργων του Σοφοκλή, ειδικά όταν αυτός δεν συμμετέχει σε μια τετραλογία ως κεντρικό πρόσωπο και δεν έχει σωθεί κάποια τετραλογία αφιερωμένη στον Οδυσσέα. Το 409 π.Χ. που διδάσκεται ο Φιλοκτήτης, η πόλη της Αθήνας έχει φθαρεί από τις πολεμικές αναμετρήσεις ενώ ρήτορες και δημαγωγοί φιλονικούν για την προσωπική τους ανάδειξη αδιαφορώντας για το κοινό συμφέρον¹⁸⁸. Είναι σίγουρο ότι οι ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις της εποχής δεν άφησαν ασυγκίνητο τον Σοφοκλή καθώς είναι πιθανό τα πρόσωπα του Φιλοκτήτη και Νεοπτόλεμο να αντιστοιχούν στις πολιτικές προσωπικότητες του Αλκιβιάδη και του Θρασύβουλου αντίστοιχα¹⁸⁹, όταν ο δημοκρατικός ηγέτης της εποχής ήταν υπέρμαχος της αμνηστίας και ανάκλησης του Αλκιβιάδη στην πόλη της Αθήνας. Έχει εκφραστεί παρόμοια θέση που ταυτίζει τον Νεοπτόλεμο με τον Αλκιβιάδη λόγω της ομορφιάς, της ευστροφίας, της ευελιξίας στις απόψεις και του νεαρού της ηλικίας του¹⁹⁰. Περαιτέρω το κίνημα των κυνικών και σοφιστών από τα μέσα του πέμπτου αιώνα στοχαζόταν και ερμήνευε με ανατρεπτικό τρόπο κοινωνικά θέματα. Τα φιλοσοφικά κινήματα

¹⁸⁷ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 96-99, 100-25, 1054-55, 1060-62. Μαρκαντωνάτος 1990 *Σοφοκλέους Φιλοκτήτης*, 37, 55.

¹⁸⁸ De Romilly 1997, 74-75, 78. Μαρκαντωνάτος 1990, 218-19.

¹⁸⁹ Μαρκαντωνάτος 1990 49, 62.

¹⁹⁰ Calder 1971, 12, 2, 168-69.

είχαν σε περίοπτη θέση και εκτίμηση τον Οδυσσέα, σε αντίθεση με τον Σοφοκλή, ο οποίος ήταν αντίθετος με αυτά και κατ' επέκταση με τον «ήρωά» τους¹⁹¹.

Δυστυχώς η ένταξη του Οδυσσέα Μαινόμενου χρονολογικά είναι αδύνατη, ενώ με μοναδικό δείκτη την περίληψη του έργου τα όποια συμπεράσματα μπορούν να προκύψουν μοιάζουν εξαιρετικά εύθραυστα. Η σωζόμενη περίληψη του έργου κάνει τον Οδυσσέα να μοιάζει περισσότερο ως το θύμα στην συγκεκριμένη τραγωδία με τον Παλαμήδη να χρησιμοποιεί μια κυνική σοφιστική λογική για να αποκαλύψει την αλήθεια¹⁹², όμως η απουσία του αυτούσιου κειμένου οδηγεί σε εικασίες και όχι βάσιμα συμπεράσματα. Σίγουρα όμως ο Οδυσσέας ως θύτης ήταν δημοφιλές θέμα από τους τραγικούς, αν αναλογιστεί κανείς ότι και οι τρεις ποιητές δίδαξαν έργα όπως ο Φιλοκτήτης και ο Παλαμήδης. Μάλιστα σταδιακά επεκτάθηκε εκτός του δραματικού χώρου, παράδειγμα αποτελεί το έργο του Γοργία με τίτλο «η υπεράσπιση του Παλαμήδη», στο οποίο ο Οδυσσέας κατηγορείται για φθόνο, έγκλημα και ατιμία¹⁹³.

Αν και δεν σώθηκε μαρτυρία της παρουσίας του Οδυσσέα στα έργα Παλαμήδης και Φιλοκτήτης του Ευριπίδη, υπάρχει η δυνατότητα της ανάλυσής του στον Ρήσο και στην Εκάβη. Ο Οδυσσέας του Ευριπίδη διατηρεί τα επικά χαρακτηριστικά του πολυμήχανου και μετριοπαθούς με την εξαιρετική ρητορική του δεινότητα, όμως η χρήση τους δεν έχει ηθικό υπόβαθρο. Εξαίρεση μπορεί να αποτελέσουν οι εξαπατήσεις του στον Ρήσο καθώς είναι απαραίτητες όχι μόνο για την επιτυχία της αποστολής αλλά και για την επιβίωση του πίσω από τις γραμμές της εχθρικής παράταξης¹⁹⁴. Η συμμετοχή του Οδυσσέα στην νυκτερινή επιχείρηση είναι η μοναδική η οποία παραλληλίζεται και επιβεβαιώνεται στην Ιλιάδα, οι υπόλοιπες εμφανίσεις του στις τραγωδίες του Ευριπίδη δεν έχουν αντιστοιχία στο έπος. Μακριά από την ηρωική συμβολή στην στρατιωτική επιτυχία στην τραγωδία Ρήσος και ανεξαρτήτως των δόλων που χρησιμοποιεί, ο Ευριπίδης αποδίδει στον Οδυσσέα ρόλους άχαρους και ορισμένες φορές υποτιμητικούς για την αριστοκρατική του καταγωγή. Στην Εκάβη λειτουργεί ως αγγελιαφόρος με σκοπό να ενημερώσει την μητέρα για την θυσία της κόρης της, μάλιστα η ρητορική του εμφανίζεται αδύναμη απέναντι στις ικεσίες και στον πόνο της έκπτωτης βασίλισσας. Υπεκφεύγει και δεν δίνει σαφείς απαντήσεις στις ερωτήσεις της Εκάβης, απαντά γενικώς στο αίτημά της να θυσιαστεί εκείνη στην θέση της κόρης, όπως και στην ανταπόδοση της παλαιότερης ευεργεσίας της προς εκείνον¹⁹⁵. Μάλιστα εμφανίζεται εντελώς ασυγκίνητος στα

¹⁹¹ De Romilly 1997, 74, 78. Stanford 1963, 4.

¹⁹² Sophocles 1917, *The Fragments of Sophocles*, 2, 115.

¹⁹³ Stanford 1963, 96.

¹⁹⁴ Ευριπίδης, *Ρήσος*, 687-89, 691-93, 704-21

¹⁹⁵ Ευριπίδης, *Εκάβη*, 250, 301-302, 307-16, 389-90., 394-95. Stanford 1963, 112.

όρια της αγνωμοσύνης, μπροστά στις εκκλήσεις της αλλά και στην προϊστορία τους. Υπέρμαχος του θανάτου της Πολυξένης, όπως ακριβώς αργότερα διατηρεί την ίδια στάση για τον θάνατο της Ιφιγένειας, ενώ δεν διστάζει να εισηγηθεί και τον θάνατο του Αστυάνακτα¹⁹⁶. Ο Ευριπίδης συνειδητά επιλέγει τον Οδυσσέα ως τον άνθρωπο χωρίς κανένα ηθικό φραγμό και συναισθηματικό εμπόδιο. Ο ίδιος δεν βάφει τα χέρια του με το αθώο αίμα των θυμάτων, όμως είναι ο ενορχηστρωτής των θανάτων τους¹⁹⁷. Ο ποιητής παρουσιάζει αρνητικά τον Οδυσσέα καθώς όχι μόνο συνηγορεί σε ανήθικες πράξεις αλλά χρησιμοποιεί ή κρύβεται πίσω από άλλα πρόσωπα για την εκτέλεσή τους. Αποτελεί μια μομφή για τους ευφυείς ρήτορες και σοφιστές της εποχής, οι οποίοι εκμεταλλεύονται με παρόμοιο ανήθικο τρόπο τους πολίτες των Αθηνών και με διάφορα προσχήματα τους παραπλανούν επιδιώκοντας το προσωπικό τους όφελος ενάντια στο κοινό συμφέρον της πόλης. Ο Οδυσσέας, όπως και οι δεινοί ρήτορες και σοφιστές, κατηγορείται για το γεγονός ότι δεν χρησιμοποιεί την ευφύια του με ηθικό πρόσχημο αλλά επιλέγει την επίτευξη των σκοπών του ανεξαρτήτως κόστους.

Ο Ευριπίδης βέβαια δεν επιθυμούσε τον δραματικό ηθικό διασυρμό του ήρωα, απλά το μυθολογικό του υπόβαθρο και η πονηριά του εξυπηρετούσαν τους λογοτεχνικούς του σκοπούς του. Δύσκολα θα μπορούσε να αποδώσει αυτούς τους ρόλους σε κάποιο άλλο πρόσωπο της Ιλιάδας, ενώ ο ποιητής εξιλεώνει τον Οδυσσέα στο έργο του, *Κύκλωψ*. Βέβαια το γεγονός ότι αποτελεί σατυρικό δράμα δυσκολεύει εν μέρει την ερμηνεία του, όμως βάσει του κειμένου ο Οδυσσέας παρουσιάζεται απολύτως ηθικός. Μάλιστα χρησιμοποιεί την ευφύια του για να σώσει τον εαυτό του, τους συντρόφους του, τον ανήθικο Σειληνό και τους σατύρους ενώ τιμωρεί δικαίως τον τερατώδη Κύκλωπα¹⁹⁸. Το θέμα αντιστοιχεί στην ραψωδία της Οδύσσειας και μαρτυρεί ότι ο Ευριπίδης σίγουρα δεν ήταν εντελώς αρνητικά προκατειλημμένος απέναντι στον ήρωα. Απλώς τυγχάνει να εξυπηρετεί τους λογοτεχνικούς σκοπούς και τα πολιτικά μηνύματα τα οποία ήθελε να θίξει μέσω των συγκεκριμένων τραγωδιών.

Τέλος η ερμηνεία του χαρακτήρα του Οδυσσέα στο έργο του Αισχύλου μέσω των πέντε στίχων¹⁹⁹ τους οποίους του αφιερώνει ο Αγαμέμνονας για να εξυμνήσει τον φίλο του, αποτελούν μια σταγόνα της ενασχόλησης του ποιητή με τον ήρωα και δυσχεραίνουν την έρευνα. Γνωρίζοντας ότι ο Αισχύλος αφιέρωσε μια τετραλογία για τον Οδυσσέα, γίνεται αντιληπτό ότι ο ήρωας δεν τον άφησε αδιάφορο. Οι λίγοι στίχοι του Αγαμέμνονα προϊδεάζουν

¹⁹⁶ Ευριπίδη, *Τρωάδες*, 721, 725.

¹⁹⁷ Εκτελεστής της Πολυξένης και του Αστυάνακτα πρέπει να είναι ο Νεοπτόλεμος. Calder 1971, 12, 2, 168. Το γκρέμισμα του Αστυάνακτα αποδίδεται στον Νεοπτόλεμο ή στον Μενέλαο ωστόσο μόνο μια φορά αποδίδεται στον Οδυσσέα, χωρίς τεκμηρίωση πηγής, από την Κακριδή 1988, 73.

¹⁹⁸ Ευριπίδη, *Κύκλωψ*, 451-63, 466-68, 478-82, 532, 534, 536, 537, 549, 572-75.

¹⁹⁹ Αισχύλος, *Αγαμέμνων*, 838-43.

ότι ενδέχεται να παρουσίασε μια θετικότερη εικόνα από την αντίστοιχη των Σοφοκλή και Ευριπίδη, επομένως και εγγύτερη με τον Οδυσσέα της Ιλιάδας. Μάλιστα σε αντίθεση με τον Αγαμέμνονα του Ευριπίδη, ο οποίος έχει μια καχύποπτη και ανταγωνιστική σχέση στα όρια της λυκοφιλίας με τον βασιλιά της Ιθάκης, ο αντίστοιχος αρχιστράτηγος του Αισχύλου εκθειάζει την βαθιά και πραγματική φιλία τους παρουσιάζοντάς την ιδανική²⁰⁰, θυμίζοντας την σχέση τους στην Ιλιάδα.

Η σχέση του Οδυσσέα με την ανθρώπινη εξουσία.

Το θέμα της Ιλιάδας περιστρέφεται γύρω από τον θυμό του Αχιλλέα και τον αντίκτυπο του στην εκστρατεία²⁰¹, ο Όμηρος εστιάζει περισσότερο στις ανθρώπινες σχέσεις οι οποίες εξελίσσονται εντός πολέμου παρά στον πόλεμο καθαυτό. Αυτές οι σχέσεις διαδραματίζονται κυρίως εντός στρατοπέδου στα ευρύτερα πλαίσια μιας στρατιωτικής κοινωνίας. Λογικό επακόλουθο αυτής είναι μια ηγεσία η οποία ορίζει την γραμμή πλεύσης της επιχείρησης. Βέβαια ο Όμηρος αποτυπώνει την δομή ηγεσίας η οποία επικρατούσε στην εποχή του, μια κεντρική εξουσία που εκφραζόταν μέσω ενός προσώπου πλαισιωμένη από μια συμβουλευτική ομάδα ισχυρών αριστοκρατών²⁰². Η αρχιστρατηγία των Αχαιών ανήκει στον Αγαμέμνονα και συχνά τον δεύτερο λόγο έχει ο αδελφός του Μενέλαος με τους υπόλοιπους Αχαιούς βασιλιάδες να μην έχουν ευδιάκριτο ιεραρχικό ρόλο. Όλοι τους υποτάσσονται στις αποφάσεις των Ατρείδων με εξαίρεση τον Αχιλλέα ο οποίος αν και συγκρούστηκε, προτίμησε να αποσυρθεί και να μην διευρύνει περαιτέρω την ρήξη. Ο Οδυσσέας απέχει τόσο από την επαναστατική αντίδραση του νεαρού Πηλείδη, όσο απέχει και από τον ρόλο ενός υποτακτικού των Ατρείδων. Η εξέταση της σχέσης του με τους Ατρείδες είναι εξαιρετικής σημασίας και πρόκειται να αποκαλύψει μια ιδιαίτερη πλευρά του ήρωα. Όλες οι πράξεις του στην Ιλιάδα και στις τραγωδίες αποβλέπουν στην διεκπεραίωση εντολών τους ή στην εναντίωσή του προς αυτές.

Ο Οδυσσέας παρουσιάζεται ως ένας πιστός σύντροφος των Ατρείδων στην Ιλιάδα και ουκ ολίγες φορές εκτελεί χωρίς αντίρρηση τις επιθυμίες τους. Μάλιστα του αναθέτουν σημαντικές αποστολές ως επικεφαλής ή μέλος πρεσβειών, των οποίων το αποτέλεσμα είναι κομβικής σημασίας για την εξέλιξη της εκστρατείας. Το θέμα του Οδυσσέα ως εντολοδόχου της συνέλευσης των Αχαιών είναι συχνό σε Ιλιάδα και τραγωδία²⁰³. Αυτό υποδηλώνει και

²⁰⁰ Αισχύλος, *Αγαμέμνων*, 842-43.

²⁰¹ Κακριδή 1988, 151.

²⁰² Μαρκαντωνάτος 1990 221. Κακριδή 1988, 335.

²⁰³ Lesky 1985, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, 419.

υπογραμμίζει την εμπιστοσύνη της ηγεσίας στις ικανότητες του Οδυσσέα ότι θα φέρει εις πέρας την βουλή τους. Εκείνος ως επικεφαλής της εκατόμβης, παραδίδει την Χρυσίδα στον πατέρα της και αιτείται την μεσολάβηση του ιερέα προς τον Απόλλωνα²⁰⁴. Αν και στο συγκεκριμένο σημείο ο ρόλος του είναι διαδικαστικός, η επιλογή δεν έγινε υποτιμώντας την αξία του αλλά επειδή το στρατόπεδο των Αχαιών είναι εξαντλημένο και δεν δύναται να ριψοκινδυνεύσει κάποιο απρόοπτο σφάλμα. Αυτό το σκεπτικό αιτιολογεί την επιλογή του από τον Ευριπίδη ως αγγελιαφόρου προς την Εκάβη. Στην Ιλιάδα πρέπει να ελέγξει την αντίδραση του Χρύση ώστε να παύσει το μένος του Απόλλωνα²⁰⁵ και στην τραγωδία του Ευριπίδη πρέπει να ελέγξει την αντίδραση της Εκάβης ώστε να προλάβουν το μένος του Αχιλλέα. Η στάση του δεν προδίδει κατά πόσο αποδέχθηκε αυτές τις αποστολές με χαρά, πάντως σίγουρα δεν εκφράζει δυσφορία και το αποτέλεσμα δικαιώνει τους Ατρείδες για την επιλογή τους και ενισχύει τους δεσμούς τους μαζί του.

Σε αυτές τις αποστολές η συμβολή του είναι ευδιάκριτη μόνο στην τελική τους επιτυχία, καθώς Απόλλωνας και Αχιλλέας κατευνάστηκαν σε αντίθεση με τις συμμετοχές του σε πρεσβείες που η συμβολή διακρίνεται μέσω των λόγων του. Ένα από τα χαρακτηριστικά τα οποία διατηρεί μαζί με την ευστροφία του σε Ιλιάδα και τραγωδία είναι η δεινότητα του λόγου του²⁰⁶. Αυτή είναι η αιτία της ένταξής του σε πλήθος πρεσβειών στα κύκλια έπη, αν και στην Ιλιάδα περιορίζεται σε δύο και στην τραγωδία σε μία. Στο έπος ο Οδυσσέας μαζί με τον Μενέλαο αποτελούν την πρώτη πρεσβεία προς τους Τρώες και απαιτούν την επιστροφή της συζύγου του δευτέρου. Αν και σύμφωνα με τον Αντήνορα εντυπωσιάστηκαν από τον δομημένο λόγο του Οδυσσέα, η πρεσβεία των Αχαιών επέστρεψε χωρίς το επιθυμητό αποτέλεσμα²⁰⁷. Στην συνέχεια ο Οδυσσέας, καθ' υπόδειξη του Νέστορα προς την ηγεσία των Αχαιών, συμπληρώνει την πρεσβεία μαζί με τους Αίαντα, Φοίνικα και δύο κήρυκες²⁰⁸. Η δομή της πρεσβείας είναι στοχευμένη: ο Αίαντας είναι στενός συγγενής του Αχιλλέα και ο Φοίνικας ήταν για πολλά έτη ο παιδαγωγός του Πηλείδη. Η επιλογή τους έχει σκοπό κυρίως να συγκινήσει τον Αχιλλέα, ενώ το βάρος να εκλογικευθεί και να πεισθεί στην επιστροφή του στην μάχη βρίσκεται στις πλάτες του Οδυσσέα²⁰⁹. Ο Λαερτιάδης παρουσιάζει έναν λόγο με άρτια επιχειρήματα²¹⁰ τα οποία όμως δεν πείθουν τον Αχιλλέα καθώς εν μέρει ήταν προετοιμασμένος

²⁰⁴ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Α, 145, 311, 440-45.

²⁰⁵ Κακριδής 1986, 5, 38.

²⁰⁶ Χαρακτηριστικός ο αντίκτυπος των λόγων του στους απογοητευμένους Αχαιούς. Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 333-35. Κακριδή 1978, 45.

²⁰⁷ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Γ, 204-224. Κακριδής 1986, 5, 86. Κακριδή 1988, 66. Stanford 1963, 71-72.

²⁰⁸ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ι, 168-69.

²⁰⁹ Ο Νέστορας απαιτεί περισσότερα από τον Οδυσσέα σε σύγκριση με τα υπόλοιπα μέλη της πρεσβείας. Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ι, 179-80.

²¹⁰ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ι, 223-306.

και αρνητικά προδιατεθειμένος προς εκείνον. Οι δύο αποτυχημένες ρητορείες του Οδυσσέα δεν πρέπει να ξεγελούν τον αναγνώστη σχετικά με την ικανότητα του καθώς είναι λογοτεχνικά καταδικασμένες να αποτύχουν. Σε τυχόν επιτυχία τους στην πρώτη περίπτωση ο πόλεμος δεν θα ξεκινούσε ποτέ ενώ στην δεύτερη θα προλάβαιναν τον θάνατο του Πατρόκλου και θα αναιρούσαν τα πλούσια σε συναισθήματα επεισόδια τα οποία έπονται στο έπος.

Στην τραγωδία η μοναδική του σωζόμενη παρουσία σε πρεσβεία συναντάται στον Φιλοκτήτη του Σοφοκλή. Η πρεσβεία και ο ήρωας απέχουν από τα Ομηρικά πρότυπά τους. Ο Οδυσσέας συμμετέχει έμμεσα στην πρεσβεία μέσω του Νεοπτόλεμου και όχι άμεσα μέσω μιας ανταλλαγής λόγων όπως στην Ιλιάδα. Αιτία είναι ότι ο Φιλοκτήτης θεωρεί τον Οδυσσέα και τους Ατρείδες ως υπεύθυνους της εγκατάλειψής του στο νησί της Λήμνου²¹¹. Ο ήρωας υποδεικνύει ότι την κυριότητα της ευθύνης την έχουν οι Ατρείδες καθώς εκείνος περιορίστηκε στο να εκτελέσει τις εντολές τους²¹². Αυτό μοιάζει περισσότερο ως υπεκφυγή παρά ουσιαστική αντίθεση στην θέληση του αρχιστράτηγου και επιβεβαιώνεται από την συνολική σκληρή και κυνική στάση του μπροστά στον αδύναμο Φιλοκτήτη²¹³. Στον Οδυσσέα του Σοφοκλή δόθηκε το κέλευσμα να εξασφαλίσει την παρουσία του Φιλοκτήτη στην Τροία, όπως του είχε δοθεί και να τον εγκαταλείψει στην Λήμνο, και τα δύο τα εκτέλεσε με επιτυχία²¹⁴. Οι Ατρείδες χρησιμοποιούν τον Οδυσσέα στον ίδιο βαθμό με τον Φιλοκτήτη, οι διαφορές μεταξύ τους είναι ότι ο Φιλοκτήτης έχει περιορισμένη χρηστικότητα προς αυτούς σε σύγκριση με την αντίστοιχη απαραίτητη του Οδυσσέα, ενώ ο τελευταίος επιμελείται την απουσία ή παρουσία του Φιλοκτήτη σύμφωνα με την επιθυμία τους.

Με βάση αυτά τα περιστατικά σε τραγωδία και Ιλιάδα ο Οδυσσέας φαντάζει ως ένα πειθήνιο όργανο στα χέρια των Ατρείδων, όμως η πραγματικότητα απέχει από αυτό. Μπορεί στα προκλητικά λόγια του Αγαμέμνονα, ότι θα του αφαιρούσε τα δώρα του ως αντίποινα της απομάκρυνσης της Χρυσήδας από δίπλα του, να μην απαντά²¹⁵, όμως την επόμενη φορά που τον προκαλεί δεν αφήνει τον αρχιστράτηγο αναπάντητο. Στην τραγωδία Δ όταν τον κατηγορεί για οκνηρία στην μάχη, ο Οδυσσέας θιγμένος από τα λόγια του αρχιστράτηγου τον αντικρύζει με «άγριο βλέμμα» και του απαντά ότι θα δείξει την αξία του στην μάχη αποδεικνύοντας την κενότητά της μομφής του προς αυτόν²¹⁶. Ο Αγαμέμνονας αντιλαμβάνεται ότι προκάλεσε τον θυμό του, ανακαλεί και «έπιμειδήσας» ουσιαστικά επιβεβαιώνει την εγκάρδια φιλία τους, ενώ

²¹¹ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 263-65, 314-16, 385-86..

²¹² Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 5-7. Μαρκαντωνάτος 1990 207, 272-73.

²¹³ Μαρκαντωνάτος 1990 64-67. Stanford 1963, 110.

²¹⁴ Μαρκαντωνάτος 1990 70, , 207-208, 272-73.

²¹⁵ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Α, 138.

²¹⁶ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Δ, 349-55.

αναφέρει «ενὶ στήθεσσι φίλοισιν ἤπια δήνεα οἶδε· τὰ γὰρ φρονέεις ἅ τ' ἐγὼ περ»²¹⁷. Η σημασία των λόγων του Ατρείδη είναι εξαιρετική καθώς όχι μόνο αναγνωρίζει την φιλία αλλά και το γεγονός ότι οι απόψεις τους ταυτίζονται. Σε αυτό το σημείο ο Ομηρικός Αγαμέμνωνας εναρμονίζεται με τον αντίστοιχο Αισχύλειο εξαίροντας την φιλία του με τον Οδυσσέα²¹⁸ και ο Ομηρικός Οδυσσέας ταυτίζεται με τον αντίστοιχο Σοφόκλειο στον Αίαντα, ο οποίος δεν διστάζει να συγκρουσθεί μαζί του όταν διαφωνεί. Ουσιαστικά η αρχική τους διαφωνία, επικυρώνει την τελική τους συμφωνία και η σύγκρουσή τους στον Αίαντα απαντάται με παρόμοιο τρόπο στις ραψωδίες Β και Ξ.

Σε αυτές τις ραψωδίες η αρχική γενναιότητα και αποφασιστικότητα τις οποίες επέδειξε ο Αγαμέμνωνας στην σύγκρουσή του με τον Αχιλλέα φαίνεται να τον έχουν εγκαταλείψει με τον ίδιο τρόπο που οι Μυρμιδόνες εγκατέλειψαν την μάχη, αφήνοντας τον μόνο να αναλογισθεί τα σφάλματά του. Στην ραψωδία Β ο Αγαμέμνωνας εμφανίζεται απογοητευμένος στην συνέλευση των Αχαιών και προτείνει την αποχώρησή τους από την εκστρατεία. Ο αρχιστράτηγος δεν είναι ειλικρινής σε αυτήν την παραίτησή του, γιατί στην πραγματικότητα δοκιμάζει το ηθικό του στρατεύματος με μια συνήθη τακτική της εποχής, ώστε να ελέγξει την ετοιμότητα των ανδρών πριν την κλιμάκωση της σύγκρουσης με τους Τρώες²¹⁹. Ο Όμηρος παρουσιάζει τον Οδυσσέα απογοητευμένο, μην θέλοντας να παραιτηθεί από την εκστρατεία²²⁰ με αυτόν τον τρόπο ή αναλογιζόμενο ότι, σύμφωνα με την προφητεία που είχε λάβει, τώρα πλησιάζει η Οδύσσειά του. Εμφανίζεται η Αθηνά και τον παρακινεί να ενθαρρύνει το στράτευμα, όπως και πράττει προσαρμόζοντας την στάση του ανάλογα με την ψυχολογία των στρατιωτών²²¹. Αξιοσημείωτη είναι η σύγκρουση που ακολουθεί με τον Θερσίτη, ο οποίος καταφέρεται εναντίον του Αγαμέμνονα προκαλώντας την οργή του Οδυσσέα²²². Ο Θερσίτης παρουσιάζεται από τον Όμηρο ως άσχημος, σχεδόν παραμορφωμένος, κακεντρεχής και πάντα να σχολιάζει αρνητικά τους Ατρείδες, τον Οδυσσέα και τον Αχιλλέα, οι οποίοι με την σειρά τους τον αντιπαθούσαν²²³. Ο επικός ποιητής συνειδητά εμφανίζει τον Θερσίτη με άσχημη

²¹⁷ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Δ, 356-64. Κακριδής 1986, 5, 39. Stanford 1963, 18.

²¹⁸ Αισχύλος, *Αγαμέμνων*, 842-43.

²¹⁹ Ο Αγαμέμνωνας αναφέρει ότι «αἶ κέν πως θωρήξομεν υἱας Ἀχαιῶν· πρῶτα δ' ἐγὼν ἔπεσιν πειρήσομαι, ἢ θέμις ἐστί, καὶ φεύγειν σὺν νηυσὶ πολυκλήϊσι κελεύσω». Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 73. Ο Οδυσσέας έχει αντιληφθεί το τέχνασμα του αρχιστράτηγου και απευθυνόμενος στο στρατό τούς το αποκαλύπτει «οὐ γάρ πω σάφα οἶσθ' οἶος νόος Ἀτρείωνος· νῦν μὲν πειρᾶται» Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 191-93. Αυτή την τακτική δοκιμασίας της ετοιμότητας του στρατεύματος την σχολιάζει ως συνηθισμένη ο Ευστάθιος στο σχόλιό του 73 επί του κειμένου. Homeri 1819, *Ilias cum excerptis ex Eustathii commentariis*, επιμ. J. A. Muller και A. Weichert, Τόμος 1, 13. Κακριδής 1988, 157.

²²⁰ Ξεχωρίζει ο στίχος 170 που αποτυπώνει τον Οδυσσέα «οὐδ' ὄ γε νηὸς εὐσσέλμοιο μελαίνης ἄπτει', ἐπεὶ μιν ἄχος κραδίην καὶ θυμὸν ἴκανεν». Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 168-71.

²²¹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 172-81, 183 198-211, 278-335. Κομνηνού - Κακριδής 1978, 29.

²²² Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 212-69.

²²³ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 211-23. «Κάποιος Θερσίτης, ο πιο άσχημος απ' όλους τους ανθρώπους που ήρθαν στο Τλιο» αναφέρει η Κομνηνού - Κακριδής 1978, 21,22- 29. Κακριδής 1988, 157.

μορφή και εξίσου άσχημη προσωπικότητα, ο οποίος λόγω αυτών είναι ανάξιος να εκφράζει κρίσεις για τους ανώτερους του σύμφωνα με τα αριστοκρατικά ιδεώδη²²⁴. Ο Οδυσσεάς τον επαναφέρει και του υπενθυμίζει την θέση του, καθώς του επιτίθεται με λόγια και πράξεις. Χειροδικεί εναντίον του χρησιμοποιώντας το σκήπτρο του Αγαμέμνονα²²⁵, μια ενέργεια με έντονο συμβολικό χαρακτήρα. Η διαπόμπευση του Θερσίτη από τον Οδυσσεά γίνεται αποδεκτή σχεδόν με λυτρωτική ικανοποίηση από το υπόλοιπο στράτευμα²²⁶. Ανεξαρτήτως του αν η αντίδραση του Οδυσσεά εναρμονιζόταν με την πραγματική ή υποκριτική παραίτηση του Αγαμέμνονα από τον αγώνα, το σίγουρο είναι πως υπερασπίστηκε την ηγεσία του στρατοπέδου και φρόντισε για την αναπέρωση του ηθικού και την στήριξη τους στον Ατρείδη υποδεικνύοντας το παράδειγμα προς αποφυγήν του εξευτελισμένου Θερσίτη. Στην ραψωδία Β ο Αγαμέμνων είναι πιθανό ότι ακολουθεί πολιτικό τέχνασμα, στην ραψωδία Ξ όμως παρατηρώντας το εξαντλημένο στράτευμα εκφράζει μια ηττοπάθεια²²⁷, η οποία δεν περνάει απαρατήρητη από τον Οδυσσεά. Αυτήν την φορά δεν χρειάζεται την παρακίνηση της Αθηνάς, η αντίδρασή του είναι άμεση. Δεν διστάζει να τον επιπλήξει και να του επισημάνει ότι αποτελεί αρνητικό παράδειγμα προς το στράτευμα σε μια τόσο κρίσιμη καμπή της πολιορκίας²²⁸. Ταυτόσημη είναι η κριτική που του ασκεί στην τραγωδία Αίαντας. Αν και η ταφή του νεκρού είναι ένα ηθικό και παράλληλα πολιτικό θέμα διαμάχης²²⁹, η κατάληξή του θα είχε καθοριστικό αντίκτυπο στο στράτευμα. Ο Οδυσσεάς αναλαμβάνει τον ρόλο του αριστοκρατικού συμβούλου ο οποίος συγκρούεται με την εξουσία με σκοπό να διορθώνει τα κακώς κείμενα και να την ενισχύει ως μια δίκαιη και υποδειγματική ηγεσία.

Εντός της Ιλιάδας ο ήρωας φαίνεται ότι υπηρετεί υπάκουος τον Αγαμέμνονα όταν η επιθυμία του αρχιστράτηγου εναρμονίζεται με την επιτυχία της εκστρατείας²³⁰, αντίθετα όταν ο στρατηγός αποκλίνει από αυτήν ο Οδυσσεάς δεν διστάζει να συγκρουσθεί μαζί του. Εν μέρει αυτό αιτιολογεί τα σχόλια των Ατρείδων προς τον Οδυσσεά στην τραγωδία Ιφιγένεια εν Αυλίδι, η άρνησή τους στην θυσία της νεαρής Ιφιγένειας θα έδινε πρόωρο τέλος στην εκστρατεία πριν καν ξεκινήσει και η αποτυχία θα ήταν ολοκληρωτική. Η αντίδραση του Οδυσσεά η οποία τόσο προβληματίζει τους Ατρείδες, είναι αναμενόμενη και συμβαδίζει με τον χαρακτήρα που έχει επιδείξει σε αντίστοιχα θέματα διακύβευσης της πορείας της εκστρατείας στην Ιλιάδα, αυτό

²²⁴ Κακριδή 1988, 157.

²²⁵ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 265.

²²⁶ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 272-77. Κακριδή 1988, 157.

²²⁷ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ξ, 65-81.

²²⁸ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ξ, 82-102. Κομνηνού - Κακριδή 1978, 116.

²²⁹ Σοφοκλής, *Αίας*, 1334-35,

²³⁰ Κακριδής 1986, 5, 22, 30.

²³⁰ Stanford 1963, 79.

όμως το οποίο δεν συναντάται είναι η φαύλη φιλοδοξία και η επιθυμία του να υπονομεύει την εξουσία τους μέσω της επιρροής του στον στρατό. Το επεισόδιο με τον Θερσίτη αποδεικνύει περίτρανα την αντίθεση του επικού με τον τραγικό Οδυσσέα. Στην Ιλιάδα ο ήρωας ποτέ δεν μηχανορραφεί εναντίον της ηγεσίας, αντιθέτως την στηρίζει έμπρακτα²³¹. Το μοναδικό σημείο στο οποίο ο ήρωας εκφράζει μια κενή φιλοδοξία είναι στο αγώνισμα ταχύτητας²³² και σίγουρα η έκβασή του δεν αποτελεί απειλή για την εξουσία των Ατρείδων. Επίσης το πλήθος των κατηγοριών στην τραγωδία από τον Αγαμέμνονα και άλλα πρόσωπα σχετικά με την ηθική του έρχονται σε μετωπική σύγκρουση με την πλειονότητα των πράξεων του ήρωα. Δύο φορές στην Ιλιάδα ο ήρωας αναλαμβάνει τον ρόλο του δίκαιου και αμερόληπτου παρατηρητή – ελεγκτή. Αρχικά ο Οδυσσέας ως εκπρόσωπος των Αχαιών και ο Έκτορας των Τρώων ελέγχουν την νομιμότητα της μονομαχίας μεταξύ Μενέλαου και Πάρι²³³ και αργότερα στο έπος ο Οδυσσέας καταμετρά και εγγυάται το χρυσάφι, το οποίο αποδίδεται από τον Αγαμέμνονα προς τον Αχιλλέα²³⁴. Ο Όμηρος δεν διευκρινίζει αν ο ρόλος τού αποδόθηκε απευθείας μέσω των Ατρείδων, όμως σίγουρα αν είχαν αντίρρηση δεν θα τον ασκούσε. Σε δεύτερο χρόνο αποδεικνύεται ότι ο στρατός τον θεωρούσε μια ηθική και δίκαιη προσωπικότητα, καθώς τον εμπιστεύονται τόσο ο Αγαμέμνονας όσο και ο Αχιλλέας.

Η σύνθεση της σχέσης του Οδυσσέα με την εξουσία είναι πολυδιάστατη και επηρεάζεται περισσότερο από τις καταστάσεις παρά από τις προσωπικές του σχέσεις με τους Ατρείδες. Ο ήρωας παρουσιάζεται να υπηρετεί πιστά την επιτυχία της εκστρατείας στην Ιλιάδα. Όσο οι αποφάσεις της εξουσίας συνάδουν με αυτήν, τότε προσφέρει τις υπηρεσίες του, ανεξαρτήτως του πόσο ηρωική θεωρείται η αποστολή η οποία του ανατίθεται. Δεν διστάζει να υπερασπιστεί το δικαίωμα της εξουσίας των Ατρείδων και χαίρει της εκτίμησής τους. Στις περιστάσεις που προσβάλλεται από την συμπεριφορά του Αγαμέμνονα ή η προτεινόμενη στρατηγική τους δεν τον βρίσκει σύμφωνο, δεν διστάζει να εκφραστεί αναλόγως. Ο ήρωας αποτελεί έμπιστο της εξουσίας, όχι όμως και τυφλό υποχείριό της. Ο Οδυσσέας ακολουθεί τα πρότυπα της ηρωικής εποχής του Ομήρου στην Ιλιάδα: σέβεται, υπηρετεί και προασπίζεται με σθένος την ολιγαρχική εξουσία, ειδικά όταν αυτή στοχεύει στην στρατιωτική επιτυχία, και της αντιτάσσεται όταν απομακρύνεται από εκείνη ή θίγεται η προσωπική του αριστοκρατική υπόσταση. Αυτή η ολιγαρχική υπακοή του βασιλιά της Ιθάκης στους Ατρείδες σίγουρα δεν

²³¹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 200-206, 245-56.

²³² Stanford 1963, 115.

²³³ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Γ, 314-17.

²³⁴ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Τ, 245-46.

ενίσχυσαν την δημοφιλία του στην δημοκρατική Αθήνα των τραγικών με αποτέλεσμα, εκτός μιας εξαίρεσης, να παρουσιάζεται ως ένας μοχθηρός και έμπιστος ακόλουθος των ισχυρών.

Κοντά στον αντιδραστικό επικό Οδυσσέα βρίσκεται ο αντίστοιχος Σοφόκλειος στον Αίαντα²³⁵ και στην Ιφιγένεια εν Αυλίδι που προασπίζεται το δίκαιο και το καλό για την παράταξη, το διεκδικεί από τους Ατρείδες και το κερδίζει, ενώ ο έμπιστος επικός Οδυσσέας συναντάται στα λόγια του Αγαμέμνονα στο ομώνυμο έργο του Αισχύλου. Στην Εκάβη και στον Ρήσο του Ευριπίδη ταυτίζεται μόνο το μέρος της σχέσης του με την εξουσία το οποίο αναλαμβάνει μια ελάχιστος σημασίας αποστολή στην πρώτη τραγωδία και μια μείζονος στην δεύτερη και τις διεκπεραιώνει με επιτυχία, χωρίς όμως ο ποιητής να εμβαθύνει περαιτέρω σε αυτήν την σχέση. Τέλος ιδιόζουσα περίπτωση αποτελεί η σχέση του με την εξουσία στον Φιλοκτήτη του Σοφοκλή καθώς για πρώτη φορά αυτοπαρουσιάζεται ως απλό εκτελεστικό όργανο των Ατρείδων, όταν αναφέρεται στην εγκατάλειψη του ικανού τοξότη, ενώ η κυνική συμπεριφορά του υπογραμμίζει την αποφασιστικότητά του για την επιτυχία της αποστολής, η οποία του ανατέθηκε, και κατ' επέκταση της εκστρατείας με κάθε τρόπο.

Η σχέση του Οδυσσέα με την θεά Αθηνά.

Αυτή η θεματική ενότητα θα μπορούσε να έχει τον τίτλο: η σχέση του Οδυσσέα με το θείο, όμως συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες του ήρωα περιορίζουν την σχέση του με μια θεότητα. Στην συνολική θεώρηση του βίου του ο Οδυσσέας έρχεται σε συχνή επαφή κυρίως με δύο θεούς, την Αθηνά και τον Ποσειδώνα²³⁶. Η διαφορά έγκειται στο ότι η Αθηνά συνοδεύει και καθοδηγεί τον Οδυσσέα και στα δύο έπη, ενώ συνεχίζει να τον ακολουθεί και στην τραγωδία, ενώ ο κατατρεγμός του ήρωα από τον Ποσειδώνα περιορίζεται στην έκταση των στίχων της Οδύσειας. Ο ιδιαίτερος δεσμός της θεάς, η οποία σχεδόν μοιάζει με μητρική φιγούρα προς τον βασιλιά της Ιθάκης αποτυπώνεται σε Ιλιάδα και τραγωδία με ορισμένες αποκλίσεις μεταξύ τους.

Στην Ιλιάδα παρόμοιος δυνατός δεσμός μεταξύ θεάς και θνητού απαντάται στους Αχιλλέα και Θέτιδα. Η διαφορά έγκειται στο ότι το ενδιαφέρον της Θέτιδας προς τον Αχιλλέα είναι αναμενόμενο καθώς είναι μητέρα του, ενώ η αντίστοιχη φροντίδα της Αθηνάς προς τον

²³⁵ Δεν διστάζει να απαιτήσει από τον Αγαμέμνονα να σταματήσει λέγοντάς του «παῦσαι». Σοφοκλής, *Αίας*, 1353

²³⁶ Stanford 1963, 136.

Οδυσσέα σε έπος και τραγωδία μένει ανεξήγητη²³⁷. Τα χαρακτηριστικά τα οποία μοιράζονται θεά και θνητός είναι η ευστροφία και η ένταξη τους στο στρατόπεδο των Αχαιών κατά την πολιορκία της Τροίας²³⁸. Μετά το πέρας της κυρίευσης της Τροίας, η οποία οφείλεται κυρίως σε Οδυσσέα και Αθηνά, η θεά συνεχίζει να τον συντρέχει. Ο δεσμός τους ξεπερνά τα όρια του Τρωικού πολέμου καθώς τον ακολουθεί σε όλη την δεκαετή περιπλάνηση του νόστου του. Σίγουρα όμως η οικειότητά τους προϋπάρχει χρονολογικά της Ιλιάδας, καθώς ήδη στην ραψωδία Β, όταν η Αθηνά προσεγγίζει τον απογοητευμένο Οδυσσέα²³⁹, εκείνος «ξυνέηκε θεᾶς ὄπα φωνησάσης»²⁴⁰ αποκαλύπτοντας την παλαιότερη σχέση μεταξύ τους. Το θέμα της αναγνώρισης της θεάς από τον Οδυσσέα ακολουθεί και στην ραψωδία Κ όταν αντιλαμβάνεται την παρουσία ενός ερωδιού ως οϊωνό εκ μέρους της²⁴¹. Στην τραγωδία Αίαντας του Σοφοκλή, ο Οδυσσέας χαρακτηρίζει την φωνή της θεάς ως «εὐμαθές»²⁴² και στην τραγωδία Ρήσος του Ευριπίδη την χαρακτηρίζει «της γλώσσας σου την συνηθισμένη λαλιά»²⁴³ και σε συνδυασμό με τις ακόλουθες συνομιλίες τους, δεν αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης της στενής τους σχέσης.

Στην Ιλιάδα αναφέρονται τρία περιστατικά μεταξύ Αθηνάς και Οδυσσέα: η διακριτική επιτήρηση και υποστήριξη της νυκτερινής επιχείρησης στην Δολώνεια, η παρακίνηση του Οδυσσέα εκ μέρους της να ενθαρρύνει το στράτευμα στον Όνειρο και η παρέμβασή της υπέρ του Οδυσσέα στο αγώνισμα ταχύτητας στην ραψωδία Ἴθλα ἐπὶ Πατρόκλω. Στον Όνειρο υπάρχει η ιδιαιτερότητα ότι η Αθηνά επιλέγει μέσω του Οδυσσέα να εκτελέσει την προσταγή της Ἴφρας να αναζωπυρωθεί το ηθικό των Αχαιών²⁴⁴. Μάλιστα η θεά μεταμορφώνεται σε θνητό κήρυκα, στέκεται δίπλα στο πλευρό του ήρωα και ζητά από το στράτευμα να σιωπήσει ώστε να ακουσθεί ο λόγος του Οδυσσέα²⁴⁵. Η συνηθισμένη εικόνα θνητού και θεάς να συνεργάζονται ο ένας δίπλα στον άλλον προς ένα κοινό σκοπό συναντάται στις τραγωδίες Αίαντα και Ρήσο, στην τελευταία μάλιστα μεταμορφώνεται σε θνητό όπως ακριβώς στην Ιλιάδα για να τον ενισχύσει²⁴⁶. Στο συγκεκριμένο σημείο του έπους ο Οδυσσέας είναι εκτελεστικό όργανο θεϊκής βούλησης και μάλιστα η Αθηνά τού εμπιστεύεται την θέληση της

²³⁷ «Η αγάπη της Αθηνάς προς τον Οδυσσέα είναι σχεδόν η αγάπη μιας μεγαλύτερης αδερφής που συμβουλεύει, συνοδεύει, υποστηρίζει αλλά δεν κάνει θαύματα» αναφέρει η De Romilly 1997, 32. Stanford 1963, 65.

²³⁸ Stanford 1963, 25.

²³⁹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 172-210.

²⁴⁰ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 182.

²⁴¹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Κ, 275-81.

²⁴² Σοφοκλής, *Αίας*, 14-15.

²⁴³ Ευριπίδης, *Ρήσος*, 608-12.

²⁴⁴ Stanford 1963, 26.

²⁴⁵ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 279-82. Κακριδής 1986, 5, 38. Κομνηνού - Κακριδή 1978, 28.

²⁴⁶ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Κ, 646-52, 661-62.

Ἦρας. Αυτό υποδεικνύει ότι η σχέση τους είναι αμφίδρομη, σίγουρα δεν είναι πολλά τα πράγματα τα οποία δύναται να προσφέρει ένας θνητός σε μια θεά, ωστόσο είναι πρόθυμος να υπακούσει στο κάλεσμά της. Αντίστοιχα και εκείνη εισακούει την προσευχή του κατά την διάρκεια του αγωνίσματος της ταχύτητας και φροντίζει να τερματίσει πρώτος, ξεπερνώντας τον Αίαντα τον Λοκρό²⁴⁷.

Ο ηττημένος και απογοητευμένος Αίαντας αναφωνεί ότι η Αθηνά του στέρησε την νίκη και είναι γνώστης ότι η θεά «περ μήτηρ ὡς Ὀδυσῆϊ παρίσταται ἠδ' ἐπαρήγει» στον αντίπαλό του²⁴⁸. Η αντίδραση του νικητή Οδυσσέα περιορίζεται στο ύψωμα του επάθλου, όμως η αντίδραση με γέλια των Αχαιών στο παράπονο της ηττημένης και ταπεινωμένης μορφής του Αίαντα μέσα στις ακαθαρσίες των βοδιών²⁴⁹, σίγουρα πλήγωσαν τον υπερήφανο ήρωα περισσότερο από τα κτυπήματα των Τρώων στις μάχες. Δεν δίνεται περαιτέρω έκταση στο επεισόδιο, όμως πρόκειται για μια άδικη ήττα και ένα πλήγμα στον εγωισμό του Αίαντα από τον συμπολεμιστή του, όπως θα αδικήσει και τον συνονόματό του αργότερα. Στο συγκεκριμένο σημείο αξίζει να γίνει εστίαση στην στάση του Οδυσσέα. Ο Λαερτιάδης βρίσκεται πίσω από τον Λοκρό και αντιλαμβάνεται την επερχόμενη ήττα του, επιβεβαιώνεται και από την ύστερη δήλωση του Αντίλοχου ότι οι ταχύτεροι δρομείς των Αχαιών ήταν ο Αχιλλέας και ο Αίαντας²⁵⁰, τότε επικαλείται την Αθηνά να τον βοηθήσει²⁵¹. Ο Οδυσσέας εκφράζει την επιθυμία του για την νίκη, δεν αιτείται την ταπεινωτική ήττα του Αίαντα, όμως η άμεση ανταπόκριση της θεάς δεν περιορίζεται μόνο στην ενίσχυση του αγαπημένου της Αχαιού αλλά επεκτείνεται στον εξευτελισμό του αντιπάλου του²⁵². Ο Λαερτιάδης αναμφισβήτητα πέτυχε τον σκοπό του, όμως η απουσία της αντίδρασής του μπορεί να ερμηνευθεί είτε ως ικανοποίηση, είτε ως απογοήτευση. Άραγε ποιος έμοιαζε περισσότερο γελοίος από τους δύο στο στράτευμα: ο άδικος νικητής με το έπαθλο ή ο άδικα ηττημένος με τις ακαθαρσίες; Ο επικός ποιητής δεν δίνει σαφή εξήγηση εκτός της σκληρότητας της θεϊκής βούλησης, όμως η εκπληρωμένη επιθυμία του Οδυσσέα δεν του δίνει περιθώρια αντίδρασης. Η μη αποδοχή του επάθλου ή μια φιλική χειρονομία προς τον ηττημένο θα αποτελούσε ύβρη προς την θεά και γνωρίζει πόσο εύκολα μπορούν να μεταβληθούν οι ρόλοι τους. Με στωικότητα και σιωπή αποδέχεται το αποτέλεσμα της προσευχής του έχοντας συμπαραστάτη του την σκληρή θεά και παρακολουθεί ως νικητής τον εξευτελισμένο Αίαντα, Η ατμόσφαιρα και ο ψυχισμός των προσώπων αυτών

²⁴⁷ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ψ 754-83.

²⁴⁸ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ψ 783. Stanford 1963, 28-29.

²⁴⁹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ψ 781-84.

²⁵⁰ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Κ, 241-45.

²⁵² Stanford 1963, 16.

των στίχων της ραψωδίας Ψ δεν απέχει από τους στίχους της εισαγωγής στην τραγωδία του Σοφοκλή, Αίαντας.

Η Αθηνά σε καμία περίπτωση δεν είναι το θαυματουργό πνεύμα του λυχναριού, το οποίο ο Οδυσσέας επικαλείται για να του εκπληρώνει επιθυμίες, ούτε την επικαλείται τόσο συχνά όσο ο Αχιλλέας την μητέρα του. Στην Ιλιάδα οι αντιδράσεις των θεών είναι αρκετές φορές σκληρές και απρόβλεπτες. Ο Οδυσσέας φαίνεται να το γνωρίζει καλά, και ισορροπεί με χάρη στην σχέση του με την θεά. Εξαιρετικό δείγμα αυτής της διακριτικής σχέσης τους βρίσκεται στην Δολώνεια. Ο Διομήδης κατά την επιλογή του Οδυσσέα ως συντρόφου του αναφέρεται στην εκτίμηση την οποία τρέφει προς το πρόσωπό του η θεά, προοικονομώντας την στήριξή της στο εγχείρημά τους αλλά και υποδεικνύοντας έμμεσα στον σύντροφό του την επίκλησή της²⁵³. Η θεά τούς βοηθά, και μετά το πέρας της επιτυχημένης επιχείρησης ο ήρωας αφού καθαρθεί από το αίμα των νεκρών, φροντίζει να αποδώσει θυσία και προσφορές σε εκείνη²⁵⁴. Η κίνησή του αποδεικνύει την αναγνώριση της βοήθειας της θεάς και την μετριοπάθειά του, επιμελείται ώστε η θεά να λάβει το μερίδιό της στην επιτυχία τους μέσω των απαραίτητων τελετουργιών²⁵⁵.

Η σχέση τους εμφανίζεται περιορισμένη σε λίγους στίχους στην Ιλιάδα σε σχέση με την Οδύσσεια και είναι αναμενόμενο καθώς στο δεύτερο έπος ο ήρωας έχει πρωταγωνιστικό ρόλο. Σε αυτούς τους στίχους όμως είναι έκδηλη η συμπάθεια της θεάς προς τον Οδυσσέα και μάλιστα είναι γνωστή και στα υπόλοιπα πρόσωπα. Ο ήρωας είναι προσεκτικός στην διαχείριση και διατήρηση της σχέσης του με την Αθηνά, εκφράζεται με σεβασμό και μετριοπάθεια ενώ δεν προκαλεί ούτε την ίδια, ούτε κάποιον άλλο θεό. Ο Όμηρος παρουσιάζει τον Οδυσσέα να επικαλείται την βοήθεια της θεάς, χωρίς όμως να φαίνεται ότι στηρίζεται αποκλειστικά σε εκείνην για να πραγματοποιήσει ηρωικές πράξεις εντός ή εκτός μάχης. Η ισορροπία και η σύνεση που τον διέπουν σε ολόκληρο το έπος βρίσκουν συνέχεια και στην σχέση του με την θεά. Πιθανότατα όμως η φιλοδοξία του για μια άδικη νίκη του στο αγώνισμα της ταχύτητας να μην υπολόγισε το πώς θα του την χάριζε η θεά και για αυτό αποδέχεται το βραβείο σιωπηλός, χωρίς αφιερώσεις ή ευχαριστίες προς εκείνην. Παραλληλίζοντας τις δύο επεμβάσεις υπέρ του Οδυσσέα από την Αθηνά, ο ήρωας σίγουρα προτιμά και επικροτεί την διακριτική της στάση στην Δολώνεια σε σχέση με την αντίστοιχη προκλητική της στα Άθλα επί Πατρόκλω. Η σπάνια επίκλησή της εκ μέρους του οφείλεται στο γεγονός ότι ο Οδυσσέας στην Ιλιάδα είναι μια ορθολογική, συνετή και μετριοπαθής προσωπικότητα και η επίκληση μιας θεότητας, η οποία

²⁵³ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Κ, 242-47. Κομνηνού - Κακριδή 1978, 28-29.

²⁵⁴ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Κ, 460-64, 569-79.

²⁵⁵ Stanford 1963, 15-16, 28.

όπως όλοι οι θεοί της Ιλιάδας αντιδρά υπερβολικά με το αποτέλεσμα να είναι απρόβλεπτο, είναι κάτι το οποίο επιθυμεί να αποφύγει όσο τον καλύπτουν οι δικές του δυνάμεις.

Αυτό αποτυπώνεται στον Αίαντα του Σοφοκλή, η αντίθεση της χαιρέκακης και περιπαικτικής στάσης της θεάς με την αποστασιοποιημένη και συμπονετική στάση του ήρωα προς τον Τελαμώνιο. Σε αντίθεση με την Ιλιάδα που η σκληρότητα της Αθηνάς προς τον Λοκρό δεν εμβαθύνεται, ο Σοφοκλής εκτός από την αγάπη της προς τον Οδυσσέα²⁵⁶ και την απέχθειά της προς τους αντιπάλους του προσθέτει μια παλαιότερη ύβρη την οποία ο Αίαντας πραγματοποίησε προς εκείνην. Κατά την διάρκεια μιας μάχης με τους Τρώες η θεά πλησιάζει την θέση του Αίαντα με σκοπό να τους εμψυχώσει και εκείνος ουσιαστικά την εκδιώκει αναφέροντας πως δεν χρειαζόταν η βοήθειά της στο σημείο που στεκόταν εκείνος και συνεχίζοντας την ύβρη του, την προτρέπει να κατευθυνθεί αλλού που θα την έχουν μεγαλύτερη ανάγκη²⁵⁷, υπονοώντας την θέση στην οποία πολεμούσε ο Οδυσσέας και σαρκάζοντας το δέσιμο μεταξύ τους. Ο Αίαντας σε αντίθεση με τον Οδυσσέα αποδείχθηκε ότι δεν αντιλαμβάνεται την ορθή και με σεβασμό στάση προς την Αθηνά, με αποτέλεσμα η θεά να αδράξει την ευκαιρία να αποδεσμεύσει την νέμεσή της. Σε αυτό το πλαίσιο αιτιολογούνται τα λόγια της προς τον Οδυσσέα πριν αποχωρήσει από την σκηνή περί μετριοφροσύνης των θνητών και της ματαιότητας των επίκαιρων επιτυχιών τους²⁵⁸. Αποτελεί μια ευγενική υπενθύμιση προς τον αγαπημένο της θνητό, εκείνος όμως είναι γνώστης όσων αναφέρει και συμβαδίζει με τον επικό εαυτό του, σε αντίθεση με τον Αίαντα όπως τον παρουσιάζει ο Σοφοκλής, ο οποίος είναι και ο πραγματικός αποδέκτης των λόγων της Αθηνάς. Ο Λαερτιάδης αν και προσεκτικά εκφράζει μια δυσφορία για τον εμπαιγμό του Αίαντα, σίγουρα είναι ευγνώμων για την σωτήρια επέμβαση της θεάς για τον ίδιο και για το κοινό συμφέρον της στρατιωτικής παράταξης. Πριν του αποκαλυφθεί και του αποκαλύψει την αιτία της αναταραχής στο στρατόπεδο, η Αθηνά φαίνεται να παρακολουθεί τον Οδυσσέα θυμίζοντας σε μεγάλο βαθμό την παρόμοια στάση της στην Δολώνεια. Η διαφορά μεταξύ τους έγκειται στο ότι στην τραγωδία του Σοφοκλή του έσωσε την ζωή από την νυκτερινή ενέδρα του Αίαντα, ενώ στην Δολώνεια και τον Ρήσο του Ευριπίδη ενισχύει την δική του νυκτερινή ενέδρα.

Στον Ρήσο η Αθηνά αποκτά έναν εντελώς διαφορετικό ρόλο με μια διευρυμένη συμμετοχή και συμβολή στην επιχείρηση, δεν περιορίζεται σε ένα συμβουλευτικό χαρακτήρα αλλά επεκτείνεται και σε φυσική παρέμβαση²⁵⁹. Ο Ευριπίδης την συγκατάθεση της Αθηνάς

²⁵⁶ Η Τέκμησσα υποστηρίζει ότι τιμώρησε τον Αίαντα για χάρη του Οδυσσέα. Σοφοκλής, *Αίας*, 954.

²⁵⁷ Σοφοκλής, *Αίας*, 764-77

²⁵⁸ Σοφοκλής, *Αίας*, 127-33

²⁵⁹ Ευριπίδης, *Ρήσος*, 646-52, 661-62.

στην Ιλιάδα μέσω του οiwονού του ερωδιού, την αντικαθιστά με την αυτούσια παρουσία της. Μάλιστα συμβαίνει σε μεταγενέστερο χρόνο, ο οiwονός δόθηκε πριν την συνάντηση με τον Δόλωνα ενώ στην τραγωδία η θεά εμφανίζεται μετά τον θάνατο του Δόλωνα. Η εμφάνισή της προκαλεί την ικανοποίηση του Οδυσσέα και της αναγνωρίζει ότι σε όλες τις δυσκολίες του έχει σταθεί βοηθός, πιθανό είναι σε αυτό το σημείο ο Ευριπίδης να επηρεάζεται από την γνώση της σχέσης τους στην Οδύσσεια. Η θεά του Ευριπίδη έχει ομοιότητες με την αντίστοιχη του Σοφοκλή: εκτός από την δυναμική της παρουσία αναφέρεται στα όρια του κάθε θνητού και ότι, όπως δεν ήταν θεϊκή επιθυμία οι Ατρείδες και ο Οδυσσέας να βρουν το τέλος τους από τον Αίαντα, ομοίως και ο Έκτορας δεν θα χάσει την ζωή του από τους Διομήδη και Οδυσσέα²⁶⁰. Η θεά οριοθετεί τις πράξεις των θνητών στις δύο τραγωδίες. Η προληπτική της παρέμβαση στον αγαπημένο της θνητό σχετικά με την αντιμετώπιση του Αίαντα διαφέρει από την αντίστοιχη στην παράτολμη επιδίωξη της θανάτωσης του Έκτορα. Βέβαια και στις δύο το αποτέλεσμα είναι το ίδιο, η προστασία του Οδυσσέα. Στην συνέχεια τους δίνει όλες τις απαραίτητες πληροφορίες και τους υποδεικνύει τους στόχους τους²⁶¹, σε αντίθεση με την Ιλιάδα που το σχέδιο δράσης καταστρώνεται από τον Οδυσσέα. Μάλιστα μεταμορφώνεται με σκοπό να εξαπατήσει τον Πάρη και να εξασφαλίσει τον απαραίτητο χρόνο στους Αχαιούς κατασκόπους.

Η Αθηνά στην τραγωδία δεν διστάζει να χρησιμοποιήσει δόλο και να μεταμορφωθεί για να υπερασπιστεί τον πολυμήχανο Οδυσσέα. Δύο πρακτικές τις οποίες συχνά χρησιμοποιεί ο Οδυσσέας. Αν και μεταμφίεσή του δεν αναφέρεται σε σωζόμενη τραγωδία ή στην Ιλιάδα, στην Οδύσσεια αποτελεί συχνή τακτική του. Τα τεχνάσματα του λόγου δεν είναι τίποτε άλλο παρά μεταμφίεση των πραγματικών του προθέσεων, η οποία στην Οδύσσεια επεκτείνεται και στην φυσική μορφή του. Ομοίως πράττει και η αγαπημένη του θεά. Ισχύει και για τους δύο ότι οι πραγματικές τους προθέσεις δεν είναι ποτέ ορατές και αυτό ενισχύει την κριτική στον Οδυσσέα καθότι είναι θνητός και προσεκτικά αγγίζει τις μεθόδους της θεάς²⁶². Η βάση της στενής τους σχέσης μέσω των λίγων επεισοδίων της Ιλιάδας διατηρείται στην τραγωδία, η θεά ξεχωρίζει και προστατεύει τον Οδυσσέα, ενώ δεν διστάζει να τιμωρήσει όσους τον εχθρεύονται²⁶³. Τα κίνητρά της δεν αποκαλύπτονται ενώ ο ήρωας αποδέχεται με προσοχή την στήριξη και την καθοδήγησή της. Γνωρίζει τα όριά του δίπλα της και συχνά εκφράζει την ευγνωμοσύνη του διατηρώντας την μετριοπάθειά του. Ο Οδυσσέας σίγουρα απέχει από το να

²⁶⁰ Ευριπίδης, *Ρήσος*, 597-98.

²⁶¹ Ευριπίδης, *Ρήσος*, 599-607, 612-21, 627-29.

²⁶² Βέβαια απέχει πολύ από τις ικανότητές της. Κατά την επιστροφή του στην Οδύσσεια δεν την αναγνωρίζει και αναφωνεί «Δύσκολα δύνεται, θεά, θνητός να σε γνωρίσει, κι' ας είναι ο πιο πολύπειρος. Γιατί σ' όλα αλλάζει». De Romilly 1997, 42.

²⁶³ Σοφοκλής, *Αίας*, 36-37, 954. Ευριπίδης, *Ρήσος*, 682, 938-40. Μαρκαντωνάτος 1990, 220.

αντιμετωπίζει την Αθηνά ως ένα θαυματοργό πνεύμα του λυχναριού. Και μετά την εξέλιξη του επεισοδίου στην ραψωδία Ψ αλλά και την τραγωδία του Σοφοκλή εμπέδωσε ότι πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός με τις ευχές του.

Το θέμα του κρυμμένου Οδυσσέα.

Πολύ πριν ο πολυμήχανος ήρωας κρυφθεί εντός του Δούρειου Ίππου μαζί με τους συντρόφους του και δώσει τέλος στην δεκαετή πολιορκία της Τροίας, ο Όμηρος, ο Ευριπίδης και ο Σοφοκλής τον περιγράφουν στα έργα τους να κρύβεται παρακολουθώντας τους αντιπάλους του. Τα πρόσωπα τα οποία παρακολουθεί είναι εχθροί Τρώες στην Ιλιάδα, ενώ στην τραγωδία είναι εχθροί και σύμμαχοι, οι οποίοι, αν και ανήκουν στην ίδια στρατιωτική παράταξη, τον αντιμάχονται όσο και τα πρόσωπα της αντίπαλης παράταξης. Ο ήρωας γνωρίζει τι συναισθήματα τρέφουν προς εκείνον, επομένως η επιλογή του να τους παραμονεύει δεν είναι για να επιβεβαιώσει τις υποψίες του ή την στάση τους απέναντί του. Το ερώτημα το οποίο γεννάται από αυτό το επαναλαμβανόμενο θέμα είναι αν πρόκειται για μια πράξη δειλίας την οποία ακολουθούν μη ηρωικές πράξεις δόλου ή αν πρόκειται για μια πράξη τακτικής η οποία πηγάζει από την σύνεση και την προνοητικότητα του.

Στην Ιλιάδα ο επικός ποιητής παρουσιάζει μόνο μια φορά τον ήρωα να караδοκεί εναντίον των Τρώων στην Δολώνεια. Μαζί με τον Διομήδη προχωρούν πίσω από τις γραμμές του αντιπάλου στρατοπέδου με σκοπό να τους προκαλέσουν ένα καίριο πλήγμα στο χρονικό σημείο που η πλάστιγγα της νίκης έγερνε απειλητικά προς την πλευρά των Τρώων. Η ικανότητά του ως ιχνηλάτη είναι αδιαμφισβήτητη σε έπος και τραγωδία. Στην τραγωδία Φιλοκτήτης περιγράφει και καθοδηγεί με επιτυχία στον νεαρό Νεοπτόλεμο για το πώς θα αναγνωρίσει την ερημική κατοικία του Φιλοκτήτη, ενώ στην τραγωδία Αίαντας ακολουθώντας τα υπολείμματα των αποτρόπαιων πράξεων του Τελαμώνιου οδηγείται έξω από την σκηνή του αντιπάλου του, όπου η Αθηνά του επιβεβαιώνει με τα λόγια της τις υποψίες του και κατ' επέκταση την ικανότητά του στην ιχνηλάτηση²⁶⁴. Ο Σοφοκλής στις δύο τραγωδίες που συμμετέχει ο Οδυσσέας αναφέρεται σε αυτήν την εξαιρετική ικανότητα την οποία διαθέτει ο ήρωας. Ο Ευριπίδης συμφωνεί μαζί του και συμπληρώνει σχετικά με αυτήν στην τραγωδία του Ρήσος. Ο Σαλαμίνιος ποιητής ακολουθεί τα βήματα του Ομήρου στην Δολώνεια σχετικά με την δράση του Οδυσσέα, ο ήρωας κατευθύνεται μαζί με τον Διομήδη και φαίνεται να είναι αυτός ο οποίος με μια χαρακτηριστική λεπτότητα προς τον σύντροφό του ορίζει την πορεία του εγχειρήματός

²⁶⁴ Σοφοκλής, *Αίας*, 5-8.

τους²⁶⁵. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι η ικανότητά του στην ιχνηλάτηση δεν έγκειται μόνο στην ορθή κατεύθυνση των συντρόφων αλλά και στην παραπλάνηση των εχθρών του²⁶⁶. Όταν περικυκλώνονται επικίνδυνα από τις περιπόλους, ο πολυμήχανος ήρωας παραπλανά τους Θράκες υποδεικνύοντάς τους κάποια ίχνη τα οποία εκείνοι πίστεψαν ότι θα τους οδηγούσαν στους δολοφόνους του Ρήσου ενώ στην πραγματικότητα κάθε νέο βήμα τούς απομάκρυνε²⁶⁷. Η τραγική ειρωνεία αυτών των στίχων τονίζει την ικανότητα του ως ιχνηλάτη και ως δολοπλόκου, οι οποίες τους χαρίζουν την απαραίτητη απόσταση ασφαλείας από τους διώκτες τους ώστε να επιστρέψουν σώοι στο στρατόπεδό τους.

Η διαφορά μεταξύ της τραγωδίας του Ευριπίδη και της ραψωδίας του Ομήρου είναι εμφανής ήδη από την ονομασία τους: η μεν τραγωδία περιστρέφεται γύρω από τον θάνατο του Ρήσου, η δε ραψωδία γύρω από τον θάνατο του Δόλωνα. Η ικανότητα του Οδυσσέα ως ανιχνευτή είναι εμφανής και στα δύο έργα, ενώ με αυτόν τον τρόπο ο Ευριπίδης ρίχνει περισσότερο φως στο επεισόδιο στο οποίο δεν επιμένει τόσο ο Όμηρος. Ουσιαστικά οι δύο ποιητές αλληλοσυμπληρώνουν την δράση των Διομήδη και Οδυσσέα επικεντρώνοντας σε διαφορετικό αντίπαλό τους ο καθένας. Στην ραψωδία ο βασιλιάς της Ιθάκης αντιλαμβάνεται εγκαίρως την παρουσία του Δόλωνα και ανατρέπει τις φιλοδοξίες των Τρώων για κατασκοπευτική²⁶⁸. Μαζί με τον Διομήδη τού στήνουν ενέδρα, τον αιχμαλωτίζουν και συνεχίζουν την αποστολή τους. Η επιλογή του να παραμείνει κρυμμένος στην Δολώνεια αποτελεί μέρος μιας στρατιωτικής επιχείρησης η οποία εξελίσσεται νύκτα ακριβώς για αυτόν τον λόγο. Επιπλέον μειονεκτούν αριθμητικά σε σχέση με τους αντιπάλους, επομένως η επιλογή να παραμονεύει τον Δόλωνα και η προσεκτικά σχεδιασμένη επιχείρηση στο στρατόπεδο του Ρήσου αποτελεί μια επιτυχημένη τακτική και δικαιώνεται από την τελική έκβασή της. Σίγουρα απέχει από το ηρωικό επικό πρότυπο, ο επικός ακροατής θα δυσκολευόταν να φανταστεί τον Αχιλλέα κρυμμένο στο σκοτάδι να σκοτώνει κοιμισμένους αντιπάλους και να κλέβει τα άλογά τους. Ο Αχιλλέας είναι ένας γενναίος, ευθύς και ο δεινότερος μαχητής όλων, όμως εκτός από μονοδιάστατος είναι και απών στο συγκεκριμένο σημείο της εκστρατείας καθώς έχει αποσυρθεί από το πεδίο της μάχης. Οι Αχαιοί βρίσκονται σε ένα σημείο που χρειάζονται μια νίκη η οποία θα αναπτρώσει το ηθικό του στρατού και για άλλη μια φορά εν απουσία της επικής ηρωικής μορφής του Αχιλλέα, η πολυδιάστατη μορφή του Οδυσσέα, η οποία δεν περιορίζεται από τα ηρωικά όρια της εποχής, θα δώσει την λύση και θα δεχθεί θερμή υποδοχή

²⁶⁵ Ευριπίδης, *Ρήσος*, 622-23.

²⁶⁶ Ευριπίδης, *Ρήσος*, 565-66, 570, 687-89.

²⁶⁷ Ευριπίδης, *Ρήσος*, 691-92.

²⁶⁸ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Κ, 339-48..

από τους συντρόφους του. Η γενναιότητα του Λαερτιάδη δεν χωράει αμφισβήτηση στην Ιλιάδα, έχει αποδείξει σε αρκετές ραψωδίες ότι δεν υστερεί στην μάχη και δεν διστάζει να πολεμήσει με αξιώσεις²⁶⁹, η στρατιωτική του προσέγγιση στην Δολώνεια αποτελεί μέρος της τακτικής, η οποία απορρέει από τον ορθολογικό και υπολογιστικό τρόπο σκέψης του. Αυτό επιβεβαιώνεται και από την συμμετοχή του Διομήδη ο οποίος δεν αντιτάσσεται στο σχέδιο ενώ δεν διστάζει να εκτελέσει ούτε τον αιχμάλωτο και ανήμπορο Δόλωνα, ούτε τον κοιμώμενο Ρήσο και τους Θράκες συντρόφους του.

Στο ίδιο ακριβώς πλαίσιο εντάσσεται και αιτιολογείται η δράση των δύο ηρώων και η επιλογή τους να παραμένουν κρυμμένοι στην τραγωδία Ρήσος του Ευριπίδη. Αντίθετα ο κρυμμένος Οδυσσέας στις τραγωδίες του Σοφοκλή είναι μια πολύπλοκη περίπτωση μακριά από την αναγκαιότητα μιας νυκτερινής στρατιωτικής επιχείρησης, η οποία ταυτόχρονα έχει σκοπό να αιφνιδιάσει τον εχθρό. Στην αρχή της τραγωδίας Αίαντας, η Αθηνά σχολιάζει την στάση του ήρωα να παραμονεύει έξω από την σκηνή του Τελαμώνιου ως μια συνήθη τακτική του απέναντι στους εχθρούς του²⁷⁰. Ο Οδυσσέας δεν δίνει έκταση στο σχόλιο της θεάς και η στάση του έχει διττό νόημα, είτε δεν θέλει να συγκρουσθεί με την θεά, είτε η σιωπή του επιβεβαιώνει τα λόγια της. Βέβαια ο ήρωας αποδίδει την τωρινή του στάση να καιροφυλακτεί έξω από την σκηνή του Αίαντα στο γεγονός ότι, αν και τα στοιχεία τον οδήγησαν εκεί, εκείνος διατηρεί τις αμφιβολίες του για την ενοχή του Τελαμώνιου. Ο μοναδικός τρόπος να επιβεβαιώσει τα καταδικαστικά στοιχεία εναντίον του Αίαντα είναι να δει ο ίδιος αδιάσειστες αποδείξεις των πράξεών του²⁷¹. Αυτός ο συλλογισμός του ήρωα είναι δίκαιος, ειδικά αν αναλογισθεί κάποιος ότι πρόκειται για έναν εχθρό του. Σε αντίθεση με την στάση του απέναντι στον Παλαμήδη που σκηνοθέτησε την καταδίκη του, σε αυτούς τους στίχους ο Οδυσσέας εμφανίζεται να μην επιθυμεί την άδικη καταδίκη του επίσης αντιπάλου του, Αίαντα. Τελικά η θεά θα του αποκαλύψει ότι οι υποψίες του είναι βάσιμες και ότι ο Τελαμώνιος είναι ένοχος²⁷². Μάλιστα τον καλεί εκτός της σκηνής του ώστε με την μεθόδευση των λόγων του, ο Οδυσσέας να παρακολουθήσει την εκ μέρους του Αίαντα ομολογία χωρίς καμία μεταμέλεια για όσα του καταλογίζονται²⁷³.

Πριν την έξοδο του Αίαντα έχει προηγηθεί μια άκρως ενδιαφέρουσα στιχομυθία μεταξύ Αθηνάς και Οδυσσέα, με τον τελευταίο να την παρακινεί να μην οδηγήσει τον ύποπτο εκτός

²⁶⁹ Στο σύνολο της έκτασης της Ιλιάδας σκοτώνει είκοσι Τρώες, διόλου ευκαταφρόνητος απολογισμός έως τον τραυματισμό του και την απόσυρσή του από το μέτωπο. Κακριδής 1986, 5, 38.

²⁷⁰ «Αἰὲ μὲν, ὦ παῖ Λαρτίου, δέδορκα σε πεῖράν τιν' ἐχθρῶν ἀρπάσαι θηρώμενον» Σοφοκλής, *Αίας*, 1-2.

²⁷¹ Σοφοκλής, *Αίας*, 21-24.

²⁷² Σοφοκλής, *Αίας*, 39.

²⁷³ Σοφοκλής, *Αίας*, 96, 98, 100, 105-106, 110,

σκηνής²⁷⁴. Ο Λαερτιάδης επιμένει να μην εμφανισθεί και εδώ γεννάται η εύλογη απορία αν τίθεται θέμα δειλίας. Μάλιστα συνδέεται με το γεγονός ότι παραμένει σε απόσταση ασφαλείας παρακολουθώντας τον τόπο του εγκλήματος και επιλέγει να μην παρουσιασθεί στον Αίαντα και να τον συλλάβει επ' αυτοφώρω. Την απορία αυτή εκφράζει η ίδια η Αθηνά προς τον αγαπημένο της θνητό²⁷⁵. Αρχικά αποφεύγει να απαντήσει και στην συνέχεια δικαιολογεί την απροθυμία της συνάντησής του με τον Αίαντα επειδή ο τελευταίος είναι παράφρων²⁷⁶. Ο Οδυσσέας, ειδικά στην τραγωδία, είναι ο ήρωας ο οποίος σύμφωνα με τα σχόλια των υπόλοιπων προσώπων διαθέτει μια εξαιρετική ρητορική ικανότητα στον λόγο του. Η ρητορική του τον βοηθά να αντιμετωπίζει τους αντιπάλους του και τελικά να υπερισχύει, όμως η βάση της ρητορικής είναι να ξετυλίγει επιχειρήματα και τεχνάσματα τα οποία απευθύνονται στην λογική του αποδέκτη. Ο Αίαντας έχει απωλέσει αυτήν την λογική σκέψη και μαζί ο Οδυσσέας απώλεσε την δυνατότητα να επικρατήσει σε μια αναμέτρηση μαζί του. Βέβαια σύμφωνα με την Ιλιάδα ο Οδυσσέας δεν δειλίασε ποτέ μπροστά στον κίνδυνο της μάχης ακόμη και όταν αντιλαμβανόταν ότι το τέλος μπορεί να πλησίαζε, ενώ έδειξε αξιοσημείωτη επιμονή και σωματική ρώμη στην πάλη με τον σώφρονα Αίαντα. Όμως στην εισαγωγή της τραγωδίας μια επικείμενη σύγκρουσή τους δεν θα είχε διαιτητή τον Αχιλλέα και σίγουρα θα ήταν έως εσχάτων, επομένως ο παραλληλισμός δεν δύναται να είναι απόλυτος. Το ενδεχόμενο η άρνηση του να κρύβει την επιθυμία του να μην αντικρύσει τον Αίαντα εξευτελισμένο από τον θεϊκό δόλο δεν αποκλείεται, όμως μοιάζει πρόωρο σε αυτούς τους στίχους.

Ο Οδυσσέας έχει αναλάβει τον ρόλο ενός αστυνομικού ο οποίος επιθυμεί την εξιχνίαση ενός εγκλήματος, επομένως η αρχική του επιλογή να παραμείνει κρυμμένος στους πρώτους στίχους θεωρείται μέρος του *modus operandi* του. Στην συνέχεια όμως επιμένει να παραμείνει υπό την προστασία της Αθηνάς η οποία τον προφυλάσσει από την τυφλή μανία και το μένος του Αίαντα. Πίσω από τον δισταγμό του να τον αντιμετωπίσει υπάρχει η απροθυμία του να αντικρύσει τον εχθρό του σε μια τέτοια κατάσταση, όμως το μεγαλύτερο μέρος πρέπει να αποδοθεί σε φόβο. Αυτό υπογραμμίζεται όταν η Αθηνά αν και του επιβεβαιώνει ότι η θεϊκή παρέμβαση της δεν επιτρέπει στον Αίαντα να τον δει, ο Οδυσσέας επιμένει να διατηρήσει την θέση του μακριά από εκείνον²⁷⁷. Η εναρκτήρια εικόνα του αστυνομικού, ο οποίος έστω και με την κάλυψη της θεάς έχει την δυνατότητα να εξετάσει καλύτερα τον τόπο του εγκλήματος και τον ένοχο, αποδομείται μπροστά στην επαναλαμβανόμενη άρνησή του. Σε αντίθεση με τον

²⁷⁴ Σοφοκλής, *Αίας*, 74, 76, 80.

²⁷⁵ «Οὐ σῖγ' ἀνέξῃ μηδὲ δειλίαν ἀρή;» Σοφοκλής, *Αίας*, 75.

²⁷⁶ «Φρονοῦντα γάρ νιν οὐκ ἂν ἐξέστην ὄκνη.» Σοφοκλής, *Αίας*, 82.

²⁷⁷ Σοφοκλής, *Αίας*, 88.

επικό του χαρακτήρα, ο ήρωας της τραγωδίας συγκαλυμμένα, όπως ακριβώς και η θέση του, εκφράζει μια δειλία μπροστά στον αιματοβαμμένο Αίαντα. Το σχέδιο του να παρατηρεί εξ αποστάσεως αποτελεί μέρος της ορθολογιστικής σκέψης του, όπως και η επιλογή του να αποφύγει την σύγκρουση με τον Αίαντα. Συνεχίζει κρυμμένος επειδή δεν θέλει να δώσει έκταση στην σύγκρουση και προτιμά να μεταφέρει την ετυμηγορία του στο στρατόπεδο των Αχαιών ώστε να δράσουν εκείνοι ως δικαστές και εκτελεστές²⁷⁸. Ο Αίαντας βέβαια τους πρόλαβε, δικάζοντας και καταδικάζοντας τον εαυτό του. Ο Οδυσσέας δεν μπορούσε να προβλέψει την αυτοκτονία του Τελαμώνιου, όμως μπορούσε να προβλέψει το αποτέλεσμα της σύγκρουσής τους. Αυτή είναι η βασική αιτία της απροθυμίας του σε αντίθεση με την Ιλιάδα που ο Οδυσσέας δεν διστάζει να τον προκαλέσει στην πάλη.

Ο Όμηρος εμφανίζει τον βασιλιά της Ιθάκης να μην υστερεί ιδιαίτερα, και πάντα να προσπαθεί να αποδείξει την ανδρεία του σύμφωνα με τα πρότυπα της εποχής. Ο Σοφοκλής παρουσιάζει τους ήρωές του ρεαλιστικούς σε ένα περισσότερο εξειδικευμένο κοινό σε σχέση με το αντίστοιχο του επικού ποιητή²⁷⁹, με αποτέλεσμα η σύνεση του Οδυσσέα να μην του επιτρέπει να πολεμήσει μια μάταιη μάχη σώμα με σώμα, ειδικά όταν η ρητορική του ικανότητα είναι εξουδετερωμένη λόγω της παραφροσύνης και του μίσους του Αίαντα. Ο Οδυσσέας στην τραγωδία Αίαντας παρουσιάζεται ως μια ισορροπημένη προσωπικότητα και η απόφασή του να είναι κρυμμένος οφείλεται εν μέρει στη σύνεσή του και εν μέρει στο φόβου μιας επικείμενης θανατηφόρας σύγκρουσης με τον εχθρό του.

Ο Σοφοκλής μισό αιώνα μετά την διδασκαλία της τραγωδίας Αίαντας παρουσιάζει έναν κατά πολύ διαφορετικό Οδυσσέα στο έργο του Φιλοκτήτης, που αποτελεί την μοναδική σωζόμενη απεικόνιση του ήρωα η οποία είναι σε τόσο απόλυτο βαθμό μοχθηρή²⁸⁰. Ο Σοφοκλής παρουσίασε τον Οδυσσέα να μην διστάζει να εμφανιστεί στον Φιλοκτήτη σε αντίθεση με τον Ευριπίδη, ο οποίος παρουσίασε τον Οδυσσέα μεταμορφωμένο με την βοήθεια της Αθηνάς²⁸¹. Ο ήρωας στον Σοφοκλή, όπως και στο προηγούμενο έργο του, εμφανίζεται να είναι κρυμμένος και να συνομιλεί με ένα πρόσωπο φιλικά προσκείμενο σε αυτόν σχετικά με έναν εχθρό τον οποίο παραμονεύει. Ο Νεοπτόλεμος ακολουθεί τις οδηγίες του κρυμμένου Οδυσσέα ανιχνεύοντας την πρόχειρη κατοικία του Φιλοκτήτη²⁸². Ο Λαερτιάδης αιτιολογεί την στάση

²⁷⁸ Σοφοκλής, *Αίας*, 149.

²⁷⁹ «Ο Όμηρος συνέθετε για ένα ακροατήριο που δεν ήξερε άλλη μορφή υψηλής ποίησης από το έπος. Προόριζε το ποίημά του για να ακουστεί και όχι για να διαβαστεί ή να μελετηθεί στις λεπτομέρειές του, η κοινωνία του, μολονότι καθόλου πρωτόγονη, ήταν σχετικά απλοϊκή.» αναφέρει ο Rose 1980, 252.

²⁸⁰ Stanford 1963, 110.

²⁸¹ Μαρκαντωνάτος 1990, 208.

²⁸² Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 15-25, 40-47.

του να μην εμφανιστεί στον Φιλοκτήτη καθώς γνωρίζει το μένος²⁸³ που τρέφει για το πρόσωπό του ο τελευταίος, αφού τον θεωρεί υπεύθυνο της εγκατάλειψής του. Η διστακτικότητά του να αντιμετωπίσει τον Φιλοκτήτη οφείλεται σε δύο λόγους, οι οποίοι πηγάζουν από την αρνητική προδιάθεση του εγκαταλειμμένου συντρόφου απέναντί του. Αυτή η στάση του Φιλοκτήτη έχει ως λογικό επακόλουθο να εξουδετερώνει το ισχυρό πλεονέκτημα του Οδυσσέα δηλαδή την επίδραση των λόγων του, ενώ στην κυριολεξία οπλίζει το πλεονέκτημα του ίδιου, δηλαδή την ικανότητά του ως τοξότη. Η ζωή του Οδυσσέα απειλείται ξανά από εχθρό του και είναι πάλι σε μειονεκτική θέση, καθώς μια επικείμενη μονομαχία δεν φαίνεται να έχει αίσιο τέλος για εκείνον. Εμφανίζεται μπροστά στον Φιλοκτήτη μόνο όταν εκείνος είναι άοπλος και στο έλεός τους, ενώ δείχνει μια ασπλαχνία και υπεροψία ξετυλίγοντας το εκβιαστικό του σχέδιο για την επαναφορά του στην Τροία²⁸⁴. Μια στάση την οποία δεν είχε το θάρρος να κρατήσει όσο ο Φιλοκτήτης κρατούσε το τόξο στα χέρια του. Σε αυτό το έργο όμως ο Οδυσσέας δεν κρύβει μόνο την φυσική του παρουσία πίσω από το σκηνικό, κρύβει και τις πραγματικές του σκέψεις και βλέψεις πίσω από τον Νεοπτόλεμο²⁸⁵. Αυτή του η επιλογή είναι τόσο καταδικαστέα, όσο και η σκληρή, σχεδόν απάνθρωπη, στάση του απέναντι στον Φιλοκτήτη. Ο πραγματολογικός του συλλογισμός τον οδηγεί να κρύβει το σώμα του από τον δεινό τοξότη ώστε να μην γίνει στόχος του. Αν και απομακρύνεται από το ηρωικό ιδεώδες αιτιολογείται ως μια εντελώς ανθρώπινη κίνηση.

Αυτό το οποίο δεν αιτιολογείται είναι να κρύβεται πίσω από τον νεαρό Νεοπτόλεμο, να τον χρησιμοποιεί και να τον θέτει σε πιθανό κίνδυνο, ενώ εκείνος παρακολουθεί κρυμμένος από απόσταση ασφαλείας. Η στάση του μαρτυρεί εκτός από δόλο και δειλία. Μάλιστα αυτή θα φθάσει σε κλιμάκωση όταν οι κενές απειλές του προς τον Νεοπτόλεμο απαντώνται και εκείνος οδηγείται σε αποχώρηση²⁸⁶. Κατά την φυγή του, προειδοποιεί τον γιό του Αχιλλέα ότι θα ενημερώσει το στράτευμα για την στάση του και τελευταία φορά στο έργο επιλέγει να καλύψει την δειλία του πίσω από άλλους ισχυρότερους από εκείνον. Ουσιαστικά σε αυτό το σημείο ολοκληρώνει έναν κύκλο όπου κρύβεται σωματικά και πνευματικά. Αρχικά καλύπτει την συμμετοχή του στην εγκατάλειψη του Φιλοκτήτη πίσω από τις εντολές των Ατρείδων, συνεχίζει κρύβοντας σώμα και προθέσεις πίσω από τον Νεοπτόλεμο και τέλος επιλέγει να καλύψει την αποχώρησή του πίσω από την ισχύ του στρατεύματος²⁸⁷. Αυτή του η στάση να βρίσκεται κρυμμένος πίσω από το στράτευμα και να κινεί τα νήματα παρακολουθώντας, είναι

²⁸³ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 47.

²⁸⁴ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 1049-62.

²⁸⁵ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 100-29, 971-72. Stanford 1963, 108.

²⁸⁶ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 1256, 1259-62. Stanford 1963, 109.

²⁸⁷ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 5-7, 54-85, 1293-94. Calder 1971, *12*, 2, 163-64.

ιδιαίτερα έντονη στην τραγωδία *Ιφιγένεια εν Αυλίδι* του Ευριπίδη. Τονίζεται μέσα από το σκηνοθετικό τέχνασμα της φυσικής απουσίας του Οδυσσέα, ενώ δίνει την αίσθηση ότι παρακολουθεί τις κινήσεις των υπολοίπων προσώπων προετοιμάζοντας την επόμενη του κίνηση. Σύμφωνα με τους Ατρείδες κρύβει την υπέρμετρη φιλοδοξία του πίσω από το πλανεμένο στράτευμα, το οποίο κατευθύνει κατά βούληση μέσω των λόγων του.

Το θέμα του κρυμμένου Οδυσσέα στην *Ιλιάδα* απέχει πολύ από το αντίστοιχο στην τραγωδία. Ο μοναδικός κοινός άξονας βρίσκεται στην τραγωδία *Ρήσος* όπου η αναγκαιότητα της στρατιωτικής επιχείρησης ταυτίζει αυτήν την στρατηγικής φύσης επιλογή. Ο Όμηρος σε αυτήν την αποστολή παρουσιάζει τους δύο προστατευόμενους και συμπαθείς στην Αθηνά ήρωες, Οδυσσέα και Διομήδη. Είτε είναι παρέμβαση του επικού ποιητή, είτε προέρχεται από τον γνήσιο μύθο, η επιλογή τους είναι συμβολική. Αποτελούν τους εκλεκτούς της θεάς της σοφίας και του πολέμου, επομένως είναι η θνητή προέκταση της ικανότητάς της όχι μόνο στην μάχη αλλά στην πονηριά. Βέβαια ο δεσμός της Αθηνάς με τον Οδυσσέα και στα δύο έπη είναι περισσότερο στενός από όσο με τον Διομήδη, για αυτό και η δράση του Λαερτιάδη περιέχει περισσότερα χαρακτηριστικά της θεάς. Αυτό αποτελεί το σημείο κλειδί για την παρουσίαση του ήρωα αρχικά στην *Ιλιάδα* και κατ' επέκταση στην τραγωδία να κρύβεται. Αυτός ο σχεδόν αντηρωικός ρόλος αποδίδεται από τους ποιητές στον Οδυσσέα και πλαισιώνει ιδανικά τον χαρακτήρα του. Στην *Ιλιάδα* αποτελεί έναν γενναίο ήρωα του οποίου η ορθολογική σκέψη τον οδηγεί να ισορροπεί επικίνδυνα στα όρια της δειλίας, ειδικά όταν έρχεται αντιμέτωπος με το ηρωικό ιδεώδες το οποίο αντιπροσωπεύει ο Αχιλλέας. Η τάση του να κρύβει το σώμα του και τις σκέψεις του εξελίσσεται σε εξαιρετικό βαθμό στην Οδύσεια. Σε αυτό το έπος ο ήρωας ουκ ολίγες φορές μεταμφιέζει το σώμα του και πλέον μετατρέπει τις σκέψεις και προθέσεις του, εντελώς άορατες στα πρόσωπα γύρω του. Αυτή η τακτική του είναι εμφανής στο σατυρικό δράμα *Κύκλωψ*, το οποίο ακολουθεί αρκετά πιστά τον Ομηρικό Οδυσσέα σε διάθεση και αντιδράσεις²⁸⁸. Χαρακτηριστικό είναι το επεισόδιο που ο ήρωας συστήνεται ως «Κανέννας» και παριστάνει καθ' όλη την διάρκεια του έργου ένα ανύπαρκτο πρόσωπο έως την περίφημη στιγμή της αποκάλυψής του ως νικητή πλέον²⁸⁹. Η μοναδική του μεταμφίεση στην τραγωδία σώζεται στα σπαράγματα του Οδυσσέα *Μαινόμενου* όπου μεταμφιέζεται και υποκρίνεται τον παράφρονα έχοντας τον αντηρωικό σκοπό να αποφύγει την στρατολόγησή του στην Τρωική εκστρατεία²⁹⁰. Στην συγκεκριμένη περίπτωση η επιλογή του να «κρυφθεί» δεν εκφράζει δειλία για κάποιον αντίπαλό του, ούτε για την επικείμενη εκστρατεία αλλά εκφράζει έναν ιδιαίτερο

²⁸⁸ Ευριπίδης, *Κύκλωψ*, 549, 689-90, 692-95

²⁸⁹ Ευριπίδης, *Κύκλωψ*, 549, 689-90

²⁹⁰ Sophocles 1917, *The Fragments of Sophocles*, 2, 115.

φόβο. Αυτός ο φόβος, και κατ' επέκταση ο πόνος του αποχωρισμού από την Ιθάκη και τα αγαπημένα του πρόσωπα για είκοσι έτη, βρίσκονται πίσω από την μεταμφίεσή του²⁹¹. Δυστυχώς για εκείνον ο Παλαμήδης αντιλήφθηκε το τέχνασμά του και χρησιμοποίησε για να το αντιμετωπίσει έναν άλλο φόβο του Οδυσσέα, εκείνον για την ζωή του βρέφους Τηλέμαχου. Σε αυτήν την τραγωδία οι κρυμμένες του προθέσεις σίγουρα τον έκαναν περισσότερο συμπαθή στο κοινό του Σοφοκλή καθώς εύκολα το ανδρικό κοινό θα ταυτιζόταν με την αντανακλαστική πατρική αντίδραση προς τον μοναχογιό του. Οι ενέργειές του εντάσσονται στο πλαίσιο του χαρακτήρα του που τον θέλουν δολοπλόκο και μάλιστα στην συγκεκριμένη τραγωδία δεν διστάζει να υποδυθεί τον εξευτελιστικό, σχεδόν γελοίο ρόλο ενός παράφρονα. Παρόμοιου τύπου ντροπιαστικές μεταμφιέσεις με την μορφή επαίτη κάνει τόσο στα κύκλια έπη όπως και στην Οδύσσεια. Η αξιοσημείωτη διαφορά στην τραγωδία του Σοφοκλή είναι ότι δεν καλύπτει καμία δειλία προς κάποιον αντίπαλο αλλά την αγάπη του για τον καπνό της οικίας του και τον έντονο δεσμό με την οικογένειά του²⁹².

Στις σωζόμενες τραγωδίες ο Σοφοκλής δίνει έναν τόνο φόβου και δειλίας στον ήρωα απέναντι στον Αίαντα, ενώ στον Φιλοκτήτη είναι αδιαμφισβήτητα και τα δύο. Μάλιστα στον τελευταίο αποκτά ιδιαίτερη σημασία καθώς μπροστά του έχει έναν αποκαμωμένο από την εγκατάλειψη και τις κακουχίες αντίπαλο. Άλλη μια ομοιότητα στις δύο τραγωδίες είναι ότι ο Οδυσσέας κρύβεται όχι μόνο σωματικά αλλά και από το μερίδιο ευθύνης το οποίο του αναλογεί για την κατάπτωσή τους. Η διαφορά εντοπίζεται στο ότι ο ισορροπημένος Οδυσσέας συμπονά τον Αίαντα και μάχεται για να διορθώσει ό,τι δύναται σε αντίθεση με τον μοχθηρό Οδυσσέα, ο οποίος είναι αμετανόητος, ψυχρός και απόλυτα κυνικός μπροστά στον Φιλοκτήτη²⁹³. Ο Σοφοκλής βέβαια αποδίδει αυτήν την εκ διαμέτρου αντίθετη απεικόνιση του ήρωα της Ιλιάδας στις τραγωδίες του όχι με σκοπό να πλήξει την φήμη του ήρωα αλλά για να πληγώσει τους υπαίτιους της πολιτικής και κοινωνικής κατάπτωσης της Αθήνας της εποχής του. Το κοινό του ως τελικοί αποδέκτες του μηνύματός του όφειλε να συσχετίσει την αρνητική στάση του ήρωα με εκείνους, οι οποίοι ακολουθούσαν αυτές τις κεκαλυμμένες μεθόδους για να το χειραγωγούν προς προσωπικό όφελός τους.

Το θέμα του κρυμμένου Οδυσσέα αποτελεί την αναμενόμενη κατάληξη από έναν τυπικό πονηρό μυθολογικό ήρωα, ο οποίος με ευκολία κρύβει περίτεχνα τις σκέψεις και προθέσεις του, επομένως ακόμη ευκολότερα θα κρύψει το σώμα του από την όποια απειλή. Βέβαια ο κρυμμένος Οδυσσέας μαζί με το εξίσου αφανές σχέδιό του εντός του Δούρειου Ίππου

²⁹¹ Sophocles 1917, *The Fragments of Sophocles*, 2, 115.

²⁹² Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 289-98. Stanford 1963, 50, 82-83

²⁹³ Stanford 1963, 28.

είναι η αιτία που επιτέλους κυριεύθηκε η Τροία και χάρισε την πολυπόθητη νίκη στους Αχαιούς²⁹⁴. Ατυχώς για την υστεροφημία του ήρωα κατά την περίοδο της έξαρσης της δραματουργίας, η ιδιότητά του να κρύβει σώμα και σκέψη ήταν ιδανική για τους τραγικούς ώστε να καυτηριάσουν αρνητικές συμπεριφορές της εποχής τους επί σκηνής. Πολλοί από το κοινό τους, αν και θα κατέκριναν την στάση του Οδυσσέα στα έργα, ήταν όμοιοί του σύμφωνα με τον Σωκράτη²⁹⁵. Ο φιλόσοφος καταδικάστηκε στην εσχάτη των ποινών και παρομοίασε τον εαυτό του με τον Παλαμήδη όταν ο τελευταίος εκτελέστηκε αδίκως λόγω της πλεκτάνης του Οδυσσέα εναντίον του²⁹⁶. Μάλιστα ο Σωκράτης καταδικάστηκε για το αδίκημα της διαφθοράς των νέων Αθηναίων, θυμίζοντας την κατηγορία του Οδυσσέα για διαφθορά του Νεοπτόλεμου στην τραγωδία Φιλοκτήτης. Αν ο Σωκράτης ήταν ο Παλαμήδης, τότε οι δικαστές του ήταν εφάμιλλοι του πανούργου Οδυσσέα και στην καταδίκη του έκρυψαν τεχνηέντως τις πραγματικές τους προθέσεις. Άραγε πόσοι Αθηναίοι από το κοινό των τραγωδιών θα υιοθετούσαν μια παρόμοια συμπεριφορά με εκείνη του Οδυσσέα και θα συμμετείχαν στην καταδίκη του φιλοσόφου το 399 π.Χ.; Βέβαια οι Αθηναίοι διέκριναν αρκετά χαρακτηριστικά του Οδυσσέα στον Σωκράτη και κανένα του Παλαμήδη σε εκείνον. Αν και τα τραγικά πρόσωπα είναι ίδια, τελικά η απόδοση των ρόλων τους εναλλάσσεται στην συγκεκριμένη περίπτωση ανάλογα με την οπτική γωνία από το εδώλιο του καθενός.

Το κίνητρο του Οδυσσέα

Ένα από τα επίθετα τα οποία χρησιμοποιεί ο Όμηρος για τον Οδυσσέα είναι πολυμήχανος, όμως με βάση την αναδίπλωση της προσωπικότητάς του και την ανάλυση των πράξεων του έχει την δυνατότητα να διεκδικήσει και το επίθετο πολυδιάστατος. Ο ήρωας σε Ιλιάδα και τραγωδία έχει συμμετοχή σε κρίσιμα επεισόδια και εκτός από την σύνεση και τον δόλο επιδεικνύει μια έντονη αποφασιστικότητα να επιτύχει τον εκάστοτε σκοπό του. Δεν διστάζει να χρησιμοποιήσει θεμιτά και αθέμιτα μέσα, ενώ είναι έτοιμος να παραμείνει στο ηρωικό ιδεώδες ή να αποδεχθεί την παρέκκλιση από αυτό. Ουσιαστικά επικεντρώνεται στον στόχο του αδιαφορώντας για τον τρόπο με τον οποίο θα τον επιτύχει. Αυτή η μοναδική ιδιότητα του Οδυσσέα τού χαρίζει την χαρακτηριστική του ευελιξία και ένα εύρος κινήσεων που πραγματικά τον καθιστούν μοναδικό σε τραγωδία και Ιλιάδα²⁹⁷. Φυσικά αυτή η ρευστότητα

²⁹⁴ Κακριδής 1986, 5, 138-52.

²⁹⁵ Stanford 1963, 96.

²⁹⁶ Stanford 1963, 96.

²⁹⁷ Stanford 1963, 7, 244-45.

του αποδίδεται στην ευφυΐα του, όμως σε τι αποδίδεται αυτή η αποφασιστικότητά που τον συνοδεύει; Ποιο είναι το πλέγμα από κίνητρα τα οποία τον ωθούν σε κάθε περίπτωση στην Ιλιάδα και στην τραγωδία και κατά πόσο είναι όμοια;

Ο Όμηρος αποδίδει το επίθετο πολύβουλος στον ήρωα στην Ιλιάδα²⁹⁸, το οποίο χαρακτηρίζει την δράση του σε Οδύσσεια και τραγωδία αντίστοιχα. Η διαφορά της δράσης του μεταξύ των δύο λογοτεχνικών ειδών εντοπίζεται στο ότι συνήθως στην τραγωδία ο Οδυσσεύς περιστρέφεται γύρω από ένα συμβάν ενώ σε ένα έργο όπως η Ιλιάδα με τόσο μεγάλη έκταση είναι αναμενόμενο να συμμετέχει σε ποικίλου τύπου περιστατικά. Με σκοπό να γίνει περισσότερο ευδιάκριτη και στοχευμένη η ανάλυση των κινήτρων του ήρωα, η ευρεία δράση του πρέπει να ομαδοποιηθεί ανάλογα με το είδος της. Ο πρώτος διαχωρισμός αφορά τις ενέργειές του οι οποίες γίνονται καθ' υπόδειξη των Ατρείδων και ο δεύτερος για τις αντίστοιχες οι οποίες γίνονται κατ' απαίτηση των θεών και συγκεκριμένα της Αθηνάς. Στην συνέχεια τις πράξεις του οι οποίες έχουν καθαρά συμβουλευτικό χαρακτήρα και ακολουθεί η στάση του στην μάχη η οποία καθορίζεται από το πολεμικό ηρωικό καθήκον του προς την παράταξη των Αχαιών.

Στον Οδυσσεύα ανατίθενται από την διοίκηση των Αχαιών αποστολές μείζονος αλλά και ελάσσονος σημασίας²⁹⁹. Χωρίς να διαμαρτύρεται τις αναλαμβάνει και τις περισσότερες φορές τις διεκπεραιώνει με επιτυχία. Εκείνες οι οποίες ξεχωρίζουν λόγω της σημασίας τους, είναι οι συμμετοχές του στην πρεσβεία για την διαπραγμάτευση της παράδοσης της Ελένης από τους Τρώες και στην πρεσβεία με σκοπό την επιστροφή του Αχιλλέα στην μάχη³⁰⁰. Αν και σε καμία από τις δύο δεν επιτυγχάνει, σίγουρα προσπάθησε ειλικρινά με όλη την ρητορική του δεινότητα. Μάλιστα στην διαπραγμάτευση στα μάτια των Τρώων, ήταν εκείνος ο οποίος φάνηκε να αριστεύει και όχι ο παρατημένος σύζυγος της Ελένης, Μενέλαος³⁰¹. Σίγουρα ξεχωρίζει και στις δύο περιπτώσεις εξαιτίας της ευχέρειάς του στον λόγο, όμως υπηρετεί δύο διαφορετικούς στόχους με τον ίδιο ζήλο και αυτό υποδηλώνει κάτι βαθύτερο. Στην πρώτη διαπραγμάτευση ο Οδυσσεύς ρητορεύει υπέρ μιας ειρηνικής έκβασης ενώ στην δεύτερη υπέρ μιας ενίσχυσης της πολεμικής λύσης. Βέβαια η δεύτερη διαπραγμάτευση συμβαίνει επειδή απέτυχε η πρώτη, όμως ο σκοπός του ήρωα και στις δύο δεν είναι άλλος από την νίκη των Αχαιών³⁰². Ο πολυμήχανος ήρωας δεν δίνει τις μάχες του για τους Αχαιούς μόνο μέσω λόγων αλλά και πράξεων.

²⁹⁸ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Δ, 329.

²⁹⁹ Lesky 1985, 419.

³⁰⁰ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Γ, 204-24, Λ, 140.

³⁰¹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Γ, 213-24.

³⁰² Κακριδή 1988, 66.

Όταν ο Νέστορας δίνει στον Διομήδη την ελευθερία επιλογής συντρόφου για την νυκτερινή επιχείρηση, εκείνος επιλέγει τον Οδυσσέα³⁰³ και εκείνος με την σειρά του καταστρώνει και εκτελεί το σχέδιό της με απόλυτη επιτυχία³⁰⁴. Μάλιστα μετά την επιστροφή του και καθώς εξιστορεί με έναν τόνο υπερηφάνειας και ικανοποίησης την εξέλιξη της δράσης τους, διατηρεί την μετριοφροσύνη του χωρίς καμία έπαρση και φροντίζει μέσω θυσιαστικού τελετουργικού να αποδώσει τις ευχαριστίες του στην θεά Αθηνά³⁰⁵. Ομοίως φέρνει εις πέρας πράξεις ελάσσονος σημασίας, για τις οποίες ο Όμηρος ακριβώς λόγω της περιορισμένης σημασίας τους δεν επιμένει στην περιγραφή τους. Σε αυτές εντάσσεται η θέση του ως επικεφαλής της εκατόμβης προς τον Χρύση για την ανάκληση του λοιμού από τον Απόλλωνα³⁰⁶, η επιτυχία της οποίας είναι δεδομένη εφόσον τα αιτήματα θεού και ιερέα ικανοποιούνται. Η συμμετοχή του μοιάζει περισσότερο διαδικαστική, αποτελεί όμως και εγγύηση για το ότι η ελάχιστη πιθανότητα αποτυχίας της εκμηδενίζεται³⁰⁷. Τέλος όταν είναι πλέον τραυματισμένος και δεν δύναται να συμμετέχει στις συγκρούσεις, μαζί με τους υπόλοιπους τραυματίες βασιλείς αρματώνουν με όπλα και πανοπλία τους στρατιώτες εμψυχώνοντάς τους για την συνέχεια της μάχης³⁰⁸.

Ο τραυματισμός ο οποίος τον οδηγεί σε μια ακούσια απόσυρση από την μάχη οφείλεται στην γενναία δράση του στις συγκρούσεις με τους Τρώες³⁰⁹. Ο Οδυσσέας συμμετέχει στις μάχες στις ραψωδίες Δ, Ζ, Λ και μετά τις πληγές τις οποίες δέχθηκε στην τελευταία εμφανίζεται θλιμμένος στην ραψωδία Ξ που πλέον δεν δύναται να συνεισφέρει στον αγώνα³¹⁰. Αν και υπάρχουν μομφές για την γενναιότητα του στις ραψωδίες Δ και Θ, δεν επιβεβαιώνονται, με αποτέλεσμα να μην αμαυρώνουν την συνολική του προσφορά στις μάχες. Ο ήρωας πολεμά καθώς τον ωθεί το στρατιωτικό και αριστοκρατικό του καθήκον. Αυτό το οποίο απουσιάζει σε σχέση με άλλους Αχαιούς ήρωες είναι η παθιασμένη διάκριση στην μάχη. Σε αντίθεση με τους Αχιλλέα, Πάτροκλο, Αίαντα και Διομήδη, ο βασιλιάς της Ιθάκης δεν υπερβάλλει τις δυνάμεις του στην μάχη ούτε μετρά τα πτώματα των αντιπάλων του συμμετέχοντας στον αριστοκρατικό ανταγωνισμό μεταξύ των ηρώων. Η διάκριση και η κενόδοξη φιλοδοξία απουσιάζουν από τον πυρήνα των κινήτρων του Οδυσσέα³¹¹ και αυτό επιβεβαιώνεται από τις ελάσσονος σημασίας

³⁰³ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Κ, 241-47.

³⁰⁴ Stanford 1963, 15.

³⁰⁵ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Κ, 569-79. Stanford 1963, 15-16, 28.

³⁰⁶ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Α, 145, 311, 440-45.

³⁰⁷ Κακριδής 1986, 5, 38.

³⁰⁸ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ξ, 380-82.

³⁰⁹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Λ, 322-48, 396-455, 456-89, 661. Κομνηνού - Κακριδή 1978, 112., 150.

³¹⁰ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ξ, 37-38.

³¹¹ Χαρακτηριστικό το σημείο στην Δολώνεια όπου ο Οδυσσέας διακόπτει τις φιλοφρονήσεις του Διομήδη προς το πρόσωπό του, δεν συγκινείται από κολακευτικούς λόγους και προτιμά να προχωρήσουν στην πράξη της κατασκοπείας. Όμηρος, *Ιλιάδα*, Κ, 247-53.

αποστολές τις οποίες αναλαμβάνει. Αποδέχεται ότι του αναθέσουν στην παράταξη και στην μάχη δίχως να νιώθει ότι πρέπει να αναδείξει ή να επιδείξει την ηρωική αριστοκρατική του θέση. Σίγουρα δεν του είναι αδιάφορα όμως δεν αποτελούν τον αυτοσκοπό της δράσης του. Όλες οι προαναφερθείσες πράξεις του είτε μέσω των λόγων, είτε μέσω των πράξεών του έχουν έναν σκοπό την λύση της πολιορκίας και την νίκη των Αχαιών. Ο Οδυσσέας παραμερίζει πιθανά εγωιστικά κίνητρα και επιθυμεί την λύση της πολιορκίας είτε με την παράδοση της Ελένης είτε μέσω της μάχης όπως φαίνεται εντός του λοιπού πλαισίου της Ιλιάδας.

Οι πράξεις του με συμβουλευτικό χαρακτήρα όπως η δυναμική του παρέμβαση στην σύνοδο των Αχαιών υπογραμμίζουν αυτό ακριβώς. Όταν η ηττοπάθεια έχει αρχίσει να κυριεύει τους Αχαιούς πριν καν τους κυριεύσουν οι Τρώες, ο ήρωας νιώθει την ανάγκη να αντιδράσει. Ο Αγαμέμνονας παρουσιάζει μια τάση παραίτησης από την εκστρατεία και ο Οδυσσέας παρεμβαίνει δυναμικά. Τον επιπλήττει και τον επαναφέρει στον μονόδρομο για εκείνον της πτώσης της Τροίας³¹². Το αντιφατικό είναι ότι ο Αγαμέμνονας στρατολόγησε τον Οδυσσέα και ο τελευταίος εμφανίζεται περισσότερο αποφασισμένος για την Τρωική εκστρατεία από τον ίδιο τον αρχιστράτηγο. Δεν επιδιώκει την αποκαθίλωση του Αγαμέμνονα, ούτε την αυτοπροβολή του στην σύνοδο των Αχαιών αλλά την αποβολή της ηττοπάθειας και της απογοήτευσης, οι οποίες θα έδιναν ένα άδοξο τέλος στο δεκαετές εγχείρημά τους.

Στο ίδιο συμβουλευτικό πλαίσιο συμμετέχει σε πράξεις ελάσσοнос σημασίας, όπως ως εγγυητής της δίκαιης μονομαχίας μεταξύ Μενελάου και Πάρη και ως εγγυητής της έντιμης απόδοσης του χρυσού του Αγαμέμνονα προς τον Αχιλλέα. Ομοίως με τις υπόλοιπες ίσης σημασίας καταστάσεις στις οποίες συμμετείχε, τις αναλαμβάνει αν και έχουν περισσότερο διαδικαστικό σκοπό απέχοντας από ηρωικές αριστοκρατικής φύσης δράσεις. Το κοινό τους σημείο είναι ότι επιταχύνουν μια πιθανή επιτυχημένη έκβαση της εκστρατείας. Στην μονομαχία μεταξύ Μενελάου και Πάρη, ο θάνατος κάποιου εκ των δύο θα έδινε τέλος στην πολιορκία ενώ ο Οδυσσέας είναι πιθανό να είχε αντιληφθεί ότι ο βασιλιάς της Σπάρτης υπερτερούσε ως πολεμιστής. Αν και ασήμαντη φαινομενικά η συμβολή του στο επεισόδιο, η καταμέτρηση του χώρου και η εγκυρότητα των λαχών³¹³ ουσιαστικά επιβεβαιώνει ότι αυτό το πλεονέκτημα του Μενελάου δεν θα ισορροπηθεί ή απειληθεί μέσω κάποιου τεχνάσματος των Τρώων. Η αντίστοιχη επικύρωση της απόδοσης του χρυσού προς τον Αχιλλέα επιβεβαιώνει την αναγκαία επιστροφή του τελευταίου στην μάχη και απομακρύνει έναν πιθανό νέο θυμό του προς τον Αγαμέμνονα. Αργότερα στην ίδια ραψωδία ο Οδυσσέας τιθασεύει την δίψα του Αχιλλέα για

³¹² Τον κοιτάζει με ένα ιδιαίτερο βλέμμα «δ' ἄρ' ὑπόδρα ἰδὼν» και στα πρώτα του λόγια αναφέρει «αἰθ' ὄφελλες ἀεικελίου στρατοῦ ἄλλου σημαίνει, μηδ' ἄμμιν ἀνασέμεν» Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ξ, 82, 84-85.

³¹³ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Γ, 314-17.

μάχη και εκδίκηση. Ο Λαερτιάδης στην προτροπή του τελευταίου να ριχθούν στην μάχη προβάλλει τα λογικά επιχειρήματα ότι το στράτευμα χρειάζεται ανάπαυση και σίτιση. Δεν διστάζει να απομακρυνθεί από το ηρωικό ιδεώδες και να αναφερθεί σε κάτι ευτελές, κανείς άλλος ήρωας στην Ιλιάδα δεν αναφέρεται σε αυτά τα δύο. Ο Αχιλλέας δείχνει την αποστροφή του προς τον λόγο του Οδυσσέα, όμως πρέπει να γίνει μια εμβάθυνση στην επιμονή του Οδυσσέα στην θέση του. Η πολεμική αξία του Αχιλλέα δεν επιδέχεται αμφισβήτηση, όμως όσο εκείνος είχε αποσυρθεί στην σκηνή του, οι υπόλοιποι συνέχιζαν την μάχη. Ο Οδυσσέας χρησιμοποιεί έναν διπλωματικό λόγο αποφεύγοντας να θίξει τον Αχιλλέα: του υπενθυμίζει εμμέσως ότι ο στρατός αποτελείται από θνητούς. Σε αυτήν την αντιλογία ο Οδυσσέας δεν υπερασπίζεται την προσωπική του επιθυμία για ανάπαυση και τροφή αλλά την ανάγκη όλου του στρατεύματος. Την στιγμή που η επιστροφή του Αχιλλέα υπόσχεται μια ελπιδοφόρα ανατροπή, ο Οδυσσέας δεν επιθυμεί να διακυβευτεί αυτή η προοπτική από την βεβιασμένη εκδικητική μανία του Πηλείδη. Η παρέμβασή του είναι καίρια, ώστε να εξισορροπήσει την ανάγκη του ενός με τις ανάγκες των πολλών, αφού η νίκη θα έρθει με τον συνδυασμό της συμβολής του Αχιλλέα στην προσπάθεια του υπόλοιπου στρατού. Η συμβουλή του τελικά γίνεται αποδεκτή από τον Αχιλλέα και οι Αχαιοί παραμένουν στην τροχιά της νίκης, καθώς ο πολυμήχανος ήρωας είναι αυτός ο οποίος με την σύνεση και την αποφασιστικότητά του δεν επιτρέπει να απομακρυνθούν επικίνδυνα από αυτήν. Αν και στην τραγωδία ο ήρωας εμφανίζεται να καταδοκεί τους αντιπάλους του, στην Ιλιάδα φαίνεται να παρακολουθεί την εξέλιξη της εκστρατείας και να παρεμβαίνει άλλοτε δυναμικά και άλλοτε αθόρυβα, πάντα με μοναδικό γνώμονα την επιτυχημένη έκβασή της.

Δεν είναι τυχαίο ότι την πρώτη φορά που η απογοήτευση και η ηττοπάθεια εξαπλώνεται στο στράτευμα, οι προσκεείμενοι στους Αχαιούς θεοί επιλέγουν τον Οδυσσέα για να εμψυχώσει την παράταξη. Η Ήρα αντιλαμβάνεται το δυσοίωνο μέλλον πάνω από το στρατόπεδο των Αχαιών και αποφασίζει να παρέμβει αποστέλλοντας την Αθηνά, εκείνη με την σειρά της αναθέτει στον Οδυσσέα να μην επιτρέψει την αποχώρηση του στρατεύματος³¹⁴. Η θεά αναπτρώνει το ηθικό του Οδυσσέα και εκείνος με την σειρά του επιδρά με τον ίδιο τρόπο στην παράταξη των Αχαιών³¹⁵. Ουσιαστικά ο Οδυσσέας μπορεί να μεταφρασθεί ως η αιχμή του δόρατος της θέλησης των Αχαιών για την πτώση της Τροίας. Όταν οι Ατρείδες και ο βασιλιάς της Ιθάκης εμφανίζονται εντελώς απογοητευμένοι, τότε οι θεοί ανησυχούν για την αποχώρηση όλου του στρατεύματος, η εμψύχωση του Οδυσσέα αυτομάτως παρακινεί τους υπόλοιπους να τον ακολουθήσουν. Οι περισσότεροι πείθονται με τα λόγια του, τα οποία προσαρμόζει

³¹⁴ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 156-65. Κακριδή 1978, 29.

³¹⁵ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 172-81.

αναλόγως με τους συνομιλητές του, ενώ δεν διστάζει να χρησιμοποιήσει μέχρι και βία³¹⁶. Η μοναδική φωνή αντίδρασης προς αυτόν είναι του Θερσίτη. Ο Θερσίτης παρουσιάζεται ως ένα απολύτως αρνητικό πρόσωπο στην Ιλιάδα σύμφωνα με την ηθική της αριστοκρατικής περιόδου. Παρουσιάζεται ως παραμορφωμένος, απέχοντας από την τόσο προσφιλή στους Έλληνες εξωτερική ομορφιά, και αυτή η εξωτερική του περιγραφή αντικατοπτρίζει την προσωπικότητά του. Αντιηρωικό ιδεώδες εξωτερικά και εσωτερικά, αποτελεί έναν αποστάτη, ο οποίος διαβάλλει τους Ατρείδες, τον Αχιλλέα και τον Οδυσσέα, ενώ εκείνοι με την σειρά τους τον αποστρέφονται. Στο συγκεκριμένο σημείο δράττει την ευκαιρία να διαβάλλει τους Ατρείδες και να διερωτηθεί για την ματαιότητά της εκστρατείας. Αν και στον σημερινό αναγνώστη τα λεγόμενά του δεν φαντάζουν τόσο παράλογα, σύμφωνα με το κοινό της εποχής του Ομήρου οφείλουν να τιμωρηθούν. Ο ιδανικότερος ήρωας για να εξουδετερώσει το δηλητήριο της ηττοπάθειας πριν μολύνει όλο το στράτευμα, είναι ο Οδυσσέας με την αποφασιστικότητα η οποία τον χαρακτηρίζει σε όλο το έργο για την επιτυχία της εκστρατείας. Ο Λαερτιάδης του επιτίθεται λεκτικά και σωματικά, κυριολεκτικά τον διαπομπεύει μπροστά στο στράτευμα και αποδομεί τον αντίλογό του³¹⁷. Ο Θερσίτης, ο οποίος εν μέρει αντιπροσωπεύει την δειλία και την μικροψυχία, αποχωρεί με κλάματα, εξευτελισμένος από τον Οδυσσέα και το υπόλοιπο στράτευμα, το οποίο παρακολουθούσε και επικροτεί ανεπιφύλακτα την παρέμβαση του τελευταίου³¹⁸. Ο Θερσίτης από το υπόλοιπο μυθολογικό πλαίσιο ήταν γνωστός για το θράσος του, καθώς μια παρόμοιου είδους πράξη του προσβάλλει τον Αχιλλέα³¹⁹. Ο Πηλείδης σε αντίθεση με τον Οδυσσέα δεν περιορίζεται στον προπηλακισμό του αλλά του αφαιρεί την ζωή³²⁰. Έως αυτό το σημείο η μυθολογία επιβεβαιώνει τον Θερσίτη του Ομήρου, όμως αυτό το οποίο τεχνηέντως αποσιωπά ο επικός ποιητής είναι η αριστοκρατική καταγωγή του³²¹. Πιθανό είναι να προβαίνει σε αυτήν με σκοπό να παρουσιάσει την αντίδραση του Οδυσσέα να μοιάζει απολύτως δικαιολογημένη, αφού χωρίς την γνώση της πραγματικής του καταγωγής δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένας κοινός στρατιώτης ο οποίος τολμά να λαιδορεί τους αριστοκράτες. Συμπληρωτικά ο Όμηρος δεν επιθυμούσε να παρουσιάσει έναν αριστοκράτη να εκφράζει μια τόσο απερίφραστα αντιηρωική στάση μπροστά στο εξίσου αριστοκρατικό κοινό του³²². Τελικά αποχωρεί εξευτελισμένος και δεν αναφέρεται ξανά στο

³¹⁶ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 198-211. Κακριδή 1978, 28.

³¹⁷ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 212-69.

³¹⁸ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 272-77..

³¹⁹ Κακριδής 1986, 5, 95, 115-16.

³²⁰ Ο Θερσίτης κατηγορήσε τον Αχιλλέα ότι ήταν ερωτευμένος με την Πενθεσίλεια. Κακριδής 1986, 5, 115-16. Κακριδή 1988, 68.

³²¹ Κακριδή 1988, 68.

³²² Rose 1980, 252.

έπος ενώ ο Οδυσσέας ισχυροποιεί τους Ατρείδες σε μια στιγμή αδυναμίας τους, χωρίς να εκφράζει καμία προσωπική βλέψη να εκμεταλλευθεί την στιγμή, όπως τον παρουσιάζουν στην Ιφιγένεια εν Αυλίδι. Ο ήρωας αναπτέρωσε το ηθικό των Αχαιών με γνώμονα την αφοσίωσή του αρχικά στην θετική έκβαση της εκστρατείας και έπειτα στους Ατρείδες.

Εν κατακλείδι η συνολική δράση του Οδυσσέα στην Ιλιάδα επικεντρώνεται στην νίκη των Αχαιών, κανένας λόγος ή πράξη του δεν αντιτίθεται σε αυτήν παρά μόνο την προωθούν. Μάλιστα ο ρόλος του στην Ιλιάδα σε αυτόν τον τομέα είναι περισσότερο καταλυτικός σε σχέση με άλλους πρωταγωνιστικούς ήρωες. Ο Αγαμέμνονας θέτει την επιθυμία για εξουσία και την ηγεμονική του τάση πάνω από την εκστρατεία. Το αποτέλεσμα είναι ότι οι κάκιστοι χειρισμοί του στην σύγκρουσή του με τον Αχιλλέα οδήγησαν τους Αχαιούς στα πρόθυρα του ολέθρου. Σε παρόμοιο μήκος κύματος κινείται και ο Αχιλλέας έχοντας ως αφετηρία την διαμάχη του με τον Αγαμέμνονα. Ο Πηλείδης θέτει την αριστοκρατική του υπόσταση και υπερηφάνεια σε μεγαλύτερη εκτίμηση όχι μόνο από την επιτυχία της πολιορκίας αλλά και από τις ζωές των συντρόφων του³²³. Η παρουσία του κόστισε πολλές ζωές στους Τρώες και η απουσία του ακόμη περισσότερες στους Αχαιούς. Εκείνος φαίνεται αμετακίνητος και στις δύο περιστάσεις. Τον ενδιαφέρει περισσότερο η προσωπική του ανάδειξη και η εδραίωση της φήμης του ως του ικανότερου πολεμιστή της εποχής του και η ακεραιότητα της αριστοκρατικής του αξιοπρέπειας³²⁴. Στον Αχιλλέα σημαντικότερο κίνητρο αποτελεί η εκδίκηση, αυτή είναι η οποία τον οδηγεί να αποσυρθεί από το μέτωπο και η ίδια τον αναγκάζει να επιστρέψει, η μεταβλητή είναι το πρόσωπο στο οποίο απευθύνεται το μένος του³²⁵. Η θέση του Πατρόκλου προς την εκστρατεία εμφανίζεται να ισορροπεί ανάμεσα στους δύο αντιμαχόμενους Αχαιούς. Ο επιστήθιος φίλος του Αχιλλέα επιθυμεί να ενισχύσει την εκστρατεία και να σταματήσει την επέλαση των Τρώων και τον θάνατο των συμπολεμιστών του, όμως ο πόθος του να αναδειχθεί στην μάχη και να επιδείξει ανδρεία τον οδηγεί μπροστά στον Έκτορα. Ο Πάτροκλος θυμίζει τον Ίκαρο καθώς ξεπερνώντας τα προσωπικά του όρια και αρνούμενος να τηρήσει την λογική συμβουλή του Αχιλλέα, προκαλεί την τύχη του και βρίσκει τον θάνατο. Η επιθυμία του για ανδραγαθία στερεί από τον ίδιο την ζωή και από την παράταξη των Αχαιών έναν ικανό πολεμιστή. Βέβαια ο θάνατός του τελικά ενισχύει την εκστρατεία καθώς οπλίζει ξανά τα χέρια του Αχιλλέα³²⁶, όμως δεν θυσιάστηκε έχοντας αυτό κατά νου.

³²³ Κακριδή 1988, 47.

³²⁴ Όμηρος, *Ιλιάδα*, I, 308-429. Κακριδή 1988, 47.

³²⁵ Όμηρος, *Ιλιάδα*, I, 308-429. Κακριδή 1988, 47.

³²⁶ Κακριδή 1988, 46.

Αντιπαραβάλλοντας αυτούς τους ήρωες είναι ευνόητο ότι πρέπει να αναθεωρηθεί η στάση και η συμβολή του Οδυσσέα στην Ιλιάδα. Ο ήρωας δέχεται σημαντικές αλλά και ταπεινές αποστολές χωρίς να νιώθει ότι μειώνεται η αριστοκρατική του θέση, θέτοντας τον εγωισμό του παράμερα. Το ίδιο κάνει και απέναντι στην μομφή του Αγαμέμνονα σχετικά με την υποτιθέμενη ολιγωρία του στην μάχη, δεν αποσύρεται προσβεβλημένος αλλά απαντά στον αρχιστράτηγο και αποδεικνύει την ανδρεία του στην μάχη³²⁷. Διατηρεί την αριστοκρατική αξιοπρέπεια, όμως δεν ανάγει μικροπρέπειες πάνω από την νίκη των Αχαιών. Αξιοπρόσεκτη είναι η μετριοπάθεια και η γνώση των ορίων του η οποία τον προστατεύει. Όταν αντιλαμβάνεται ότι η μάχη είναι μάταιη, δεν διστάζει να υποχωρήσει αποδεχόμενος την ήττα, όμως διατηρεί την ζωή του και παραμένει επικεντρωμένος στο να διεκδικήσει την νίκη στον πόλεμο. Ο Οδυσσέας στην Ιλιάδα αποτελεί τον ήρωα με την μεγαλύτερη συμμετοχή και επίδραση σε επεισόδια τα οποία έχουν ως σκοπό την ώθηση των Αχαιών προς την νίκη. Ο ήρωας στην Ιλιάδας μέσω της παρουσίας του στην μάχη, των παραινέσεών του και της συνολικής του στάσης εκδηλώνει μια απρόσκοπτη προσήλωση προς την νίκη, αυτή είναι η κινητήρια δύναμη πίσω από όλη την επική δράση του.

Στην τραγωδία οι ενέργειες του Οδυσσέα και τα κίνητρά του δεν χρειάζονται ομαδοποίηση καθώς περιστρέφονται κυρίως γύρω από ένα επεισόδιο ανά έργο. Αυτό ουσιαστικά τα ομαδοποιεί αυτομάτως ανά τραγωδία. Σε ορισμένες τα κίνητρά του είναι εμφανή, ενώ σε άλλες η πολύπλοκη ψυχοσύνθεση του ήρωα ή οι λίγοι στίχοι οι οποίοι του αφιερώνονται αποδεικνύονται ανεπαρκείς για να δομήσουν ένα ακλόνητο συμπέρασμα.

Στις τραγωδίες του Ευριπίδη ο Οδυσσέας εμφανίζεται σε επεισόδια τα οποία συμβαίνουν κατά την έναρξη, την εξέλιξη και μετά το τέλος του Τρωικού πολέμου. Στην Ιλιάδα συναντάται μόνο το θέμα της τραγωδίας Ρήσος. Ο βασιλιάς της Ιθάκης επικεντρώνεται στην εκτέλεση του Δόλωνα και στην τραγωδία στην εκτέλεση του Ρήσου, όμως το κίνητρο και ο σκοπός του παραμένουν όμοια, δηλαδή η επιτυχής εκπλήρωση της νυκτερινής αποστολής του. Φυσικά η κατασκοπικού χαρακτήρα επιχείρηση εντάσσεται στο ευρύτερο πολεμικό πλαίσιο της εκστρατείας και άμεσα το κίνητρο είναι η θετική προώθηση της εκστρατείας. Σε αντίθεση με άλλους ήρωες ο Οδυσσέας δεν έχει τόσο ως κίνητρο την ανδραγαθία όσο την επίσπευση της νίκης με κάθε τρόπο³²⁸. Δεν θα μπορούσε ποτέ ο Αχιλλέας ή ο Αϊάντας να αναλάβουν μια τέτοια επιχείρηση καθώς αντιτίθεται στα ηρωικά τους ιδεώδη. Περαιτέρω ο Οδυσσέας στο συγκεκριμένο επεισόδιο σε έπος και τραγωδία αναγνωρίζει την σημαντική συμβολή της θεάς

³²⁷ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Δ, 339-504. Κακρυδής 1986, 5, 38-39.

³²⁸ Ευριπίδης, *Ρήσος*, 591-93.

και ουσιαστικά μετριάζει την δική του συνεισφορά, επομένως αποδεικνύει ότι τον ενδιαφέρει η νίκη και όχι ιδιαίτερα ο τρόπος απόκτησής της.

Η Εκάβη στην ομώνυμη τραγωδία του Ευριπίδη δεν εκτιμά αυτές τις αρετές και την αποφασιστικότητά του Οδυσσέα, καθώς ευθύνονται για την άλωση της πλούσιας Τροίας και την προσωπική της καθαίρεση. Ο Οδυσσέας παρουσιάζεται αμετακίνητος μπροστά στο αίτημά της να εξαιρεθεί της θυσίας η Πολυξένη³²⁹. Μάλιστα της προβάλλει το επιχείρημα ότι υπερασπίζεται το αίτημα του Αχιλλέα, καθώς ενδιαφέρεται και για την δική του υστεροφημία και προγονική λατρεία³³⁰. Εντός της συγκεκριμένης τραγωδίας δεν υπάρχει δυνατότητα περαιτέρω εμβάθυνσης σε αυτά τα λόγια του Οδυσσέα, δηλαδή κατά πόσο τα πιστεύει πραγματικά ή προσπαθεί να αιτιολογηθεί στην Εκάβη. Αν υπάρχει η ευχέρεια να ενταχθούν αυτά τα λόγια στο ευρύτερο μυθολογικό και δραματικό πλαίσιο του χαρακτήρα του Οδυσσέα, τότε δεν ευσταθούν. Ο ήρωας επέλεξε ουκ ολίγες φορές πράξεις οι οποίες στιγμάτισαν την υστεροφημία του. Επομένως εδώ υπάρχει μια αντίφαση ανάμεσα στο σύνολο της πρόσληψης του ήρωα σε σχέση με τους συγκεκριμένους στίχους του Ευριπίδη. Αν εξετασθεί η παρουσία του ήρωα μεμονωμένα στην τραγωδία Εκάβη, τότε εκτός από την διατήρηση των εθίμων απόδοσης τιμών στους νεκρούς, υπάρχουν και άλλα κίνητρα πίσω από την στάση του. Αρχικά όπως και σε άλλες καταστάσεις σε Ιλιάδα και τραγωδίες, ο Οδυσσέας επιβάλλει ορθολογικές λύσεις, ώστε να αποφευχθούν πιθανές αναταραχές στο στράτευμα. Το κίνητρό του είναι η απόδοση τιμών στον Αχιλλέα, ώστε να διατηρηθεί ικανοποιημένο το στράτευμα και να αποφύγουν την οργή του νεκρού ήρωα³³¹. Η διαφορά έγκειται ότι στην Ιλιάδα ο Οδυσσέας μεριμνούσε για την ηρεμία του στρατού ώστε να παραμένουν προσηλωμένοι στην κυρίευση της Τροίας, ενώ στην τραγωδία του Ευριπίδη ο σκοπός είναι να αποδώσουν τιμές και να εκκινήσουν τους νόστους τους. Μάλιστα αναφέρει ότι δεν υπηρετεί κανέναν αφέντη³³², κι η άποψη αυτή, όσο και αν φαίνεται αντιφατική, είναι αληθινή. Ο Οδυσσέας δεν υπηρετεί κανένα φυσικό πρόσωπο παρά μόνο τους στόχους τους οποίους θέτει ο ίδιος στον εαυτό του.

Στις Τρωάδες του Ευριπίδη το σκηνικό είναι όμοιο με την Εκάβη: η Τροία έχει κυριευθεί και οι αιχμάλωτες γυναίκες είναι έρμαια των Αχαιών. Ο Ταλθύβιος φέρνει την είδηση στις Τρωάδες ότι στο συμβούλιο των Αχαιών ο Οδυσσέας προτείνει τον θάνατο του νεαρού Αστυάνακτα³³³. Ο κυνικός και ορθολογιστής Οδυσσέας προβαίνει σε αυτήν την ανήθικη πρόταση και καταδικάζει εις θάνατο ένα ανυπεράσπιστο αγόρι το οποίο δεν τους έχει

³²⁹ Ευριπίδης, *Εκάβη*, 389-90, 394-95.

³³⁰ Ευριπίδης, *Εκάβη*, 317-20. Stanford 1963, 113.

³³¹ Ευριπίδης, *Εκάβη*, 307-16.

³³² Ευριπίδης, *Εκάβη*, 397.

³³³ Ευριπίδης, *Τρωάδες*, 721.

βλάβει. Ο ήρωας γνωρίζει ότι τώρα ο Αστυάνακτας είναι ανήμπορος, όμως προβλέπει ότι για τους Τρώες και τους συμμάχους τους, όσο υπάρχει εν ζωή διάδοχος του θρόνου της Τροίας, υπάρχει και η προοπτική σε βάθος ετών να αναζητήσουν την εκδίκηση. Ο βασιλιάς της Ιθάκης μετά τον θάνατο της Πολυξένης, επικροτεί και τον θάνατο του Αστυάνακτα χωρίς όμως να κρύβει σε αυτές τις θέσεις του μένος και εκδίκηση. Ο Οδυσσέας επιθυμεί το τέλος του Αστυάνακτα αποσκοπώντας στο τέλος της δυναστείας του Έκτορα³³⁴ αλλά και στο οριστικό τέλος της τωρινής και μιας πιθανής μελλοντικής εκστρατείας. Εν μέρει το ίδιο σκεπτικό τον ακολουθεί και στις τραγωδίες του Ευριπίδη *Ιφιγένεια εν Ταύροις* και *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, όπως υποδηλώνεται από τα πρόσωπα τα οποία συμμετέχουν σε αυτές. Ουσιαστικά ο πολυμήχανος ήρωας δεν διστάζει όχι μόνο να υποστηρίξει την θυσία της Ιφιγένειας αλλά και να σχεδιάσει την εξαπάτηση της Κλυταιμνήστρας, η οποία ανυποψίαστη οδηγεί την κόρη προς τον θάνατο³³⁵. Οι Ατρείδες στην τραγωδία *Ιφιγένεια εν Αυλίδι* αποδίδουν αυτήν την σκληρή επιμονή του για την θυσία της Ιφιγένειας σε προσωπική φιλοδοξία³³⁶, όμως αυτό είναι αμφισβητήσιμο. Αρχικά απουσιάζει η προσωπική τοποθέτηση του Οδυσσέα, επομένως το κίνητρο το οποίο του αποδίδουν οι Ατρείδες μπορεί να θεωρηθεί ως μία εικασία τους. Η ανένδοτη του στάση υπέρ της θυσίας της Ιφιγένειας έχει διττή σημασία, το εμφανές μέρος είναι ότι επιθυμεί να μην καθυστερήσει περαιτέρω η εκκίνηση της εκστρατείας. Μια βαθύτερη ανάλυση υποδεικνύει ότι είναι πιθανό να την καταστρατηγεί πριν την εκκίνησή της, αφού θέτει τον Αγαμέμνονα μπροστά στο δίλημμα να επιλέξει μεταξύ της κόρης του και της εκστρατείας. Πώς είναι δυνατόν όμως το κίνητρο του Οδυσσέα να είναι ταυτόχρονα η επιτυχία και η αποτυχία της εκστρατείας; Αυτήν την δυσδιάκριτη θέση του στην *Ιφιγένεια* αποσαφηνίζει ο Σοφοκλής στην τραγωδία του Οδυσσεύς *Μαινόμενος*.

Στις τραγωδίες του Σοφοκλή ο Οδυσσέας είναι από τα κεντρικά πρόσωπα και ο ποιητής του αφιερώνει εκτενές μέρος δράσης τόσο στον Αίαντα όσο και στον Φιλοκτήτη. Στα δύο αυτά έργα οι πράξεις, του εκτός του πλαισίου των τραγωδιών, έχουν οδηγήσει τους ομώνυμους ήρωες να έχουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο. Η ένθερμη φιλοδοξία του Οδυσσέα για την απόκτηση του οπλισμού του Αχιλλέα δεν αναφέρεται, ούτε αιτιολογείται στην τραγωδία *Αίαντας*. Ο Οδυσσέας στο συγκεκριμένο έργο του Σοφοκλή εκφράζει μέσω των πράξεών του μια μεταμέλεια για την ευθύνη του στην πτώση του Αίαντα, ωστόσο μια προσεκτικότερη ανάγνωση αποκαλύπτει ότι το βασικό κίνητρό του είναι διαφορετικό. Αν και παραδέχεται μπροστά στον Τεύκρο ότι ο αδερφός του ήταν ο δεύτερος σε γενναιότητα πολεμιστής των

³³⁴ Ευριπίδης, *Τρωάδες*, 72 Stanford 1963, 84-85.

³³⁵ Ευριπίδης, *Ιφιγένεια εν Ταύροις*, 24-25.

³³⁶ Ευριπίδης, *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, 528.

Αχαιών³³⁷, δεν προχωρεί στην απόδοση του οπλισμού ώστε να εξιλεωθεί έστω και μεταθανάτια προς τον Αίαντα. Στο ίδιο μήκος κύματος εντάσσεται και η αντίδραση του όταν επιβεβαιώνει την υποψία ότι η ενοχή για τις ανόσιες πράξεις βαραίνει τον Αίαντα. Ο Οδυσσέας επιλέγει να μην αντιμετωπίσει τον αντίπαλό του αλλά να γνωστοποιήσει ότι τα εγκλήματα τα διέπραξε ο Αίαντας με αποτέλεσμα οι Ατρείδες και το στράτευμα να ζητούν επίμονα την τιμωρία του τελευταίου³³⁸. Αυτή η κίνηση του Οδυσσέα μαρτυρεί περισσότερο την αφοσίωσή του προς την εκστρατεία και λιγότερο προς τον φίλο του, όπως αποτυπώνεται η σχέση τους στην Ιλιάδα. Ακόμη και η απόφαση του να στηρίζει την ταφή του Αίαντα αποτελεί συνέχεια αυτής της εμμονής του για την επιτυχία του Τρωικού πολέμου. Ο Αίαντας τον απεχθανόταν, και αν δεν μεσολαβούσε η σωτήρια παρέμβαση της Αθηνάς, θα τον είχε δολοφονήσει, ωστόσο εκείνος κείται νεκρός και η εκστρατεία οφείλει να συνεχιστεί. Ο νεκρός Αίαντας δεν αποτελεί απειλή για τον ίδιο, όμως η άρνηση της ταφής του και της απόδοσης τιμών σε αυτόν είναι σε θέση να απειλήσει την πορεία της εκστρατείας. Δεν αποκλείεται μια πιθανή αποχώρηση του Τεύκρου, ο οποίος σύμφωνα με την Ιλιάδα είναι ο ικανότερος τοξότης των Αχαιών, και των στρατιωτών τους οποίους διοικούσαν οι Τελαμώνιοι. Περαιτέρω μια μνησικάκη στάση των Ατρείδων προς τον γενναίο Αίαντα, ο οποίος είχε προσφέρει τα μέγιστα πριν το συγκεκριμένο περιστατικό³³⁹, είναι μια πιθανή αιτία αναταραχής εντός του στρατοπέδου. Ο Οδυσσέας, ως ένας βαθιά πολιτικά σκεπτόμενος ήρωας, αντιλαμβάνεται ότι πρέπει να αντιδράσει πριν το επεισόδιο εξελιχθεί σε άκρως επιζήμιο προς την έκβαση της εκστρατείας³⁴⁰. Συγκρούεται με τους Ατρείδες με τον ίδιο τρόπο που ανακαλούσε τον Αγαμέμνονα να παραιτηθεί από την ηττοπάθειά του στην Ιλιάδα³⁴¹. Ίσως αυτός να είναι ένας από τους λόγους της άρνησης του Τεύκρου να συμμετάσχει στην νεκρική πομπή ο Οδυσσέας. Ο εν ζωή Τελαμώνιος αναγνωρίζει την βοήθειά του, όμως αντιλαμβάνεται ότι τα κίνητρά του δεν είναι τόσο αγνά και η παρουσία του θα πρόσβαλλε τον αδερφό του³⁴².

Ο Σοφοκλής στην τραγωδία Φιλοκτήτης παρουσιάζει έναν Οδυσσέα ο οποίος απέχει κατά πολύ από τον ισορροπημένο ήρωα στην τραγωδία Αίαντας. Στον Φιλοκτήτη ο Οδυσσέας δεν διατηρεί τους τύπους, η εγκατάλειψη του πληγωμένου συντρόφου και ο εξαναγκασμός του για επιστροφή ήταν αναγκαιότητες της εκστρατείας³⁴³. Σε αντίθεση με την τραγωδία Αίαντας όπου οι λόγοι οι οποίοι οδήγησαν τον τραγικό ήρωα στην απόγνωση δεν αναφέρονται από τον

³³⁷ Σοφοκλής, *Αίας*, 1340.

³³⁸ Σοφοκλής, *Αίας*, 251-56.

³³⁹ Σοφοκλής, *Αίας*, 1266-70.

³⁴⁰ Σοφοκλής, *Αίας*, 1332-45.

³⁴¹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ξ, 82-102. Κομνηνού - Κακριδή 1978, 116.

³⁴² Σοφοκλής, *Αίας*, 1394-95

³⁴³ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 1140-45.

Οδυσσέα, στην τραγωδία Φιλοκτήτης ο ήρωας αναφέρεται συντόμως στην εγκατάλειψη του δεινού τοξότη. Ένας τόνος κυνικότητας εντοπίζεται στις αναφορές του Οδυσσέα για την απόφαση να αφηθεί ο ανήμπορος Φιλοκτήτης στο έλεος της φύσης και των θεών, ήταν απόφαση των Αχαιών να εγκαταλειφθεί όπως και έγινε. Ουσιαστικά η χρηστικότητα του Φιλοκτήτη έληξε όταν οι κραυγές πόνου του και η δυσσομία της πληγής του έγιναν αφόρητες στο στράτευμα³⁴⁴. Η απόφαση, την οποία υποστήριξε και εκτέλεσε ο Οδυσσέας, να συνεχίσουν χωρίς τον Φιλοκτήτη, δεν έκρυβε κάποια προσωπική διαμάχη ή αντιπαλότητα αλλά την αποκοπή του από το σχέδιο κυρίευσης της Τροίας καθώς πλέον αποτελούσε ένα βαρύ φορτίο χωρίς ουσιαστική συνεισφορά. Το συμφέρον της εκστρατείας υπέδειξε ότι έπρεπε να φθάσουν στην Τροία χωρίς εκείνον, όταν ο χρησμός ανέτρεψε τα δεδομένα και όρισε την επιστροφή του για να κυριευθεί η Τροία. Τότε ο συνυπεύθυνος της εγκατάλειψής του αναλαμβάνει την επαναφορά του. Ο Οδυσσέας χρησιμοποιεί την ίδια κυνικότητα και πανουργία τόσο στην εγκατάλειψή του όσο και στον εκβιασμό της επιστροφής του. Καθοδηγεί τον νεαρό Νεοπτόλεμο και προσπαθεί να μεταπείσει με δόλο τον Φιλοκτήτη με μοναδικό σκοπό την επιστροφή του στην Τροία. Ένας πραγματικά μοχθηρός Οδυσσέας, ο οποίος είναι αποφασισμένος να χρησιμοποιήσει κάθε δυνατό μέσο³⁴⁵ ώστε ο Φιλοκτήτης να συνδράμει, έστω υπό την πίεση στυγνού εκβιασμού, στην επιτυχία του Τρωικού πολέμου. Ουσιαστικά ο Φιλοκτήτης αντιμετωπίζει έναν Οδυσσέα, ο οποίος δεν περιορίζεται από κανένα ηθικό φραγμό μπροστά στο κίνητρό του να κυριευθεί η Τροία. Άμεσος σκοπός του δεν είναι ούτε η ηθική διαφθορά του γόνου του Αχιλλέα, ούτε η επιτυχής εκτέλεση της αποστολής που του ανέθεσαν οι Ατρείδες και φυσικά ούτε ο βασανισμός και εξευτελισμός του Φιλοκτήτη. Ο Οδυσσέας επιθυμεί την νικηφόρα έκβαση του πολέμου³⁴⁶, όλα τα προαναφερθέντα απλά έτυχαν να είναι στο διάβα του. Αν εξυπηρετούν την εκστρατεία, όπως η συγκεκριμένη απόφαση των Ατρείδων, θα τον βρουν σύμφωνο, αν είναι αντίθετα προς αυτόν τον σκοπό θα προσπαθήσει να κάμψει την όποια αντίστασή τους χρησιμοποιώντας κάθε μέσο, δόλιο και μη.

Ο Οδυσσέας όμως δεν ήταν πάντα τόσο ένθερμος υποστηρικτής της Τρωικής εκστρατείας και ο Σοφοκλής αφιερώνει μια ολόκληρη τραγωδία σε αυτό το θέμα. Ο Οδυσσεύς Μαινόμενος αποτυπώνει την απροθυμία του ήρωα να συμμετάσχει στον Τρωικό πόλεμο και την απέλπιδα προσπάθειά του να αποφύγει την στρατολόγησή του μέσω απάτης³⁴⁷. Σε αυτό το σημείο δημιουργείται μια αντίφαση, πώς είναι δυνατόν ο ήρωας ο οποίος είναι τόσο

³⁴⁴ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 1031-32.

³⁴⁵ Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*, 1049-52.

³⁴⁶ Stanford 1963, 84, 110.

³⁴⁷ Κακριδής 1986, 5, 37.

αφοσιωμένος και αποφασισμένος κατά την εξέλιξη της εκστρατείας, παράλληλα να ήταν τόσο αρνητικός στην συμμετοχή του ώστε να μην διστάσει να εξευτελισθεί προσποιούμενος τον παράφρονα μπροστά σε Ατρείδες και Παλαμήδη; Η απάντηση δίνεται αν όλα τα διαφορετικά επεισόδια του βίου του Οδυσσέα τα οποία παρουσίασαν οι τραγικοί ποιητές και ο Όμηρος τοποθετηθούν σε μια χρονολογική ακολουθία σύμφωνα με το πότε συνέβησαν. Η πρωθύστερη όλων τους είναι η τραγωδία Οδυσσεύς Μαινόμενος καθώς αποτελεί την εκβιαστική ένταξη του ήρωα στην Τρωική εκστρατεία με την Ιλιάδα και τις υπόλοιπες τραγωδίες να ακολουθούν αργότερα. Η προφητεία η οποία ανέφερε ότι ο ήρωας θα έπρεπε να αποχωριστεί την οικογένεια και το βασίλειό του για είκοσι έτη είναι ο λόγος της άρνησής του³⁴⁸ και παράλληλα ο λόγος της μετέπειτα αφοσίωσής του σε αυτήν. Με σκοπό να γίνει περισσότερο ευδιάκριτο αυτό πρέπει να υπογραμμισθεί η ευελιξία του ήρωα όταν θέτει έναν στόχο³⁴⁹. Ο Οδυσσέας είναι ο ήρωας, ο οποίος αδιαφορεί για τον τρόπο με τον οποίο θα επιτευχθεί ο σκοπός του, του αρκεί να γευθεί την επιτυχία³⁵⁰. Για αυτό και δεν διστάζει να μεταμφιεσθεί σε επαίτη, να χρησιμοποιήσει δόλο, να απαιτήσει τους θανάτους παιδιών ή να παραστήσει τον παράφρονα. Ο πολυμήχανος ήρωας επιθυμεί την επιτυχία της εκστρατείας, ώστε να εκκινήσει τον δεκαετή νόστο του και να επιστρέψει στην Ιθάκη και στην οικογένειά του. Εκεί έγκειται η διττής σημασίας πράξη του να επιτηρεί το δίλημμα του Αγαμέμνονα στην Ιφιγένεια εν Αυλίδι: αν ο αρχιστράτηγος δεν θυσίαζε την κόρη του η εκστρατεία θα διαλυόταν στα παράλια της Αυλίδας³⁵¹, ενώ αν την θυσίαζε, όπως και έγινε, δεν θα καθυστερούσε περαιτέρω η εκκίνησή της³⁵².

Ο Αγαμέμνονας του Ευριπίδη κατηγορεί τον Οδυσσέα για τον δόλιο ρόλο τον οποίο διαδραματίζει στην θυσία της κόρης του, σε αντίθεση με τον Αγαμέμνονα της Ιλιάδας όπως και τον Αγαμέμνονα του Αισχύλου, ο οποίος τον χαρακτηρίζει ως φίλο, τονίζοντας παράλληλα την απροθυμία της συμμετοχής του στην εκστρατεία³⁵³. Κάτι το οποίο αναφέρει και ο Όμηρος στην Οδύσσεια, επομένως ο μύθος ότι ο ήρωας εκβιάστηκε για να ακολουθήσει τους Αχαιούς ήταν διαδεδομένος και δεδομένος. Ο Όμηρος δεν κάνει καμία νύξη στην Ιλιάδα ώστε να μην πλήξει το ηρωικό υπόβαθρο του αγαπημένου του ήρωα, για τον ίδιο λόγο που δεν αναφέρει τον Παλαμήδη και την άδικη εκτέλεσή του δια λιθοβολισμού³⁵⁴, την αυτοκτονία του Αίαντα, την αριστοκρατική καταγωγή του Θερσίτη ή την θυσία της Ιφιγένειας και την σκηνοθεσία της εκ

³⁴⁸ Sophocles 1917, *The Fragments of Sophocles*, 2, 115. Stanford 1963, 82-83.

³⁴⁹ Stanford 1963, 7.

³⁵⁰ Αυτή η στάση του ήταν κατακριτέα από τους «ηθικολόγους» της αρχαιότητας. Stanford 1963, 20.

³⁵¹ Ευριπίδης, *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, 532.

³⁵² Stanford 1963, 115.

³⁵³ Αισχύλος, *Αγαμέμνων*, 842.

³⁵⁴ Κακριδή 1988, 67.

μέρους του Οδυσσέα³⁵⁵. Ο ποιητής αναφέρεται στην συμμετοχή του Φιλοκτήτη στην εκστρατεία με επτά πλοία, στην εγκατάλειψή του από τους συντρόφους του λόγω της πληγής του και στην μελλοντική ανάκλησή του, όμως εμβαθύνει στον τρόπο εγκατάλειψής του και την ανάμειξη του Οδυσσέα σε αυτήν³⁵⁶. Στην Ιλιάδα και στην τραγωδία, με μοναδική εξαίρεση την υστεροφημία την οποία αναφέρει στην Εκάβη, ο Οδυσσέας δεν δείχνει να είναι τόσο αφοσιωμένος στην πολιορκία της Τροίας ούτε λόγω επίδειξης ανδραγαθιών, ούτε λόγω φιλοδοξίας και ηγεμονικών τάσεων και δεν διαφαίνεται κανένα άμεσο προσωπικό όφελος. Ο ήρωας υπηρέτησε με πίστη και επιτυχία την εκστρατεία γιατί το πραγματικό του κίνητρο δεν ήταν άλλο από την αστείρευτη αγάπη για τον τόπο και την οικογένειά του³⁵⁷. Αν και αυτό είναι το πασιφανές κίνητρο του ήρωα στην Οδύσσεια, παραμένει το ίδιο στην Ιλιάδα και στην τραγωδία. Ο Όμηρος αποσιώπησε τα αρνητικά περιστατικά του Οδυσσέα ίσως επειδή γνώριζε την κινητήρια αγάπη πίσω από τις νοσηρές πράξεις του. Ο Ευριπίδης και ο Σοφοκλής την γνώριζαν εξίσου, όμως στην εποχή τους δεν γινόταν να αδιαφορήσουν για το ότι ο ήρωας δεν δεσμευόταν από κανένα ηθικό φραγμό όταν επιθυμούσε να επιτύχει τον σκοπό του. Ο Όμηρος επικεντρώνεται στην ευρύτερη εικόνα ενώ οι τραγικοί εστιάζουν σε επεισόδια του βίου όπου ο ρόλος του ήταν σκοτεινός. Ακόμη και αν ο απώτερος σκοπός των πράξεών του είναι η αγνή αγάπη του πατέρα και συζύγου, δεν του δίνουν καμία άφεση αμαρτιών.

Επίλογος - Λαερτιάδης ή Σισυφόσπορος

Ο Οδυσσέας σε Ιλιάδα και τραγωδία διατηρεί το βασικό περίγραμμα των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του, όμως η σύνθεση της προσωπικότητάς του διαφέρει σε πολύ μεγάλο βαθμό ανάμεσα στα δύο είδη. Ο τραγικός και ο επικός Οδυσσέας συνάδουν στην ευφυΐα, στην διορατικότητα, στην δεινότητα του λόγου, στην αποφασιστικότητα, στην ευελιξία στον τρόπο δράσης τους, στην προσήλωσή τους στον εκάστοτε σκοπό τους, στην μετριοπάθεια και στην αδιαμφισβήτητη αγάπη την οποία απολαμβάνουν εκ μέρους της Αθηνάς. Αυτά τα στοιχεία είναι που δομούν τον ήρωα και τον κάνουν αναγνωρίσιμο στο κοινό, επομένως αν αυτά μεταβάλλονταν σε υπερβολικό βαθμό, τότε η παραποίηση του Οδυσσέα θα τον καθιστούσε μη ρεαλιστικό και ξένο στο κοινό.

³⁵⁵ Αναφέρεται στην παρουσία των Αχαιών στην Αυλίδα, χωρίς καμία αναφορά στην θυσία της Ιφιγένειας. Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 301-303. «Ο Όμηρος τα γνώριζε. Δεν τα δεχόταν» αναφέρει η De Romilly 1997, 34, 76. Κακριδής 1985, 33. Κακριδή 1988, 21-22. Κακριδή 1988, 68, 157, 162. Stanford 1963, 83-85.

³⁵⁶ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 718-25. Μαρκαντωνάτος 1990 18.

³⁵⁷ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 289-98.

Ο Όμηρος χρησιμοποίησε το μυθολογικό πλαίσιο του ήρωα και μέσα από τα έπη του οριστικοποίησε το βασικό περίγραμμα, ουσιαστικά θεμελίωσε την ταυτότητά του. Ο επικός Οδυσσέας είναι η βάση και η έμπνευση για όλους τους λογοτεχνικούς εαυτούς του, οι οποίοι ακολούθησαν και ακολουθούν αιώνες μετά. Ο ποιητής στην απόδοση του ήρωα στην Ιλιάδα μερίμνησε να αποκρυφθούν όλες οι ενοχοποιητικές πράξεις του και παρουσιάζει έναν βαθιά αγαθό, ευγενή και ηθικό ήρωα. Υπάρχουν νύξεις για ορισμένα σκοτεινά γεγονότα όπως ο ανταγωνισμός μεταξύ Λαερτιάδη και Τελαμώνιου με τον τρόπο που αποτυπώνεται στην μάχη της πάλης. Μήπως ο ποιητής υποδεικνύει ότι η αρχή της μετέπειτα σύγκρουσής τους έχει την ρίζα της στο ισόπαλο αποτέλεσμα της πάλης τους; Το βέβαιο είναι ότι η απουσία του Αχιλλέα αποτελεί την ουσία της τελικής σύγκρουσής τους. Ο Πηλείδης δεν βρίσκεται εν ζωή για να κρίνει ισόπαλη την μάχη τους, ενώ συγκρούονται για τον δικό του οπλισμό. Η τελική κρίση των Αχαιών, των Τρώων και η παρέμβαση της Αθηνάς υπέρ του Οδυσσέα έδωσε ένα αποτέλεσμα όμοιο με το τέλος του αγωνίσματος της ταχύτητας απέναντι στον έτερο Αίαντα, ο νικητής και ο χαμένος δεν είναι ευδιάκριτοι σε μια βαθύτερη εξέταση της απόδοσης του οπλισμού. Περαιτέρω γίνεται αναφορά στην αφετηρία της εκστρατείας στην Αυλίδα, στο σκληρό τέλος του Αστυάνακτα, στην εγκατάλειψη και ανάκληση του Φιλοκτήτη, όμως όχι στον Παλαμήδη και στο νοσηρό τέλος του. Το αντίπαλο δέος ευφύιας προς τον Οδυσσέα, η σχέση τους αλλά και η ίδια η ύπαρξη του Παλαμήδη αγνοούνται εντελώς στην Ιλιάδα, με τον ίδιο τρόπο που αγνοείται και η συμμετοχή του Οδυσσέα σε όλα αυτά τα σκοτεινά περιστατικά του βίου του. Βέβαια ο Όμηρος χρησιμοποίησε την ίδια τεχνική και σε άλλα πρόσωπα όπως ο Αχιλλέας, ο Πάρης και η Ελένη με την διαφορά ότι δεν είχαν τόσο ενοχοποιητικό παρελθόν και μέλλον όσο ο Οδυσσέας. Ο επικός ποιητής παρουσιάζει όλες τις προσωπικότητες να ακροβατούν σε μια ισορροπημένη ατομική ηθική, ελάχιστοι απομακρύνονται πολύ. Άξιο αναφοράς είναι ότι τα δύο πρόσωπα τα οποία το κάνουν, ο Θερσίτης και ο Δόλων, δέχονται σφοδρή επίθεση από τον Οδυσσέα. Τα λόγια των Θερσίτη και Δόλωνα δεν είναι αβάσιμα και αναληθή, όμως ξεπερνούν τα επιτρεπτά όρια των χαρακτήρων τους. Δεν είναι τυχαίο ότι και τα δύο αυτά πρόσωπα παρουσιάζονται ως άσχημοι εξωτερικά ώστε να τονίσουν τις εσωτερικές τους ασχήμιες. Η αρνητική εμφάνισή τους στην κάθε ραψωδία αποτελεί την μοναδική τους σε ολόκληρη την έκταση του έργου και δικαιώνουν το τέλος το οποίο τους δίνει ο Οδυσσέας.

Ο Οδυσσέας της Ιλιάδας αποτυπώνεται ως ευφύης, ηθικός, διορατικός και γενναίος ήρωας, ο οποίος κατά την απουσία του Αχιλλέα δίνει λύσεις στα προβλήματα που προκύπτουν στην εκστρατεία. Στο αριστοκρατικό κοινό της εποχής ο Οδυσσέας σίγουρα υστερούσε σε μια σύγκριση με τον Αχιλλέα, όμως δεν απείχε και δεν υστερούσε από το ηρωικό ιδεώδες της εποχής. Ο Όμηρος γνωρίζοντας το κοινό του, έκτισε ήρωες οι οποίοι στην πλειονότητά τους

είναι αξιέπαινοι και ο Οδυσσέας είναι σίγουρα ένας από αυτούς. Βέβαια ο επικός ποιητής δεν διατήρησε μια απόλυτη συνέχεια της προσωπικότητας του Οδυσσέα σε *Ιλιάδα* και *Οδύσσεια*. Αυτή η μεταβολή του ήρωα δεν οφείλεται μόνο στο ότι το περιβάλλον του έχει μεταβληθεί από το σκηνικό ενός πολέμου στην θαλάσσια περιπέτεια του νόστου. Τα δύο έπη επικεντρώνονται σε περιστατικά του βίου του, τα οποία ανήκουν σε διαφορετικές δεκαετίες της πολυτάραχης πορείας του. Λογικό επακόλουθο είναι ότι, ενώ ο Οδυσσέας δεν δακρύζει σε ολόκληρη την έκταση της *Ιλιάδας*, στην *Οδύσσεια* το κλάμα του είναι συχνό θέμα. Το αξιοσημείωτο είναι η ικανότητα του ως τοξότη, η οποία απαντάται στην *Οδύσσεια* και στην τραγωδία, όμως αγνοείται στην *Ιλιάδα*. Δεν υπάρχει καμία αναφορά στη δεινότητα του ήρωα ως τοξότη ούτε παρουσιάζεται να κρατά τόξο στα χέρια του, ενώ χαρακτηριστική είναι η αποχή του από το αγώνισμα τοξοβολίας. Η άποψη ορισμένων μελετητών ότι ο ήρωας δεν ήθελε να επιβληθεί σε όλα τα αγώνισμα στην ραψωδία Ἄθλα ἐπὶ Πατρόκλω καθώς η νίκη του εκεί θα ήταν βέβαιη, δεν είναι ιδιαίτερα ρεαλιστική. Στην *Ιλιάδα* ο δεινός τοξότης των Αχαιών είναι μόνο ο Τεύκρος, δεν υπάρχει αναφορά στον Οδυσσέα να αγγίζει τόξο. Το τόξο στην *Ιλιάδα* είναι το όπλο των δειλών, η μάχη σώμα με σώμα είναι ο ανδρείος και γενναίος τρόπος μάχης³⁵⁸. Χαρακτηριστική είναι η αντίδραση του Διομήδη όταν τραυματίζεται από βέλος, εκφράζοντας την δυσαρέσκεια και περιφρόνησή του σε αυτόν τον τρόπο μάχης³⁵⁹. Αποτελεί την αριστοκρατική άποψη γενναιότητας και μάχης στην *Ιλιάδα*, ενώ και ο μύθος την υποστηρίζει. Ο Αχιλλέας, ο αγαπημένος ήρωας της εποχής, έπρεπε να πεθάνει από ένα «δειλό» σχεδόν τηλεκατευθυνόμενο βέλος από τα χέρια ενός οκνηρού πολεμιστή, κλέφτη και καταπατητή της φιλοξενίας. Μακριά από το ουσιαστικό πεδίο της μάχης, ο θάνατος του Αχιλλέα ενισχύει την δημοφιλία του ολιγόζωου ήρωα, ενώ προκαλεί αντιπάθεια προς τον Πάρη και όχι δόξα.

Η αναφορά στην ικανότητά του Οδυσσέα ως τοξότη στην τραγωδία *Φιλοκτήτης* σε αντίθεση με την *Ιλιάδα*, δεν αποτελεί μόνο ένδειξη ότι ο Σοφοκλής επηρεάστηκε και από την *Οδύσσεια* αλλά ότι οι τραγικοί τόνιζαν ή απέκρυπταν ιδιότητες του ήρωα κατά βούληση με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που το έπραττε και ο Όμηρος. Ο επικός ποιητής προστατεύει τον αγαπημένο του ήρωα και μεριμνά να μην παρεκκλίνει από τα αριστοκρατικά ιδεώδη. Σε αντίθεση οι τραγικοί ποιητές του αποδίδουν όλα τα αρνητικά χαρακτηριστικά των προσωπικοτήτων της εποχής τους, τα οποία ήθελαν να καυτηριάσουν. Ο Οδυσσέας στην σκηνή

³⁵⁸ «Indeed, there are some indications that archery was despised as plebeian or unmanly». Stanford 1963, 161.

³⁵⁹ «τοξότα, λωβητήρ, κέρα ἀγλαέ, παρθενοπίπα, εἰ μὲν δὴ ἀντίβιον σὺν τεύχεσι πειρηθείης, οὐκ ἄν τοι χραΐσμησι βίος καὶ ταρφέες ἰοί· νῦν δέ μ' ἐπιγράψας ταρσὸν ποδὸς εὐχεται αὐτως. οὐκ ἄλέγω, ὡς εἶ με γυνὴ βάλοι ἢ παῖς ἄφρων· κωφὸν γὰρ βέλος ἀνδρὸς ἀνάκιδος οὐτιδανοῖο. ἦ τ' ἄλλως ὑπ' ἐμεῖο, καὶ εἶ κ' ὀλίγον περ ἐπαύρη, ὄξυ βέλος πέλεται, καὶ ἀκήριον αἶψα τίθησι. τοῦ δὲ γυναικὸς μὲν τ' ἀμφίδρυφοί εἰσι παρειαί, παῖδες δ' ὄρφανκοί· ὁ δὲ θ' αἵματι γαῖαν ἐρεύθων πύθεται, οἰωνοὶ δὲ περὶ πλέες ἠὲ γυναιῆκες.» Όμηρος, *Ιλιάδα*, Λ, 384-95.

του θεάτρου του Διονύσου διατηρεί το περίγραμμα της ευφύιας του, της αποφασιστικότητάς του, της ευελιξίας στον τρόπο δράσης και της ιδιαίτερης σχέσης του με την θεά Αθηνά, όμως όλα αυτά μεταφέρονται με ένα αρνητικό πρόσημο. Ο ήρωας στην τραγωδία είναι δειλός και αποσκοπεί μέσω της ρητορικής του δεινότητας να εξαπατήσει ώστε να ικανοποιήσει προσωπικές του φιλοδοξίες ή να υπηρετήσει την ολιγαρχική εξουσία. Δεν περιορίζεται από ηθικούς φραγμούς και δεν διστάζει να επιδείξει σκληρότητα και κυνικότητα αρκεί να εκπληρωθεί ο σκοπός του. Ο Οδυσσέας θυμίζει τον εαυτό του στο ομώνυμο έπος: όταν τεντώνει το τόξο του για να βρει τον στόχο του, τότε τίποτα δεν θα του σταθεί εμπόδιο. Μοναδική μεγαλειώδης και ευγενής παρουσία του ήρωα εντοπίζεται στον Αίαντα, όμως και εκεί στην συνολική θεώρησή του περισσότερο ισορροπεί³⁶⁰ και μοιάζει λαμπρότερη μόνο επειδή όλες οι υπόλοιπες είναι τόσο σκαιές. Οι Σοφοκλής και Ευριπίδης επιθυμούσαν να διδάξουν και να προειδοποιήσουν τους θεατές της Αθήνας όχι για τον Οδυσσέα αλλά για εκείνους, οι οποίοι διέθεταν παρόμοιες ικανότητες με τον ήρωα και στην πολιτική σκηνή της πόλης ξετύλιγαν τον δόλο τους όχι με σκοπό να διασκεδάσουν αλλά να εξαπατήσουν τους θεατές τους. Οι ποιητές έζησαν την πολιτική και πνευματική έξαρση της Αθήνας και στην πορεία παρατηρούσαν ότι καιροσκόποι πολιτικοί, φιλόδοξοι ρήτορες, κυνικοί και σοφιστές βύθιζαν την αγαπημένη τους πόλη σε παρακμή. Ουσιαστικά κατηγορούσαν τις ιδιότητες του Οδυσσέα όπως την ικανότητά του στην ρητορική και την ευελιξία του στις θέσεις του ώστε να αφυπνίσουν το υπνωτισμένο κοινό τους. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι τραγικοί ποιητές άθελά τους αμαύρωσαν τον ήρωα του οποίου τα λογοτεχνικά «δικαστήρια» επηρεάστηκαν ώστε να τον βρίσκουν ένοχο για αρκετούς αιώνες μετά το έργο τους.

Ο Βιργίλιος κατακεραύνωσε τον Οδυσσέα στην Αινειάδα, όμως το έπραξε συνειδητά καθώς ο ήρωας ήταν η αιτία της πτώσης της Τροίας και αποτελούσε το αντίπαλο δέος του Ομήρου στα δικά του έπη³⁶¹. Ο εθνικός ήρωας των Ελλήνων έπρεπε να φανεί υποδεέστερος από τον αντίστοιχο των Ρωμαίων, ανεξαρτήτως του ότι η αναμέτρησή τους έκρινε νικητή τον πρώτο. Το αποτέλεσμα της πολιορκίας της Τροίας δεν δύναται να παραποιηθεί, για αυτό και παραποίησε την ηθική ταυτότητα των δύο ηρώων³⁶². Στην κόλαση του Δάντη, ο συγγραφέας κατά την ξενάγησή του από τον Βιργίλιο στο σημείο όπου οι ανέντιμοι και δόλιοι σύμβουλοι των ανθρώπων τιμωρούνται με τις ισχυρότερες σε ένταση και λάμψη φλόγες, στέκεται καθώς του αποσπά την προσοχή μια φλόγα³⁶³. Ήταν η ισχυρότερη και έφθανε έως την κορυφή. Όταν

³⁶⁰ Stanford 1963, 163.

³⁶¹ Rose 1980, 249-61.

³⁶² Stanford 1963, 130-32, 179.

³⁶³ Alighieri, *Inferno*, 26, 86-97.

ρώτησε τον Βιργίλιο σε ποιόν ανήκει, του αποκρίθηκε ότι μπροστά τους είχαν τον φλεγόμενο Οδυσσέα³⁶⁴. Σε ορισμένες συνειδήσεις οι πράξεις και η στάση ζωής του Οδυσσέα άξιζαν αυτήν την ατέρμονη τιμωρία. Το ηθικό επικό λογοτεχνικό ταξίδι του ήρωα κατέρρευσε στην πορεία του και οι τραγικοί ποιητές διατηρούν σοβαρό μερίδιο ευθύνης σε αυτό. Ο Βολταίρος συνοψίζει επιτυχημένα την επιρροή στο κοινό όσων μετά τον Όμηρο ασχολήθηκαν με τον ήρωα ως εξής: «Δεν γνωρίζω πώς έχει καταλήξει σε αυτό το σημείο, όμως κάθε αναγνώστης κουβαλάει κρυφά μια αντιπάθεια προς τον σοφό Οδυσσέα»³⁶⁵.

Συνοψίζοντας το πορτραίτο του ήρωα της Ιλιάδας στην τραγωδία σε μια πρόταση τίθεται το ερώτημα αν ο Οδυσσέας πρέπει να αποκαλείται ως Λαερτιάδης ή σισυφόσπορος. Ο Όμηρος αν και γνώριζε την ύπαρξη του Σίσυφου, ποτέ δεν τον συνδέει με τον Οδυσσέα σε κανένα από τα έπη του. Ο αγαπημένος του ήρωας δεν θα μπορούσε να κατάγεται από τον αντιπαθή, ανήθικο και αντιηρωικό Σίσυφο, για αυτό και το τυπικό προσωνύμιο του είναι Λαερτιάδης. Ο Λαέρτης είναι μια βαθύτατα ευγενής προσωπικότητα όπως παρουσιάζεται στην Οδύσσεια, ένας συνετός και ισχυρός άνδρας ο οποίος πιθανότατα αναγνωρίζοντας το μεγαλείο του διαδόχου του, του παραχώρησε την εξουσία νωρίς και εκείνος αποσύρθηκε στις καλλιέργειες της γης. Η επανασύνδεσή τους στην Οδύσσεια υπογραμμίζει την αγαπημένη σχέση τους. Αν και ο Οδυσσέας δεν αντιστέκεται στον πειρασμό να ταλαιπωρήσει με τα λόγια του τον γέρο πατέρα του, στο τέλος αγκαλιάζονται συγκινημένοι. Σε απόλυτη αντιπαράθεση έρχονται οι τραγωδίες, που δεν έχουν καμία αναφορά στον αγαπητό Λαέρτη αλλά θεωρούν δεδομένη την καταγωγή του Οδυσσέα από τον αντιπαθή Σίσυφο, θέλοντας να συνδέσουν την πονηρία του δόλιου Σίσυφο ως μια λογική συνέχεια στα λόγια και στις πράξεις του νόθου γιού του. Με αυτό το σκεπτικό η αιώνια τιμωρία του Οδυσσέα στις φλόγες της κόλασης του Δάντη αποτελεί την λογική ακολουθία του αιώνιου μαρτυρίου του Σίσυφου. Τόσο απλοϊκά προδίδονται τα κίνητρα του Ομήρου και των Σοφοκλή και Ευριπίδη στην διαχείριση και αποτύπωση του Οδυσσέα στα έργα τους, στον πρώτο δεν τίθεται αμφισβήτηση ότι πρόκειται για γόνο του ευγενή Λαέρτη και για τους δεύτερους ότι ακολουθεί τα ανήθικα βήματα του αδίστακτου πατέρα του Σίσυφου.

Ανεξαρτήτως της γενεαλογίας του Οδυσσέα, το εμφανές είναι ότι και στα δύο λογοτεχνικά είδη οι δημιουργοί δεν είναι αντικειμενικοί προς τον ήρωα. Η προσωπική τους ηθική, η πολιτική και ηθική περιρρέουσα ατμόσφαιρα της εποχής τους και οι απαιτήσεις του κοινού τους ήταν αυτά τα οποία υπέδειξαν την τόσο διαφορετική σύνθεση και απεικόνιση του Οδυσσέα στα έργα τους. Μια μεταβλητότητα και εξέλιξη η οποία δεν συναντάται σε κανέναν

³⁶⁴ Alighieri, 26, 86-97.

³⁶⁵ Stanford 1963, 161.

άλλο ήρωα της Τρωικής εκστρατείας με τόσο τεράστια απόκλιση. Αυτό εκτός από την διττή φύση την οποία έχει η ευστροφία του, οφείλεται στο πόσο ανθρώπινος είναι ο Οδυσσέας. Αυτή είναι και η πραγματική του λογοτεχνική δύναμη: ο Οδυσσέας είναι θνητός και όπως αδικεί τους ανθρώπους με τον ίδιο τρόπο αδικείται από εκείνους. Αν γίνει εστίαση στην αρχή όλων, αξίζει να αναρωτηθεί ο μελετητής και ο αναγνώστης τι έργα θα συνέθεταν αν ο Παλαμήδης δεν αντιλαμβανόταν τον δόλο του Οδυσσέα. Ο βασιλιάς της Ιθάκης στην συνέχεια στρατολογεί με δόλο τον Αχιλλέα, με δόλο του επίσης κυριεύεται η Τροία, ώστε να αρχίσει τον νόστο του και ο Όμηρος να ξεκινήσει την Οδύσσεια. Ο ήρωας δεν επιθυμούσε να συμμετάσχει στην εκστρατεία γιατί δεν ήθελε να αποχωρισθεί την οικογένειά του και τον τόπο του, αλλά τελικά η αγάπη του για τον Τηλέμαχο τον οδήγησε στην Τροία. Σε μια επισκόπηση της δράσης του ο Οδυσσέας δεν επιδίωκε την δόξα του παρά μόνο τις θνητές απολαύσεις τις οποίες είχε την δυνατότητα να του προσφέρει ο οίκος του στην Ιθάκη. Πράγματι στην πορεία του προς το νησί του αδίκησε και προκάλεσε πόνο σε φίλους και εχθρούς με τον Όμηρο και τους τραγικούς ποιητές να διατηρούν διαφορετική στάση απέναντι στις πράξεις του. Με εξαίρεση την ηθική αυτουργία στον θάνατο του Αίαντα και την εκδίκηση στο πρόσωπο του Παλαμήδη, οι υπόλοιποι οι οποίοι αδικήθηκαν από τον Οδυσσέα απλά έτυχαν να βρεθούν εμπόδιο στον νόστο του.

Αναγνώστες και μελετητές αυτών των έργων έρχονται αντιμέτωποι με τόσο ιδιαίτερη προσωπικότητα όπως του Οδυσσέα και καταλήγουν σε μια ανάλυση έργων τα οποία δεν είχαν αυτόν τον σκοπό. Ο Όμηρος και οι τραγικοί ποιητές στόχευαν πρωτευόντως στην τέρψη του κοινού τους, δευτερευόντως στην διδαχή τους και τέλος στην αποδοχή των έργων τους από το κοινό της εποχής τους. Οι δημιουργίες τους όμως κατάφεραν να ξεπεράσουν τα όρια της εποχής τους και να εγκλωβίσουν τους αναγνώστες των έργων τους με τους υπερρεαλιστικούς χαρακτήρες τους οποίους παρουσίασαν έως και τις ημέρες μας. Τα έπη και οι τραγωδίες δεν αποτελούν έργα για να διαβάζονται σε βιβλιοθήκες αλλά για να απαγγέλλονται και να παίζονται μπροστά σε κοινό. Απουσιάζει η μουσικότητα, ο τόνος, ο τρόπος έκφρασης και απαγγελίας των επών όπως και η μουσική, η σκηνοθεσία, η υποκριτική, η χορογραφία και η σκηνογραφία στην τραγωδία. Η παρούσα εργασία ακολουθώντας την πλειονότητα των δημοσιεύσεων κατέκρινε την σκαή παρουσία του Οδυσσέα στην τραγωδία Φιλοκτήτης του Σοφοκλή και εξήρε την ηθική αντίσταση του Νεοπόλεμου. Πόσο ηθικός θα έμοιαζε ο Νεοπόλεμος και πόσο ανήθικος ο Οδυσσέας, αν η σκηνοθεσία της τραγωδίας παρουσίαζε στην σκηνή έναν Οδυσσέα ο οποίος σε συνεννόηση με τον Νεοπόλεμο προσποιούνται την διαμάχη τους με σκοπό ο Φιλοκτήτης να εξαπατηθεί και να τους ακολουθήσει στην Τροία εκουσίως; Έναν Οδυσσέα, ο οποίος δεν αποχωρεί από την σκηνή αλλά παρατηρεί κρυμμένος

αν ο Φιλοκτήτης εξαπατήθηκε ακολουθώντας τον Νεοπτόλεμο; Η απουσία των κινήσεων του σώματος, της τονικότητας των φωνών τους, της μουσικής υπόκρουσης θα υποδήλωναν ότι ξεδιπλώνουν μια πλεκτάνη εις βάρος του αποκαμωμένου Φιλοκτήτη. Δυστυχώς τα συμπεράσματα περιορίζονται στο κείμενο έργων τα οποία δεν προορίζονταν για ανάγνωση και των οποίων δεν έχουμε την δυνατότητα να αναπαραστήσουμε, να παρακολουθήσουμε και να απολαύσουμε στην γνήσια μορφή τους.

Τελικά η απόδοση του ήρωα της Ιλιάδας στην τραγωδία καταλήγει στο ερώτημα: αν ο Οδυσσεύς πρέπει να αποκαλείται Λαερτιάδης ή Σισυφόσπορος; Η λογοτεχνική του οδύσσεια ανάμεσα στα δύο έργα είναι άκρως ενδιαφέρουσα λόγω της διατήρησης του βασικού περιγράμματος του ήρωα αλλά και των αποκλίσεων μεταξύ τους. Αρμόδιος για να δώσει μια απάντηση σε αυτό το λογικό ερώτημα είναι ο Πλάτωνας, ο οποίος ήταν γνώστης των επών και θεατής των τραγωδιών. Στην πολιτεία αναφέρει ότι οι ψυχές των Ομηρικών ηρώων καλούνται να επιλέξουν σώματα για την επόμενη μετενσάρκωσή τους³⁶⁶. Ο θυμός του Αϊάντα για την απόδοση των όπλων του Αχιλλέα στον Οδυσσέα δεν έχει κοπάσει ακόμη και επιλέγει την μορφή ενός λιονταριού. Συμβολίζει την απεριόριστη δύναμη και γενναιότητα. Ο Αγαμέμνωνας επιλέγει την μορφή του αετού ώστε να επιτηρεί ως απρόσβλητος ηγεμόνας των ουρανών. Ο Θερσίτης επιλέγει την μορφή ενός πιθήκου, υποδηλώνοντας την επιθυμία του να καταναλώνεται σε κωμικές φιλόδοξες πράξεις. Τελευταίος επιλέγει ο Οδυσσεύς, ο οποίος γνωρίζει την ματαιότητα κάθε φιλοδοξίας και επιλέγει μια μορφή την οποία όλοι οι υπόλοιποι ήρωες αγνόησαν επιδεικτικά και εκείνος την δράττει με περίσσια ικανοποίηση. Ο Οδυσσεύς μετενσαρκώνεται σε έναν απλό πολίτη, ο οποίος δεν συμμετέχει στα πολιτικά κοινά και επικεντρώνεται στον λιτό του βίο. Υποστηρίζει ότι ακόμη και αν είχε την πρώτη επιλογή, η μετενσάρκωσή του θα ήταν η ίδια³⁶⁷. Αυτή είναι η πραγματική ουσία του Οδυσσέα σε έπος και τραγωδία και την παρουσίασε επιτυχημένα ο φιλόσοφος. Ένας θνητός μακριά από προσωπικές υπερφυσικές δυνάμεις, όμως ενάντια σε αυτές. Έκανε μεγαλόπνοες πράξεις σε αντίξοες συνθήκες, άλλοτε εγκληματώντας και άλλοτε ευεργετώντας ανθρώπους, με μοναδικό στόχο να απολαύσει αυτό το οποίο οι υπόλοιποι ήρωες των Ελλήνων θεωρούσαν τόσο ευτελές: την θαλπωρή του οίκου του στο μικρό νησί της Ιθάκης.

³⁶⁶ Hirst 1940, «The Choice of Odysseus (Plato Republic 620 C-D)» στο *Classical Philology*, 35, 1, 67-68.

³⁶⁷ Hirst 1940, 35, 1, 67-68.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αισχύλος. *Αγαμέμνων*, μτφρ. Θ. Γ. Μαυρόπουλος. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Αριστοτέλης, *Ποιητική* μτφρ. Δ. Λυπουρλής. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Ευριπίδης. *Εκάβη*, μτφρ. Θ. Γ. Μαυρόπουλος. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Ευριπίδης. *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*, μτφρ. Δ. Ν. Γουλή, Αθήνα: Εκδόσεις Δ. Ν. Παπαδήμα.
- Ευριπίδης. *Ιφιγένεια εν Ταύροις*, μτφρ. Δ. Ν. Γουλή, Αθήνα: Εκδόσεις Δ. Ν. Παπαδήμα.
- Ευριπίδης. *Κύκλωψ*, μτφρ. Θ. Γ. Μαυρόπουλος. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Ευριπίδης. *Ρήσος*, μτφρ. Θ. Γ. Μαυρόπουλος. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Ευριπίδης. *Τρωάδες – Βάκχαι* επιμ. Ε. Π. Παπανούτσος, μετφρ. Π. Σ. Σπανδωνίδης. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Ι. Ν. Ζαχαρόπουλου.
- Κακριδή, Ε. Ι. 1988. *Η διδασκαλία των Ομηρικών επών*. Αθήνα: Οργανισμός εκδόσεως διδακτικών βιβλίων.
- Κακριδής, Ι.Θ. 1986. *Ελληνική Μυθολογία* επιμ. Ει. Μειτάνη, Τόμος 3. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Κακριδής, Ι.Θ. 1986. *Ελληνική Μυθολογία* επιμ. Ει. Μειτάνη, Τόμος 5. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Κακριδής, Ι. Θ. 1985. *Το μήνυμα του Ομήρου*. Αθήνα: Εστία.
- Κομνηνού - Κακριδή, Ο. 1978. *Σχέδιο και τεχνική της Ιλιάδας*. Αθήνα: Εστία.
- Μαρκαντωνάτος, Γ. 1990. *Σοφοκλέους Φιλοκτήτης*, Αθήνα: Gutenberg.
- Όμηρος. *Ιλιάδα*, μτφρ. Ι. Πολυλά. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.
- Όμηρος. *Οδύσσεια*, μτφρ. Δ. Ν. Μαρωνίτη, Α' Τόμος. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Όμηρος. *Οδύσσεια*, μτφρ. Δ. Ν. Μαρωνίτη, Β' Τόμος. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Σοφοκλής. *Αίας*, μτφρ. Θ. Γ. Μαυρόπουλος. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Σοφοκλής. *Φιλοκτήτης*, μτφρ. Θ. Γ. Μαυρόπουλος. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Alighieri, D. *Inferno* μτφρ. Rev. C. F. Cary, London: William Clowes and Sons.
- Calder, W. M. 1971. «Sophoclean Apologia: Philoctetes» στο *Greek, Roman and Byzantine Studies*, Vol. 12, No 2. Duke: Duke University Press.153-174.

- De Romilly, J. 1997. *Συναντήσεις με την Αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Κ. Μηλιαρέση, Μπ. Αθανασίου. Αθήνα: Το Άστυ.
- Euripidis. *Tragoediae*, Τόμος 2, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δ. Παπαδήμα.
- Hirst, M. E. 1940. «The Choice of Odysseus (Plato Republic 620 C-D)» στο *Classical Philology*, Vol. 35, No. 1, 67-68.
- Homeri 1819. *Ilias cum excerptis ex Eustathii commentariis*, επιμ. J. A. Muller και A. Weichert, Τόμος 1, Misena: Impensis Fr. Guil. Goedschii.
- Lesky, A. 1985. *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Α. Τσοπανάκης, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Rose, H. J. 1980. *Ιστορία της λατινικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Κ. Χ. Γρόλλιου. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Sophocles 1917. *The Fragments of Sophocles* R. Claverhouse Jebb, W. G. Headlam και A. C. Pearson, Τόμος 2, Cambridge: Cambridge University Press.
- Stanford, W. B. 1963. *The Ulysses Theme*. Michigan: The University of Michigan Press.